TOPLUMSAL
Tarih
195
MART
2010

Şehzade Abdülkerim Efendi'nin Gizemli Ölümü
Selçuk Esenbel

"Doğu" raporları

Necmeddin Sahir Sılan ve Tunceli-Ovacık Kaymakamı Kadir Sözen'in raporlarının değerlendirilmesi.

Zafer Toprak (Dosya editörü)
Gürel Tüzün, Cihangir Gündoğdu
Muazzez Pervan-Tuba Akekmekçi **sayfa 47**

Tasvir-i Zulüm
İvranyalılar ve Hüseyin Paşa
Cengiz Kırlı

Osman Hamdi Bey'in ilk tablolarıyla ilgili yeni bilgiler
Edhem Eldem

Türkiye'nin Avrupa Uyumu'na katılımı
Fikret Adanır

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

22. Uluslararası Seramik Banyo Mutfak Fuarı

07-11 Nisan 2010

UNICERA
İSTANBUL

www.unicera.com

İstanbul 2010 AVRUPA KÜLTÜR BAŞKENTİ

KOSGEB

TÜRKİYE SERAMİK FEDERASYONU

TİMDER

TÜYAP

UFI

TÜYAP İstanbul

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
Büyükçekmece, İstanbul, Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

www.benimicinefes.com

195. SAYIMIZLA MERHABA,

Mart 2010 sayımızla Tarih Vakfı Arşivi'nde bulunan Necmeddin Sahir Sılan (NSS) Fonu'nun tasnifinin tamamlanıp araştırmacılara açılması aynı günlere denk düştü. NSS Fonu'nda başka belgelerin yanı sıra Tunceli, Bingöl, Erzincan illeriyle ilgili pek çok rapor mevcut. Bir kısmını Sılan'ın kendisinin kaleme aldığı bu raporlardan yapılma bir seçmeyi Tarih Vakfı çok yakında yayınlayacak. Bu ay Zafer Toprak'ın editörlüğünü yaptığı "'Doğu' Raporları" dosyası NSS Fonu'nda bulunan bazı raporların ve Ovacık Kaymakamı Kadir Sözen'in raporunun değerlendirilmesinden oluşuyor. Dosyada Necmeddin Sahir Sılan'ın bir biyografisi ve NSS Fonu'nun detaylı bir dökümü de bulunuyor. NSS'nin biyografisine bakıldığında ilginç bir kişilik olduğu hemen anlaşılıyor. Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclisi'nde zabıt katipliği, daha sonra da TBMM'de evrak ve tahrirat müdürlüğü, 30'lu ve 40'lı yıllarda CHP'den üç dönem Bingöl ve Tunceli milletvekilliği yapmış, 1950'de CHP'den aday olamayacağını anlayınca DP'ye geçmiş. NSS siyasi kariyerinin son yıllarında 12 Eylül darbe yönetiminin 1982 yılında kurdurduğu MDP'den milletvekili adayı olmak ister. NSS Arşivi'nde yukarıda sözünü ettiğim 50'den fazla Doğu raporundan başka, örneğin Nâzım Hikmet'in Ali Fuat Cebesoy'a İstanbul Tevkifhanesi'nden yazdığı iki de mektup yer alıyor. Arşivinden çıkan belgelerden, devletin en gizli bilgilerine ulaşmakta sıkıntı çekmediği anlaşılan Sılan'ın çalışkanlığının yanı sıra sadakatiyle de devlete güven vermiş bir şahsiyet olduğu anlaşılıyor. Sılan, Dersim bölgesinde otoritesini hissettirmek, vergi toplamak kendi sözleriyle "Dağ Türkçesi" konuşan "Dağ Türklerine" Türkçe öğretmek derdinde olan devletin "insafsız politikasına" CHP mebusu iken tutum almıyor ama DP'ye geçtikten sonra Gürel Tüzün'ün de ortaya koyduğu gibi belli bir mesafe alıyor.
Mart sayımızdaki en ilginç yazılardan biri de Cengiz Kırlı'nın İvrinya'da halk ile Vali Hüseyin Paşa arasındaki gerginliği ele alan "Tasvir-i Zulüm" başlıklı makalesi. Yazıyı okuyup bitirince 19. yüzyılda ayan ile halk arasındaki ilişkiye dair çok canlı bir resim akılda kalıyor. Kırlı, arşivden çıkardığı arzuhale eklenmiş ve ilk defa yayınlanan çok ilginç görsel malzemeyi de okuyucuya sunuyor. Edhem Eldem'in yazısı Osman Hamdi Bey'in kayıp bir tablosuyla ilgili önemli bilgiler veriyor. Eldem, Osman Hamdi'nin söz konusu tablosunun bir kısmını basan *L'Autographe* dergisindeki resmi ve aynı tablo hakkında bir kritiği okuyucuyla paylaşarak, kayıp tablonun neye benzediğini büyük ölçüde ortaya çıkarıyor.
Nisan'da görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 YAPI KREDİ VEDAT NEDİM TÖR MÜZESİ 19 ŞUBAT — 15 MAYIS 2010
"LİDYALILAR VE DÜNYALARI" SERGİSİ
Derleyen: Cansu Kılınçarslan

09 BİR ERMENİ ATATÜRK'ÜN BİYOGRAFİSİNİ YAZABİLİR Mİ?
Cemil Koçak

12 İVRANYALILAR, HÜSEYİN PAŞA VE TASVİR-İ ZULÜM
Cengiz Kırlı

22 TÜRKİYE'NİN AVRUPA UYUMU'NA KATILIMI
Fikret Adanır

34 OSMAN HAMDİ BEY'İN İLK TABLOLARIYLA İLGİLİ BAZI YENİ BİLGİLER
Edhem Eldem

42 OSMANLI HANEDAN AİLESİNDEN ŞEHZADE ABDÜLKERİM EFENDİ'NİN GİZEMLİ ÖLÜMÜ
Selçuk Esenbel

47 DOSYA
DERSİM RAPORLARI

48 DOĞU SORUNU VE NECMEDDİN SAHİR SILAN'IN RAPORLARI
Zafer Toprak

57 TARİH VAKFI
NECMEDDİN SAHİR SILAN ARŞİVİ
Tuba Akekmekçi – Muazzez Pervan

62 NECMEDDİN SAHİR SILAN'IN BİR RAPORUNDA "KÜRT SORUNU"
Gürel Tüzün

68 OVACIK KAYMAKAMI KADİR SÖZEN'İN KALEMİNDEN "DERSİM'DE SON İSYÂNLAR, SEBEB VE ÂMİLLERİ"
Cihangir Gündoğdu

78 EY TÜRK-İNGİLİZ DOSTLUĞU, SEN NELERE KÂDİRSİN! GEREKİRSE ÇANAKKALE'Yİ BİLE UNUTTURURSUN...
Cemil Koçak

82 SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN MALATYA TEŞKİLATI VE 1930 BELEDİYE SEÇİMLERİ
Mehmet Serkan Şahin

86 SİBİRYA'DA SAVAŞ TUTSAKLIĞI
Mete Tunçay

88 KEMALİZM ÖNCESİ VE SONRASI İSLAMCI MUHALEFETE DAİR BİR ARAŞTIRMA SEBİLÜRREŞAD
Erik-Jan Zürcher

90 *DÜN SANCISI*
OSMANLI TARİHÇİLİĞİNE TUTULAN AYNA
Erdem Sönmez

94 MÜNİH-İSTANBUL ARASINDA BİR DOĞUBİLİMCİ KARL SÜSSHEIM
Zeki Arıkan

Açıklama
Toplumsal Tarih dergisinin 193. Ocak 2010 sayısındaki Fenerliler dosyasında yeralan Prof. Christine Philliou'nun "Osmanlı Yönetimi'ndeki Fenerli Nüfuzunun Çözümlenmesi" başlıklı yazının çevirisi Nilüfer İlkaya tarafından yapılmıştır. Sonrasında bu çeviri dosya ve dergi editörleri tarafından düzeltilmiştir. Nilüfer İlkaya düzeltilen metinde adının çevirmen olarak yer almasını istemediğini tarafımıza iletmiştir.

78 **TÜRK-İNGİLİZ DOSTLUĞU GEREKİRSE ÇANAKKALE'Yİ UNUTTURUR**

Cemil Koçak Şehzadebaşı Baskını ve Çanakkale'yi anma törenlerindeki Batı karşıtı söylemleri ele alıyor.

82 **1930 BELEDİYE SEÇİMLERİ**

Mehmet Serkan Şahin 12 Ağustos 1930'da yapılan seçimlerin Malatya'da nasıl cereyan ettiğini Serbest Cumhuriyet Fırkası açısından ele alıyor.

86 **SİBİRYA'DA SAVAŞ TUTSAKLIĞI**

Mete Tunçay geçtiğimiz yılın Ekim ayında **Bir Gemi Kâtibinin Esaret Hatıraları** *adıyla çıkan, Mithatpaşa gemisinin kâtibi Hasan Basri Efendi'nin esaret anılarından oluşan kitabı tanıtıyor.*

88 **SEBİLÜRREŞAD**

Erik-Jan Zürcher, Kemalizm öncesi ve sonrası İslamcı muhalefete dair bir araştırma olarak nitelediği Esther Debus'un Sebilürreşâd adlı kitabını değerlendiriyor.

90 **OSMANLI TARİHÇİLİĞİNE TUTULAN AYNA**

Erdem Sönmez, Oktay Özel'in Türkiye'deki tarihyazıcılığını ele alan **Dün Sancısı** *kitabını kritik ediyor.*

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 195, Mart 2010

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Akşin Somel, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 212 629 00 24

BASKI TARİHİ
Mart 2010

DAĞITIM
YAYSAT
(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Men'-i ithal

4 MART 1910

İKDAM

Paris'te Şerif Paşa tarafından neşredilen ve münderecat-ı muzırre ve garaz-kârânesine binaen Memalik-i Osmaniye'ye duhûlü men' olunan Fransızca Meşrutiyet gazetesi bu defa da Türkçe neşr olunmaya başladığı cihetle bunun dahi men'-i duhûlüne Matbuat Nizamnamesi'nin otuz beşinci maddesine tevfikan Meclis-i Mahsus-ı Vükelâca karar verilmiştir.

Âsâr-ı atika Keşfi ve Filiskos'un Heykeli

7 MART 1910

İKDAM

Samatya civarında İmrahor Cami-i Şerifi'nin evvelce kilise olduğu ve bir Rus heyet-i fenniyesinin mabed-i mezkûrun temellerinde icra-yı hafriyat eylediği malumdur. Evvelki gün hafriyat mahallinde heyet-i fenniye azası tarafından bazı mühim âsâr-ı atika keşf olunmuştur.
Cami-i mezkûrun kilise olduğu sıradaki evrakı havi mahtûm [kilitli] bir mahzen zuhur eylemiş olduğu gibi bazı mühim tarihi tesâvir dahi bulunmuştur. Müze idaresince bu günlerde tetkikat icra edilecektir.
Bundan başka dün müze idaresine Taşoz'dan sekiz sandık âsâr-ı atika vürûd etmiştir. Âsâr-ı mezkûre kıymettar heyâkilden ibaret olup içlerinde (Filiskos) un dahi heykeli mevcuttur.

Mekteb-i Sultani'de Bir Vak'a

15 MART 1910

TANİN

Geçen akşam Mekteb-i Sultani'de bir vak'a olmuştur. Pazar günü akşamı saat alafranga yediyi biraz geçtiği esnada on üçüncü mütâlaahane talebesinden Kalkandelenli Kemâl Efendi ile refiki Draçlı Yusuf Efendi arasında bir kavga çıkmış ise de o esnada müzakerede bulunan muallim efendi aralarına girerek te'lîf-i beyn edilir [uzlaştırılır] ve Kemâl Efendi de mütâlaahaneden çıkartılır. Fakat Kemâl Efendi hiddetini teskin edemeyerek bir müddet dışarıda dolaştıktan sonra bir aralık kimseye görünmeksizin hemen içeriye dahil olarak yanındaki rovelveri çıkarır ve etrafından ne yaptığının farkına varılmadığı bir esnada üç el ateş eder. Çıkan kurşunlardan ikisi duvara isabet ederse de üçüncüsü Yusuf Efendi'ye isabetle cerihadâr etmiştir. Üçüncü kurşunu müteakip Kemâl Efendi derhal dışarı koşmuş ve doğruca bahçeye giderek bu defa da kendisini vurmuştur.
Diğer taraftan mektebin doktoru tarafından mecruh Yusuf Efendi'nin tedavisine şitab edilir ve ba'de'l-muayene yarasının ehemmiyetsiz olduğu anlaşılarak Fransız Hastahanesi'ne yollanır.
Müteakiben tabib diğer mecruh Kemâl Efendi'yi muayene etmiş ve o da celb edilen bir teskereye [sedyeye] konarak Almanya Hastahanesi'ne sevk olunmuştur. Yusuf Efendi'nin cerihası ehemmiyetten âri ise de cârih Kemâl Efendi'nin cerihasının mucib-i vahamet olup olmadığı henüz anlaşılamamıştır.
Dün mecruh Yusuf Efendi'nin velisi hastahaneye gitmiş ve kendisini görmüştür. Etibba icra ettikleri muayene neticesinde kurşunun pek derine girmediğini ve cerihanın mühlik [öldürücü] olmadığını beyan etmişlerdir. Kurşun bu gün çıkarılacaktır.
Cârih Kemal Efendi'nin cerihası hakkında etibba tarafından mektep idaresine henüz malumat verilmemiştir. Mûmâileyhin birader zadesi mektebe müracaatla kendisi yeğenini görmek için her ne kadar hastahaneye gitmiş ise de etibba tarafından görüşmelerine mümânaat edildiğini [engellendiğini] beyan etmiştir.
Böyle bir vak'anın bir mektepte cereyan etmiş olması filvaki pek ziyade haiz-i ehemmiyet ise de bilâ tahkik bunu mektep idaresinin teseyyübüne [kayıtsızlığına] hamletmek doğru olamayacağı fikrindeyiz. Bu güne kadar Mekteb-i Sultani'de ilk defa olarak tahaddüs eden bu kabil bir vak'a için evvelce mühim ihtiyatta bulunmak esasen gayrı kabil bir şeydi, mektep talebesinin avdetleri günü olan Pazar akşamı mektebe giren talebenin üstlerini mahbese giren mahkumin gibi taharri etmek istemek cidden gülünç bir hal olduğundan başka, hem mektebin ciddiyetine hem de talebenin haysiyetine nakise îrâs edebilir ve bu günkü vak'a münasebetiyle tahaddüs eden haksız güftgular [dedikodular] yerine büyük ve muhik bir bâb-ı münakaşa açılmasına sebep olurdu. Mektep idaresi bu güne kadar hiç esbab-ı mucibe göremediği bir zamanda durup dururken böyle bir tedbire müracaat edemezdi ve bunda haklı idi. Muhitin, zamanın icabatından olarak Mekteb-i Sultani'nin en avare devrelerinden biri orada bulunan bu iki efendinin böyle bir harekete tasaddileri pek de şayan-ı istigrâb [garip] görülemez yalnız mektebin yapabileceği bir şey varsa bu da ba'demâ bu gibi ahval-i müessife zuhurunun kat'iyen adimü'l-imkân [imkânsız] bir hale girdiğine kanaat kesbedeceği zamana kadar muvakkaten Pazar akşamları talebenin üzerlerini taharriden ibaret bulunacaktır.

Rusçuklu Müslüman Kızının Teslim Hükmü

16 MART 1910

İKDAM

Ve Kanlı Bir Vakıa
Rusçuklu Saffveti bint-i Mehmet isminde on beş yaşında bir Müslüman kızının memurin-i mahalliyeden Stefanof namında birine kaçırılması üzerine ahali-i İslamiyenin hükümete şikayat-ı vakıa-i musirranesi, hükümetin nazar-ı dikkatini celbetmiş, kız henüz kanunen bâliga sayılmadığı için açılan mahkeme-i istinaf ve temyiz hükmünce pederine teslim emr olunmuştu.

Cumartesi günü altı yedi bin kişi kadar bir cemm-i gafir, önlerinde muzıka (Bulgar Milli Marşı'nı) çalarak kaymakamlığa hücum edip nöbet bekleyen jandarmayı vurarak kızı zorla almışlar, el üstünde olarak muzıka ile beraber Stefanof namındaki Bulgar'ın evine getirmişler.
İşte bu vakıadan sonra hükümet derhal süvari ve piyade askeri göndermiş Miralay Kasarof kumandasında bulunan bu asker ahaliye karşı ateş açmıştır. Ateş sonunda bir çok ahali vurulmuş, sokaklar kana boyanmış,
Sofya gazeteleri sütunlar dolduruyor.
Kız o evden ber- takrib yine aşırılmış, Romanya'ya geçirilmiş.

Rusçuk Vak'ası

19 MART 1910

TANİN

Sofya, 17 Mart – Rusçuk'ta zuhur eden vaka'yı protesto etmek üzere bu gün akdine karar verilen miting, zabıtanın emriyle gelecek Pazar'a talik edilmiştir. Polisler maiyetlerinde asker olduğu halde muhafaza-i sükûn ve asayiş için dolaşmakta ve nümayişçileri men etmektedirler. Ahali ile asker arasında vukua gelen müsademede ekseriyeti sosyalist olmak üzere altmış kadar şahıs kılıç darbeleriyle mecrûh olmuştur.
Askerlerden dahi bazıları taş darbeleriyle cerihadar olmuşlardır.
Diğer bazı şehirlerde de mitingler akdedilmiş ise de bir gûna vukuat zuhur etmemiştir.
"Kostantinople"
Heyecan Gitgide Artıyor
Rusçuk 2 Mart
Dün bütün ticarethaneler, imalathaneler, dükkanlar kapalı kaldı. Bir cemm-i gafir üçer dörder bine taksim olunarak nümayişler icra etmekte, her taraftan irad edilen nutukları dinlemektedirler. Bu sabah on on beş dava vekili nutuklar irad ederek kabinenin sukutunu talep için halkı teşvik ettiler. Ahali kabinenin sukutundan evvel ateşe emir veren kumandan ve zabitlerin tecziyesini talep ediyor. Mülhakat karyeleri ahalisini teşvik etmek için sosyalistlerden müteşekkil müteaddit heyetler gönderildi. Bu gün bütün Rusçuk halkı ayak üstündedir.
Akşam üstü arabalarla kışlalara erzak ve mühimmat-ı askeriye sevk, vukuu melhuz olan müthiş bir nümayişin önünü almak için istihzarat-ı askeriye icra edilmektedir. Asker daima emre muntazır bir halde olup ateşe emir verileceği takdirde pek elim bir facia zuhur edeceği gün gibi aşikardır. Zira ahalinin askere karşı olan buğz ve adaveti [nefret ve düşmanlık] nisbetinde asker de ahaliye karşı nefret ve husumet besliyor. Dün gece General Dimitriyek'in hanesini taşladılar. Nümayişlere daima mektep talebesi rehber oluyor.
Şimdi süvari ve piyade askeri bölük bölük - her türlü ihtimale binaen - şehrin her tarafını gezmektedir. Tevessül edilen bütün tedabir-i inzibatiye ve asayişkâraneye rağmen ahali her tarafta küme küme yığılmış olup bir türlü dağıtılması mümkün olmuyor. Heyecan ve galeyan tarif ve tavsifin fevkindedir.
Saffeti Hanım Nerede ?
Deveran eden şaiyata nazaran Saffeti Hanım aşıkıyla birlikte Romanya'nın Curcuve [Giurgiu] Şehri'ne kaçırılmıştır.
Filibe 3 Mart
Vak'a İntişar Ediyor:
Galeyan ve heyecan temevvücatı buraya kadar sirayet etti. Büyük bir miting akdetmek için burada dahi azim bir istihzarat [hazırlıklar] görülüyor. Talebe hâl-i galeyan ve heyecandadır. Cûş ü hurûş [coşkunluk] o derece müthiş, o derece şiddetlidir ki mitinge kanlı vak'alar ile nihayet verileceğinden korkuluyor.
Sofya'da bazı gazetelerin tahrikatından bir numune:
Rusçuk vak'ası ve hükümetin

Fiyatı 8 kuruştur.

4 MART 1910

TANİN

Pastil halindekinin surette istimali bir miktar su içinde 3'ten 6'ya kadar.
Romatizma, damla, baş ağrısı, sinir, beyin nezlesi gibi hastalıklardan muztarib iseniz en meşhur etibbanın tavsiye-gerdesi olan Aspirin Bayer istimal ediniz.
Aspirin Bayer
Kesretle mevcut olan taklitlerinden hazer ediniz [sakınınız]. Kutuların balâdaki resimlerle mutabık olmasına dikkat ediniz. Hap halinde Aspirin Bayer, pastil halinde Aspirin Bayer.
Bilcümle eczahanelerle ecza depolarında bulunur.
Memalik-i şahanede yegane acentası İstanbul'da Çakmakçılar'da Vidman ve şürekasıdır.
Balâdaki hap suretinde Aspirin Bayer suret-i istimali günde üçden dört kaşığa kadar.

müdafaası üzerine Dinevnik gazetesinin 3 Mart tarihli nüshasında neşredilen başmakalenin tercümesidir:
Katiller yere batsın! – Bulgar kanı üstünden İstanbul'a ! [.....]
Rusçuk'taki insan kıtâlini bizzat masum ve himayesiz bulunan kadınların, ihtiyar ve çocukların kardeşleri icra eylemiştir. Bu kardeşler asker elbisesini lâbis oldukları halde hükümete layık olmayan bir kabahat yapmışlardır. Ahalinin vurulması için mimister emir veriyor polis ile asker (Onu vur!) emriyle silah istimaline cüret ediyor. Fakat bu adamlar vezaif-i resmiyeyi ifâ ettiklerine dair kendilerini tebriye edemezler. [.....]
Bağteten [ansızın] böyle bir tecavüze maruz olmak hiçbir vakit akla sığar şey değildir. Hiç kimse tarafından beklenemez olan bir hâl vuku buldu. Bütün Bulgaristan'ın gözü önünde kıtâlin icra edilmesi ve bundan daha büyük bir kabahat yapmak için bir hükümetin mevcut bulunduğunu ve bu namla en kıymettar ümitlerinin üzerinden geçmiş olmasını bilmiyor. Bilemiyoruz ki milletin umumi ve dini olan bir mesele üzerine asker tarafından bir takım hamisiz, masum kadın, çoluk çocuk üzerine bu kasaplığı icra ettirmekten ne demek istiyor?
Bu cinayet Türkiye'yi memnun etmek içindir. Bulgar Çarı'nın Dersaadet'e gidebilmesi içindir. Bulgaristan hükümeti her zaman Makedonya'daki bedbahtlığa karşı sağır ve İstanbul'da muhakkardır. Çünkü bu cemile gösterilmeseydi İstanbul'ca hoş görünmek mümkün olmayacaktı. Eğer İslam kızı iade edilmeyecek olursa Dersaadet'e azimetin müteassir olacağını Sefir Asım Bey söylüyor. Ministerlik dahi vicdandan muarra [arınmış] olarak telefonla emir veriyor. [.....]
Ministerliğin emri ifâ olundu. [...]
Şimdi meydanda kalmış bir şey var ise de o da hissiyat-ı umumiyenin kendi hissesine isabet eden vazifeyi deruhte etmektir. Katilleri mahkemeye teslim!
Yere batsın kana susamış hükümet!
- Balkan –

Marş-ı Milli-i Osmani

19 MART 1910

TANİN

Hasılatı iane-i milliyeye ait olmak üzere şehr-i hâl-i ruminin on dördüne müsadif Pazar günü alaturka saat sekiz raddelerinde Taksim Kışlası talimhanesinde Osmanlı bestekar-ı şehri Vedî Sabra Efendi'nin beste lediği Marş-ı Milli-i Osmani'nin altı bin talebe ile berri ü bahri askeri muzıkaları tarafından mûmâileyhin nezaretiyle tagannî ve tertili [usûlü ile okunması] takarrür eylemiştir.

Ziyafet-i seniyye

23 MART 1910

İKDAM

Taraf-ı celil cenab-ı padişahi Bulgaristan Kral, Kraliçesi şerefine dün akşam Dolmabahçe Saray-ı hümâyûnunda doksan kişilik bir ziyafet verilmiştir.
Mezkûr ziyafette Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü ve Evkaf Nazırı Şerif Ali Haydar beyefendilerden maada bilumum vükelâ ve nezd-i saltanat-ı seniyyede mukim bilumum süfera ve madamalarıyla Kral hazretlerinin bilumum maiyeti erkan, memurini ve mabeyin-i hümâyûn ricali meduva hazır bulunmuşlardır.
Kral Ferdinant hazretleri Kraliçe ve maiyeti saat bir buçukta Dolmabahçe Saray-ı hümâyûnuna muvasalat eylemişler ve Sadrazam, Hariciye Nazırı ve Teşrifat-ı Umumiye Nazırı paşalar ve mabeyin-i hümâyûn erkan-ı kiramı misafirini binek taşından istikbal etmişlerdir. Zat-ı hazret-i Padişahi ve Veliahd-ı saltanat hazretleri Kral ve Kraliçeye merdiven başında mülaki olmuşlardır, zat-ı şahane Kraliçeye ve Veliahd Efendi hazretleri dahi Krala kolunu takdim etmişler ve vükelâ dahi zat-ı şahane ve Kralı takiben zat-ı şahanenin hususi büyük salonuna geçmişlerdir. Zat-ı şahane salonda bilumum süferayı huzur-ı hümâyûnlarına kabul buyurmuşlar ve bir müddet şeref-müsûle nail olduktan sonra zat-ı şahane Kraliçe ve Kral ve Veliahd ve diğer misafirin dahi bunları takiben büyük salondan geçilmiş ve saat ikide ziyafete ibtidar edilmiştir.
Yemek Listesi
Çorba, Fransız böreği, levrek balığı, kuzu eti kızartması, salata, mantarlı enginar, pilav, dondurma, peynirli bisküvi, meyve ve şekerleme.
Ziyafet saat dörtte hitam bulduktan sonra med'uvvin salona dahil oldukları gibi yine ayn-ı merasimle istirahat salonuna geçilmiştir. [.....]
Med'uvvin istirahat salonunda iken Saray-ı hümâyûn muzıkası tarafından bir konser verilmiştir.

Hanımlarımızın Bir Talebi

25 MART 1910

TANİN

Bir hafta evvel Tercüman-ı Hakikat refikimiz tarafından Tepebaşı Tiyatrosu'nda gayet mükemmel bir müsamere verildiğini ve pek ziyade rağbete mazhar olduğunu yazmıştık.
Evvelki gün aldığımız birkaç vatanperver Osmanlı hanımı imzalı bir mektupta şimdiye kadar donanma ianesi için kadınlara böyle bir müsamere verilmiş olmadığından halbuki her vesile ile vatanlarına olan şefkat ve merbutiyetlerinin ne derecelerde büyük olduğunu ispat eden hanımlarımız için böyle bir müsamere verilmiş olsa derhal etraftan ibraz-ı hamiyete şitab edilerek bu suretle Osmanlı Donanması'na bir hizmet edilmiş olacağı tabii bulunduğundan Tercüman-ı Hakikat'in bu müsamereyi bir kere daha tekrar etmesi ihtimali olup olmadığı sual ve mektubun gazetemize derci teklif ediliyor. Kesret-i münderecata binaen mektubu neşredemedik. Hanımlarımızın şu taleb-i hamiyet-perveranelerini pek ziyade takdire şayeste bulduğumuz için Tercüman-ı Hakikat refikimizin nazar-ı dikkatini celbe lüzum gördük.

KEÇECİZADE FUAD PAŞA

L'Illustration dergisinin 10 Temmuz 1858 tarihli ve 802 numaralı sayısının kapağında Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli devlet adamlarından Keçecizade Mehmed Fuad Paşa'nın bir portresi yer almaktaydı. Devlet adamı ve şair Keçecizade Mehmed İzzet Molla'nın (1786-1829) oğlu olan Mehmed Fuad Paşa (1815-1869), tıp eğitimi alarak doktor olmuş ama 1837'den itibaren bürokratik bir kariyere başlayarak hızlı bir şekilde yükselmiştir. 1852'de ilk kez Hariciye Nezareti'ne getirilen Fuad Paşa, Mustafa Reşid ve Âli paşalarla birlikte Tanzimat döneminin en güçlü ve etkili devlet adamları arasında yer almıştır. Dört kere hariciye nazırı ve iki kez sadrazam olmuştur (1861-1863; 1863-1866). 12 Şubat 1869 günü tedavi görmekte olduğu Nice'de ölmüş, naaşı İstanbul'a getirilerek Divanyolu'ndaki kendi türbesine defnedilmiştir.

Portreye kaynak olan fotoğrafı çekmiş olduğu söylenen Gustave Le Gray (1820-1884), dönemin en meşhur fotoğrafçılarındandır. Portrelerinin yanında deniz ve dalga fotoğrafları çok meşhur olan Le Gray'nin 1858 tarihli bir Reşidpaşazade Cemil Paşa portresi bilinmektedir.[1] Fuad Paşa'nın bu fotoğrafının bugün mevcut olup olmadığı merak konusudur.

HAFTANIN TARİHİ

Burada bir portresini sunduğumuz Fuad Paşa, ilk başta Fuad Efendi olarak bilinip bu isimle bundan yaklaşık on sene kadar önce Prensliklere komiser olarak yollanmıştı.[2] İnce zekâsı ve anlayışlı fikirleriyle herkesin dikkatini çekti. Ayrıca Rusya'ya[3] ve Türkiye'nin Yunan eyaletlerine[4] de yollandı. -Menşikov'un İstanbul'daki sefareti esnasında hariciye nazırı olmuş, ama Rus amirali kendisini ziyaret etmeyi reddedince istifa etmek zorunda kalmıştı.[5]- O zamandan beri hariciye nazırlığı görevine birkaç kez daha çağrılmış ve en son olarak da, Paris'e fevkalade elçi tayin edilmiştir. Orada ise, farklı nedenlere bağlanan bir hastalık birkaç gün boyunca konferanslara katılmasına engel olmuştur.[6]

Osmanlı Hükümeti Hariciye Nezareti Kâtib Efendisi ve Paris Konferansları'nda görevli murahhas elçi Fuad Paşa. Bay Le Gray'nin bir fotoğrafından.

DİPNOTLAR

1 Bahattin Öztuncay, *Hâtıra-i Uhuvvet. Portre Fotoğraflarının Cazibesi: 1846-1950*, İstanbul, Aygaz, 2005, s. 60-61.

2 1849 yılında bir seneden fazla Bükreş'te kalarak Romanya fevkalade komiseri ve müfettişi olmuştur.

3 Ekim 1849'da Sen Petersburg'da Çar I. Nikola ile görüşüp muhtemel bir savaşın engellenmesinde etkili olmuştur.

4 1854 yılında Epir ve Tesalya müfettişi olmuştur.

5 Prens Aleksander Sergeyeviç Menşikov (1787-1869), meşhur bir Rus subayı ve devlet adamıdır. 1824'te ordudan ayrılarak donanmaya geçmiş, 1853'te ise ileride Kırım Savaşı'na sebep olacak olan Filistin'deki kutsal makamlar meselesini görüşmek üzere İstanbul'a fevkalade elçi olarak yollanmıştı. 28 Şubat 1853 günü İstanbul'a varan Menşikov, kasten bütün terbiye kurallarını çiğneyerek diplomatik skandallar yaratmıştı. Bunların biri Fuad Paşa'yla ilgiliydi. Rus düşmanlığıyla bilinen Fuad Paşa, hariciye nazırı sıfatıyla Menşikov'u makamında beklediği halde, Rus elçi ona uğramamış, Fuad Paşa da bunun üzerine görevinden istifa etmişti (İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4, İstanbul, 1955, s. 141-143).

6 Fuad Paşa hariciye nazırı iken (Ocak 1858-Temmuz 1861), Nisan 1858'de Paris Konferansı'na katılmak üzere görevlendirilmiş, Kasım ayına kadar bu şehirde kalmıştı. Bu konferans, Eflâk ve Boğdan beyliklerinin Memleketeyn adı altında tekrar yapılanmasını sağlamış, bir bakıma da Romanya Krallığı'nın şekillenmesine önayak olmuştur (Danişmend, *Kronoloji*, c. 4, s. 186-187).

YAPI KREDİ VEDAT NEDİM TÖR MÜZESİ 19 ŞUBAT — 15 MAYIS 2010

"LİDYALILAR VE DÜNYALARI" SERGİSİ

Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi, ülkemizin arkeolojik zenginliklerini gündeme getiren Anadolu Uygarlıkları Sergisi dizisinin bir devamı olarak 19 Şubat – 15 Mayıs 2010 tarihleri arasında "Lidyalılar ve Dünyaları" adlı sergiye ev sahipliği yapıyor.

DERLEYEN: CANSU KILINÇARSLAN

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Sardes Kazı Başkanlığı işbirliğiyle açılan serginin danışmanlığını, ömürlerini Sardes kazılarına adayan Prof. Dr. Nicholas Cahill ve Prof. Dr. Crawford H. Greenewalt yapmaktadır. Serginin hazırlık çalışmaları Şennur Şentürk tarafından yürütülmüş ve tasarımı Sadık Karamustafa tarafından yapılmıştır.

Sergiye paralel olarak pek çok etkinliğin gerçekleşmesi planlanmaktadır. İlk olarak 19 Şubat Cuma günü Sermet Çifter Salonu'nda, Prof. Dr. Nicholas Cahill ve Prof. Dr. Crawford H. Greenewalt Lidya uygarlığını anlatan bir söyleşi gerçekleştirdiler. Söyleşide, başkent Sardes'in altın çağını yaşadığı M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllar, Lidya Krallığı'nın Pers istilasıyla yıkılması ve aynı coğrafyada kurulan uygarlıklar gibi başlıklar üzerinde duruldu. 19 Mart'ta da Özgen Acar'ın katılacağı bir söyleşi ile Lidya-Pers hazinelerinden oluşan Karun Hazineleri'nin 25 yıl sonra Türkiye'ye geri getiriliş hikâyesine yer verilmesi planlanmaktadır. Söyleşilerin yanı sıra Mart ayında "Altını Bulan, Parayı İcat Eden Lidyalıların Ülkesine Seyahat" başlıklı çocuk atölyeleri ve arkeolog Nihat Tekdemir eşliğinde sergi gezileri düzenlenecektir.

Sergi kapsamında, başta Manisa Müzesi olmak üzere Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri, İzmir Arkeoloji Müzesi, Efes, Ödemiş, Milet ve Gordion müzeleri ile Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi'nden gelen toplam 245 esere yer verilmektedir. Bu eserler arasında Lidyalılara ait sikkeler, çanaklar, çömlekler, yemek kapları, şişeler, vazolar, kandiller, kâseler, mühürler, mücevherler ve sanat eserleri yer almaktadır. Sergide, Lidyalıların nasıl yaşadıkları, neler ile beslendikleri, yemeklerini nasıl pişirdikleri, dinleri, atlarla ilgili becerileri, parfüm ve kozmetik ürünleri, ünlü fildişi işleri görülebilmektedir.

Serginin danışmanlarından Prof. Dr. Nicholas Cahill açılış konuşmasında (söyleşi sırasında); Sardes, Efes, Milet, Gordion ve Lidyalıların hâkim olduğu diğer siteleri de kapsayarak tüm imparatorluktan Lidya objelerinin ilk kez tek bir yerde görülebildiğini ifade etmiş ve bu serginin Lidyalıları, yaşadıkları dünya ile birlikte incelemek için harika bir fırsat olduğunu vurgulamıştır.

Anadolu arkeolojisine büyük katkılar yapan şu anki Sardes Kazı Başkanı Prof. Dr. Nicholas Cahill ve 50 yıldan fazla kazı başkanlığı yapmış olan Prof. Dr. Crawford H. Greenewalt ile konunun uzmanlarının uzun soluklu çalışmaları sonucu hazırlanan serginin yanı sıra kapsamlı sergi kitabı da kendi alanında bir başvuru kaynağı olmaya aday olarak gösterilmektedir.

BİR ERMENİ ATATÜRK'ÜN BİYOGRAFİSİNİ YAZABİLİR Mİ?

"Mr. Megherian, Kemâl Atatürk'ün bir biyografisini yazmayı kuvvetle arzu etmekte" idi, "zirâ, bu mevzua dâir şimdiye kadar yazılmış olan kitapların ne onun hakikî karakterini ve ne de Yakın Şark'ta dâimi bir terakkinin temellerini kurmak sûretiyle yaptığı büyük hizmetlerin vüs'atini aksettiremedikleri fikrinde" idi. Megherian, "Kemâl Atatürk'ün şahsiyeti ve eseri hakkında ciddî ve bitaraf bir tetkikin Şarkî Avrupa istikbâline müteallik bütün emin ve esaslı fikirleri ihtivâ edeceği mülâhazasında"ydı.

CEMİL KOÇAK

Yanıtını bilemiyorum; fakat bu yoldaki girişimi [Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: 30 10/1 8 4] merak edenler için yazabilirim... Efendim, 1939 yılının Haziran ayında bir gün, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'nin tavsiyesiyle kendisini ziyaret eden John S. Linnell'den söz ediyordu. Konu, Sarkis Megherian (Megeryan) adındaki bir Ermeni'ye Atatürk'ün biyografisini yazdırmaktı. İngiliz büyükelçi, *"Atatürk hakkında yazılacak bir eserin müellifinin bir Ermeni olmasının bu esere hususî bir kıymet verdireceği"*ni özellikle vurgulama ihtiyacını duymuştu. *"Bu eserde, bundan başka, Atatürk'ün Türk-İngiliz dostluğunun temellerini atmış olduğu"* da vurgulanacak ve *"bu dostluğun kıymeti ve mânâsı, İngilizce konuşan millетlere anlatılmak istenilecekti."* Talep edilen yalnızca birkaç yüz İngiliz lirası idi. Eğer talep kabul edilirse, yazarın *"bâzı vesâik ve dosyaları tetkik edebilmesi için imkân"* verilmesi de gündeme gelecekti.

Müstakbel yazar Sarkis Megherian, 1894 İstanbul Beyoğlu doğumlu idi. Eski bir Ermeni ailesine mensuptu. *"Dedesi, Sultan [Abdül]mecid tarafından kendilerine ünvan ve nişanlar tevcih edilmek sûretiyle taltif edilmiş olan ilk dört Ermeni arasında idi."* Büyük amcası ise, uzun süre Ermeni Patrik muavini olarak bulunmuştu. Babası da, Bahçecik, Yeniköy, Tepeköy ve İzmit Körfezi'nde Arslan Bey'deki ipek fabrikaları ile Türkiye'de büyük ölçüde sanayi ile uğraşanlar arasında bulunuyordu. Megherian, Robert Kolej mezunuydu ve ayrıca Lozan Üniversitesi'nde de bulunmuştu. I. Dünya Savaşı başında Türkiye'ye geri dönmüş ve Harbiye'ye girmişti. Yedeksubay olarak önce Halıcıoğlu Yedeksubay Okulu'nda, sonra da Edirne, Çorlu ve Çanakkale'de bulunmuştu. Hastalığından sonra da Mehmet Ali Paşa'nın komutasındaki Birinci Ordu'ya nakledilmişti. Savaştan sonra gazeteciliğe başlamış ve 1923 yılında İstanbul'dan ayrılarak, 1927 yılına kadar İtalya'da edebiyat ve ticaretle meşgul olmuştu. Bu tarihten sonra Hindistan'a gitmiş ve orada gazetecilik yapmıştı. 1934 yılında İngiliz vatandaşlığına geçerek, 1936 yılında İngiltere'ye dönmüştü. *"Mr. Megherian, Kemâl Atatürk'ün bir biyografisini yazmayı kuvvetle arzu etmekte"* idi, *"zirâ, bu mevzua dâir şimdiye kadar yazılmış olan kitapların ne onun hakikî karakterini ve ne de Yakın Şark'ta dâimi bir terakkinin temellerini kurmak sûretiyle yaptığı büyük hizmetlerin vüs'atini aksettiremedikleri fikrinde"* idi. Megherian, *"Kemâl Atatürk'ün şahsiyeti ve eseri hakkında ciddî ve bitaraf bir tetkikin Şarkî Avrupa istikbâline müteallik bütün emin ve esaslı fikirleri ihtivâ edeceği mülâhazasında"*ydı. *"Atatürk tarafından idâre edilmiş hareketin yalnız heyecanlı ve marazî görünüşleriyle meşgûl olacak bir kitap yazmak niyetinde değildi."* Onun *"vücûda getirmek istediği şey, sâkin ve hemen hemen gayri kâbili kâbil yapan Yakın Şark'ın en mühim şahsiyeti hakkında sâhibi salâhiyet menbâlara istinâden bir eser yazmaktı."* O, *"bir kelime ile, târihe ve beynelmilel anlaşmaya mâkûl bir yardım yapmak arzusunda"*ydı. Müstakbel yazar, *"Kemâl'in büyüklüğünün bir Ermeni tarafından bitaraftane takdirinin bu cihetten faideli olabileceğini ümit etmekte"* idi.

Linnell, Aras'a ilettiği mektubunda; bir iki ay önce gerçekleşen görüşmelerine atıfta bulunarak, *"böyle bir biyografinin bir Ermeni tarafından yazılmasının, bir Türk lehine taraftarlığın âdemi mevcûdiyetine delil olacağından Türk Hükûmeti'nce çok iyi karşılanacağı keyfiyeti üzerinde Sir Percy Loraine'nin tevakkuf ettiğini hatırlıyorum"* diyordu. Diğer yandan, müstakbel yazarın *"böyle bir biyografinin yazılmasına fazla vakit tahsis edebilecek bir kimse olmadığından ve hâlen -ve bilhassa bir gazeteci olup- henüz bir müellif olarak fazla tanınmamış bulunduğundan, Türk Hükûmeti'nin veyâ bu hükûmetin mümessili sıfatıyla bizzat sizin [Aras'ın] kat'î tasvip ve yardım etmeniz takdirinde, hükûmet Mr. Megherian'a başka sûretle tedârik edilemeyen bâzı vesâik ve dosyaları tetkik etmek imkânını vermek sûretiyle ve bundan başka bu kitabın hazırlanmasıyla tab'ına müzâheret edecek bir nâşirin alâkasını uyandırmak husûsunda da çok yardım görmüş olacağız."* deniliyordu.

Türk Dışişleri Bakanlığı, konuyu 21 Temmuz'da başbakanlığın bilgisine sundu. Başbakanlık da, konunun İçişleri Bakanlığı'nca incelenmesini ve bakanlığın görüşünün bildirilmesini 15 Ağustos'ta istedi. Yazışmanın sonucunu ise bilemiyoruz. Bildiğimiz, böyle bir kitabın yazılmamış ve yayınlanmamış olduğudur.

Aslında Ermeni bir yazarın Atatürk'ün biyografisini yazması ve yayınlanması, Türkiye'nin tanıtımı açısından elverişli bir proje olarak görülebilirdi. Muhtemelen Ankara bir Ermeni'ye güvenerek, bazı vesikalarını açmayı göze alamamıştı. Müstakbel yazarın kimliği de, projeye ilgi gösterilmemiş olmasının nedeni olabilir. Bir de Atatürk'ün sürekli olarak Doğu'nun önemli bir şahsiyeti olarak gösterilmesinin projenin itibar görmemesinin nedeni olabileceğini tahmin edebiliriz. Belki de bu kadar oryantalist bir yaklaşım, Ankara'yı tatmin etmemişti.

CEMİL KOÇAK
SABANCI ÜNİVERSİTESİ SANAT VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ

MART 2010'DA FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE

SEMİNERLER

"Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın (XVI.yy-XIX.yy)"
1 Mart Pazartesi, saat 18:00'da,
Juliette Dumas
(IFEA, Doktora öğrencisi)
"Padişah kızlarının evliliklerinde siyaset, statü ve kişiler (XV. yy-XVIII. yy)"

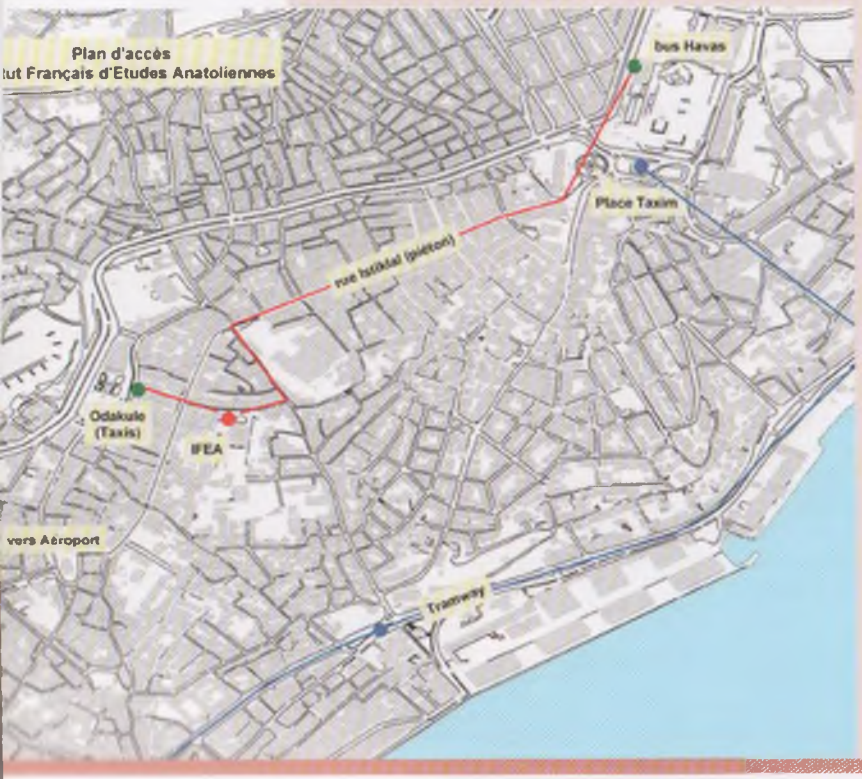
"Mübadeleden Sonra..Türkiye'de ve Yunanistan'da Mübadillerin Entegrasyonu"
2 Mart Salı, saat 18:00'da,
İskender Özsoy
(Gazeteci ve Yazar)
"Mübadele Çocukları".
Sunum dili Türkçedir.

Arkeoloji Semineri: "Konut; insanoğlunun çağlar boyunca sığınağı"
3 Mart Çarşamba, saat 16:00'da,
Franck Braemer
(CNRS Araştırma Müdürü, Roma Fransız Okulu)
"Living in the steppe in the 4th and 3rd millenniums: houses, villages and towns in pastoral context of Southern Syria".
Sunum dili İngilizcedir.

Çağdaş Türkiye Semineri: "Kimlik, vatandaşlık ve laiklik"
4 Mart Perşembe, saat 18:00'da,
Lisa Montmayeur-Deheurles
(IFEA Doktora öğrencisi) "1923 nüfus mübadelesi ve bugünkü Türkiye".

11 Mart Perşembe, saat 18:00'da,
İbrahim Kaboğlu
(Marmara Üniversitesi Anayasa Hukuku Profesörü, Birgün gazetesi köşe yazarı)
"Hukuk devleti ve vatandaşlık".

Çağdaş Türkiye Semineri: "Türkiye'de Siyasi Sistem"
18 Mart Perşembe, saat 18:00'da,
Jean Marcou
(IFEA ve IEP Grenoble)
"Türk Anayasa Hareketi"
25 Mart Perşembe. saat 18:00'da,
Metodoloji.

"İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti'ne doğru: aktörler arası rekabetle kentsel rekabetin ilişkisi"
15 Mart Pazartesi, saat 19:00'da,
Nora Şeni (IFEA Müdürü)
"Mesen, hayırsever, sponsor. Kültür politikalarının yeni aktörlerini düşünmek için leksik çalışması" http://www.istanbul2010.org/index.htm

"Osmanlı'yı tasavvuf ve tarikatlarla tanımlamak"
22 Mart Pazartesi, saat 18:00'da,
Paul Ballanfat
(Lyon III Üniversitesi)
"Niyazi Misri ve XVII. yüzyılda Osmanlı tasavvufu"
Seminer dili Fransızcadır.

"Osmanlı İmparatorluğu son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde felsefe ve psikanaliz"
23 Mart Çarşamba, saat 18:00'da,
Türker Armaner
(Galatasaray Üniversitesi)
"Kierkegaard'un Türkiye'de algılanması".

"İstanbul, sürdürülebilir bir kent midir ? Tartışmalar, alanlar, perspektifler"
24 Mart Çarşamba, saat 19:00'da, IFEA'da,
Haluk Gerçek
(Prof. ITU)
"Urban mobility and sustainability in İstanbul "
Ulaş Akın (Doctorant, IMP)
"Incertitudes on urban planning in Turkey"
Sunum dili İngilizcedir.

ARAŞTIRMA SEMİNERİ

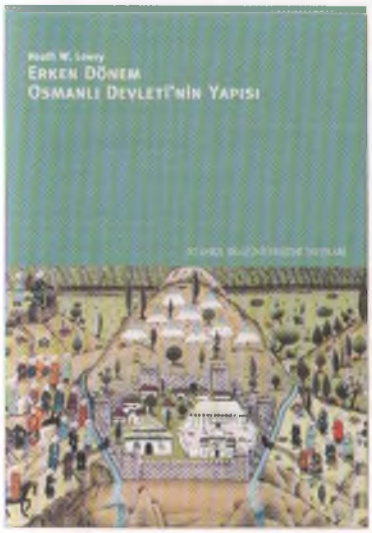
"Fransa Milli Kütüphanesi'ndeki Türkiye fonunun oluşturulması"
Sara Yontan (Fransa Milli Kütüphanesi Konservatörü)
8 Mart Pazartesi, saat 18:00'da, IFEA'da,

"Sahnede usta bir araştırmacı konferans serisinde
Bu konferanslar Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü tarafından, Pera Müzesi ve Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü işbirliğiyle düzenlenmiştir .
Sophie Basch (Fransızca Edebiyatı Profesörü, Paris IV Sorbonne Üniversitesi)
3 Mart Çarşamba, saat 14:00'da, Boğaziçi Üniversitesi'nde,
Moderatörler : Arzu Öztürkmen ve Nora Seni
Soytarılar ve Kuklalar. Antik Tiyatrodan Gölge Oyununa Komik Maskesinin Dönüşümleri kitabının tanıtımı.
Sunum dili İngilizcedir.
4 Mart Perşembe, saat 18:30'da Pera Müzesi'nde,
"XIX. yüzyıl sonu Fransız edebiyatında Bizans takıntısı."
Sunum dili Fransızcadır, simültane çeviri yapılacaktır.
Zeynep Çelik (Prof. New Jersey Institute of Technology)
16 Mart Salı, Boğaziçi Üniversitesi'nde, saat:
"Unity in Diversity': Regionalism in late Ottoman Architecture"
17 Mart Çarşamba, saat 18.30'da, Pera Müzesi'nde:
"Defining Empire's Patrimony: Ottoman Perceptions of Antiquities"
Sunum dili İngilizcedir.

FİLM

Uygarlığın Tarihöncesi-Aşıklı Höyük Kazıları
22 Mart Pazartesi, İTÜ Taşkışla Kampüsü Salon n. 127, saat 17:30'da,
İZTV tarafından hazırlanan "Uygarlığın Tarihöncesi" –Aşıklı Höyük kazıları film gösterimi (44').
Kazı Başkanı Mihriban Özbaşaran ve İZTV'den Öykü Yağcı ve Azade Aslan'ın katılımıyla.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

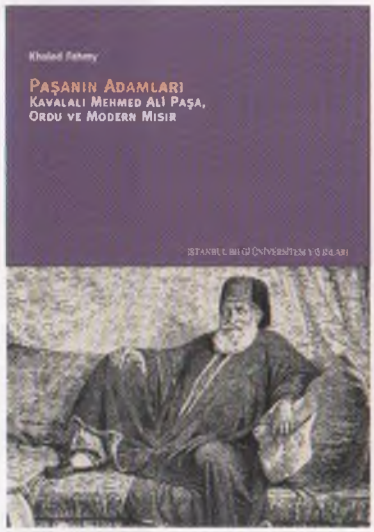

ERKEN DÖNEM OSMANLI DEVLETİ'NİN YAPISI

HEATH W. LOWRY

193 Sayfa, ISBN: 978-605-399-119-9

Osmanlı İmparatorluğu'nun kökeninin tarihyazımını titizlikle yeniden değerlendiren ve birincil kaynakların okumasındaki hataları gün ışığına çıkaran Lowry; kitapta, Cemal Kafadar, Halil İnalcık, Colin Imber, Rudi Lindner, Ronald C. Jennings, Colin Heywood ve Şinasi Tekin gibi Osmanlı tarihçilerinin ve Türkologların çalışmalarını da tartışarak hem Osmanlı tarihi hem de Osmanlı tarihçiliği için önemli bir eser sunuyor.

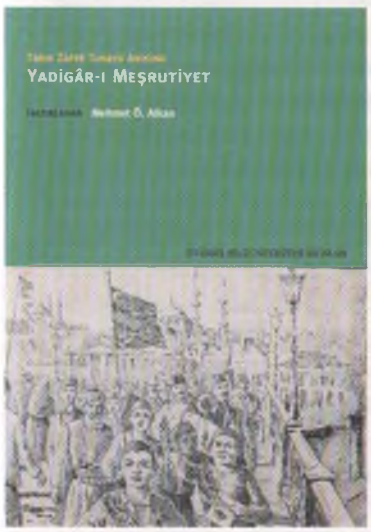

PAŞA'NIN ADAMLARI
KAVALALI MEHMED ALİ PAŞA, ORDU VE MODERN MISIR

KHALED FAHMY

335 Sayfa, ISBN: 978-605-399-118-2

Geleneksel tarih okumalarında Mısır'ın kaderini belirleyen, modern Mısır'ın kurucusu olarak addedilen Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı ve onun Mısır'ını arşiv belgelerine dayanarak anlatan kitap; Paşa'nın Mısır'ı geliştirme çabalarını orduya ve askerlerin günlük deneyimlerine odaklanarak anlatıyor. Mısır'daki modernleşme ve reform hareketinin ayrıntılı bir resmini çizen kitapta, Mısır halkının radikal bir şekilde değişen yönetim ve denetim mekanizmalarına tepkileri de anlatılıyor.

YADİGÂR-I MEŞRUTİYET
TARİK ZAFER TUNAYA ANISINA

MEHMET Ö. ALKAN

288 Sayfa, ISBN: 978-605-399-134-2

Mehmet Ö. Alkan, Feroz Ahmad, Sina Akşin, İlber Ortaylı, Sacit Kutlu, Cemil Oktay, İlhan Tekeli, Selim İlkin, Zafer Toprak, Erik Jan Zürcher gibi değerli akademisyenlerin Tarık Zafer Tunaya'nın "düşünce vasiyetini" yerine getirdiği bu kitap, Tunaya'nın "siyasî laboratuar" olarak tanımladığı Meşrutiyet döneminin değişik sorunlarını ele alıyor.
Mehmet Ö. Alkan'ın özenle hazırladığı kitap, bir kısmını Tunaya'nın yetiştirdiği akademisyenlerin yazılarından oluşuyor.

HAYALDEN GERÇEĞE
TARLABAŞI TOPLUM MERKEZİ DENEYİMİ

PINAR UYAN SEMERCİ

363 Sayfa, ISBN: 978-605-399-133-5

Tarlabaşı Toplum Merkezi'ni, merkezin koordinatörü, sosyal hizmet uzmanı, psikolog, sanat eğitmeni gibi profesyonel çalışanlarının, faaliyetlerin yürütülmesinde büyük pay sahibi olan gönüllülerin, stajyerlerin ve merkezin asıl sahipleri olan katılımcı çocukların ve kadınların dilinden Tarlabaşı'nı, bir toplum merkezinin kuruluş sürecini, faaliyetlerini anlatan çalışma, kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve bu alanda çalışanlar, araştırma yürütünler için önemli bir kaynak niteliğinde.

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL
Telefon: **0212 311 52 59** Faks: **0212 253 47 00**
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: **PUNT**
www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13**
E-mail: **punto@puntokitap.com**

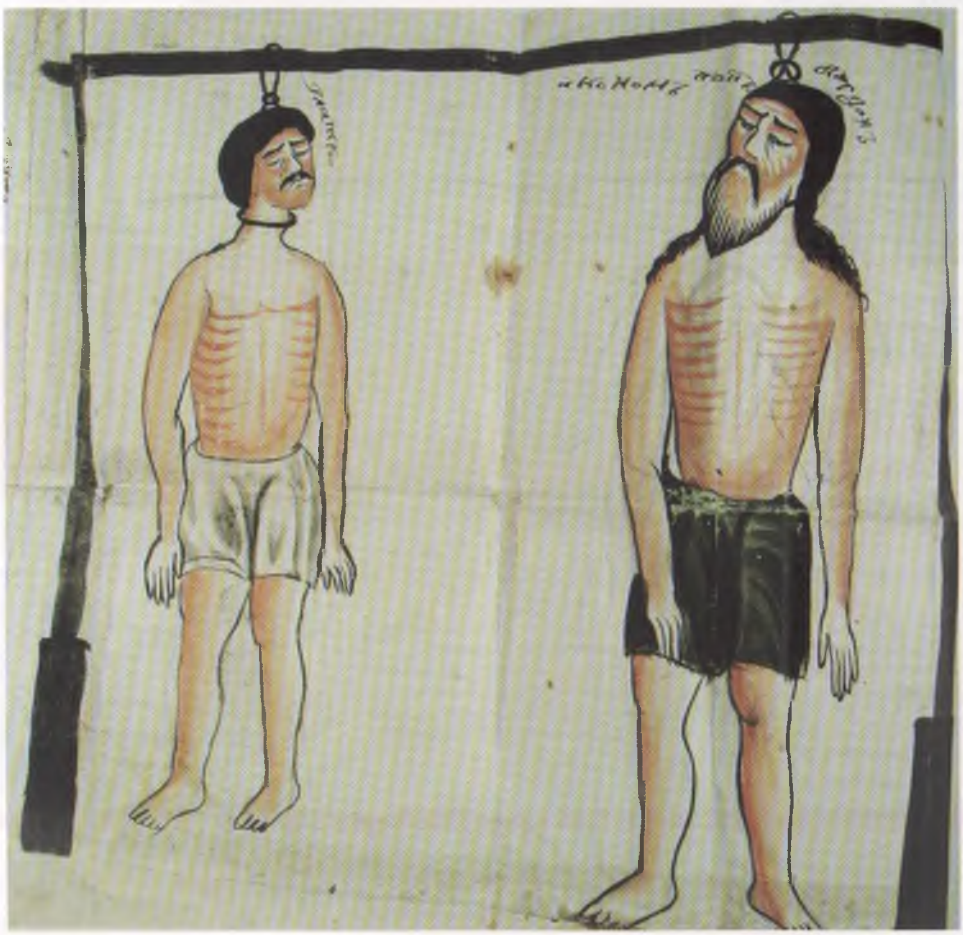
İVRANYALILAR, HÜSEYİN PAŞA VE

TASVİR-İ ZULÜM

CENGİZ KIRLI

Bu yazıda ele alınan arzuhali benzersiz kılan resimli olması. Asılmış, kafaları kesilmiş bir düzineye yakın kişinin resimleri arzuhale iliştirilmiş ve İvranya halkı tarafından Hüseyin Paşa'nın zulmünün tasviri olarak İstanbul'a sunulmuştu: İlgilenmemin sebebi arzuhaldeki bu sıra dışılıktı. Resimleri kimin çizdiği, neden arzuhale eklendiği gibi önemli sorulara cevap veremesem de, arzuhalin İvranya halkıyla valileri Hüseyin Paşa arasında dört yıl süren ve 1844'te isyanla sonuçlanan mücadelenin başlangıcını oluşturduğu açıktır. Anlatılacaklar bu dört yılın hikâyesidir.

Bu yazıda anlatılacak olaylar, 1840 yılının Şubat ayında İvranya'dan yazılmış bir arzuhalin İstanbul'daki Rus büyükelçisi Pontif eliyle Bâbıâli'ye ulaştırılmasıyla başlamaktadır. Bulgarca yazılan ve Bâbıâli'ye varmasının ardından Türkçeye tercüme edilen bu arzuhal, Vali Hüseyin Paşa'nın İvranya halkına uyguladığı "zulm ve taaddi" hakkındaydı.[1] Yerel yöneticiler hakkında İstanbul'a arzuhal sunmak Osmanlı tarihi boyunca olağan ve yaygın bir pratikti; dolayısıyla arzuhaldeki şikâyetlerin niteliği göz önünde bulundurulduğunda bu arzuhalin kendi başına olağanüstü bir tarafı yok.[2] Hatta ne kadar sıra dışı görünürse görünsün arzuhalin Rus büyükelçisi eliyle Osmanlı yetkililerine ulaştırılması da özellikle çarpıcı değil. Bu arzuhali çok özel ve hatta belki benzersiz kılan ise resimli olması. İşkence edilen, asılmış ve kafaları kesilmiş bir düzineye yakın kişinin büyükçe bir kâğıda çizilmiş resimleri bu arzuhale iliştirilmiş ve İvranya halkı tarafından Vali Hüseyin Paşa'nın zulmünün tasviri olarak İstanbul'a sunulmuştu.[3] Bu arzuhalle ilgilenmeye başlamama sebep arzuhaldeki bu sıra dışılıktı. Ne yazık ki, bu resimleri kimin çizdiği, neden arzuhale eklendiği gibi önemli sorulara cevap veremesem de, arzuhalin İvranya halkıyla valileri Hüseyin Paşa arasında dört yıl süren ve 1844 yılında isyanla sonuçlanan mücadelenin başlangıcını oluşturduğu açıktır. Bu yazıda anlatılacaklar bu dört yılın hikâyesidir.

Bugünkü Sırbistan sınırları içinde yer alan İvranya (Vranje) kazası 19.

yüzyılda İvranya sancağının yönetim merkeziydi. Sancak 6.000 haneli ve muhtemelen 20.000'in üzerinde nüfusa sahipken,[4] İvranya kazasının nüfusu ise yaklaşık 8.000 kişiydi.[5] Balkanlar'da farklı etnik grupların kavşak noktalarından olan İvranya, Sırpça, Arnavutça, Bulgarca, Rumca ve Türkçe konuşan karışık bir nüfusa sahipti. Öte yandan çok sayıda çiftlik ve demir madenleriyle ekonomik açıdan önemli bir merkezdi.

Hüseyin Paşa hakkındaki biyografik bilgimiz son derece az. Arnavut kökenliydi ve yaklaşık 30 yıldır İvranya'nın valisiydi.[6] Bu kadar uzun süre görevde kalmasının sebebi üstün yönetici niteliklerinden veya İstanbul'a gönderdiği düzenli yüksek vergilerden değil, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da kimi bölgelerde fiilen ve hatta kimi zaman resmen veraseten yönetici olarak atadığı Arnavut kökenli paşalardan birisi olmasından kaynaklanıyordu. 18. yüzyılın başlarından itibaren geleneksel iktidar alanlarını Balkanlar'ın güneyine ve doğusuna genişleten pek çok Arnavut kökenli kişi, önemli ailelerden gelmeleri, askeri becerileri veya hatta düpedüz haydutluk ile belli bölgeleri kontrol eder hale gelmiş ve sonuçta Osmanlı Devleti tarafından denetimlerinde bulundurdukları bölgelerin resmi yöneticileri olarak taltif edilmişlerdi. Arnavut paşalarla Osmanlı Devleti arasındaki bu ilişki karşılıklı menfaatlere dayansa da temelde güvensiz ve kararsız bir ittifaktı. Karşılıklı menfaate dayanıyordu, çünkü Arnavut kökenli bu paşalar, fiilen paralı asker konumunda olan çok sayıda Arnavut askerini Osmanlı ordusunun hizmetine sunmalarının karşılığı olarak önemli ölçüde siyasi özerkliğin yanında denetimlerinde bulundurdukları bölgelerin mültezimleri olarak ciddi mali kaynak sağlamışlardı. Öte yandan bu ilişki karşılıklı güvenden yoksundu, çünkü arada sırada her iki taraf da bu zoraki ittifakı sonlandırmanın hesaplarını yapıyordu. Tepedelenli Ali Paşa ve İşkodralı Mustafa Paşa isyanları bu hesaplaşmalara dair iyi bilinen iki örnektir.[7] 1822 yılında Tepedelenli Ali Paşa isyanının ve bundan yaklaşık 10 yıl sonra İşkodralı Mustafa Paşa isyanının bastırılması, II. Mahmud'u Arnavut paşaları "ıslâh" etmek için cesaretlendirmişti. Bu kararda Arnavut paşaların yönlendirmesiyle Arnavut askerlerin 1820'li yıllarda Yunan isyanının bastırılmasında Osmanlı ordusuna gerekli desteği vermekteki isteksizliğinin II. Mahmud'u kamçıladığına şüphe yok.[8] İşkodralı Mustafa Paşa isyanının bastırılmasının ardından Sadrazam Reşid Mehmed Paşa "Yanya, Manastır, Arnavudluk taraflarının ıslâhıyla peyderpey

"Zâlim Hüseyin Paşa'nın hükümet ve idâre-i gaddârânesinden bu kullarını tahlise merhâmet" ve hakkın yerini bulması için Paşa'nın (...)mahkeme edilmesi talep ediliyor ve "(...) memleketimizde kalacak olur ise bu fukara kullarından yüz elli neferini katledeceğini ihâfe etmekle Paşa-yı mumaileyhin mesâib-i hükümetinden bu kullarını âzâd ve ihyâ buyurmak bâbında".

İ.MVL 4-63, 7.R.1256 (8 Haziran 1840). Arzuhalle beraber gönderilen işkence ve idam tasvirlerinden bir detay. Diğer tasvirler de aynı sayfada yer alan detaylardır. (yan sayfa)

İ.MVL 42-784, 23.C.1258 (3 Ağustos 1842). Vergi muhasebe defterinden bir başka sayfa. Vali Hüseyin Paşa'nın vergilendirdiği İvranya'daki hane sayıları, çiftlikler, demir madenleri ve diğer vergi kalemlerinin dökümü.

nizamiyye taburları yetişdirmeye"[9] niyet ettiğini padişaha arz ettiğinde, II. Mahmud sadrazamının planını büyük bir heyecanla onaylamıştı: "Bu Arnavudluk maddesi bu hâl üzere durdukca fenâlaşacağını ben de anladım... Kaldı ki bu Arnavudluğun hüsn-i tedbîr ile bir yolu bulunup da sırasına girmesi benim dahi emelimdir. Ancak fettan âdemler olduğundan şu aralık gaile hudûsüne sebeb olunmasın diye ağırca durduğum buna mebnî idi."[10]

Ancak yine de Balkanlar'daki Arnavut paşalara verilmiş olan idari yetkileri ve mali kaynakları ellerinden alıp doğrudan meydan okumak İstanbul'un göze almak istemeyeceği kadar olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Bu nedenle İvranyalı Hüseyin Paşa örneğinde olduğu gibi, dolaylı yollar denendi. 1836 yılında Hüseyin Paşa'ya bir mektup gönderilerek, kazadaki demir üretimi göz önünde bulundurulduğunda İvranya'nın vermesi gereken verginin çok altında vergi gönderdiği öne sürülerek İvranya'nın yıllık demir üretim kapasitesinin belirlenmesine dair bir emir çıkarıldı.[11] Hazırlanan rapora göre İvranya'da mevcut altı demir madeni vardı ve bu madenler yıllık 150-180 ton arası demir üretimi kapasitesine sahipti. Üretim ve nakliye masrafları hariç, İvranya'da demir üretiminden 300.000 kuruş vergi tahsilinin makul olduğu hazırlanan raporda belirtilmişti.[12] Hüseyin Paşa'nın madenlerin iltizamından ne kadar vergi vermeyi taahhüt ettiğini bilemiyoruz, ancak raporda belirtildiğine göre Hüseyin Paşa madenlerin 150-180 ton yıllık üretim kapasitesinden daha düşük miktarda bir üretim beyanında bulunmuş ve dolayısıyla belirlenen vergi bu beyan üzerine olması gerekenden düşük tutulmuştu.[13] Öte yandan kazanın tarımsal ve diğer gelir kaynaklarından hazineye vergi göndermediği de raporlarda belirtiliyordu.[14] Bir ara Hüseyin Paşa'nın görevden alınıp başka bir yere atanması ve Sofya mütesellimi Hüsrev Paşa'nın yıllık 350.000 kuruş vergi bedeliyle İvranya'ya atanması söz konusu oldu ise de,[15] Rumeli eyaleti müşiri Zekeriya Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği çok sayıda mektupta, Hüseyin Paşa'nın o bölgenin "hanedanından" olması nedeniyle yerinde kalmasının iyi olacağına yönelik ısrarlı tutumu üzerine bundan vazgeçildi.[16] Zekeriya Paşa'nın bu ısrarının Hüseyin Paşa'nın kendisini eyalet merkezi Manastır'da ziyaret etmesinin ardından geldiğini belirtmekte yarar var.[17] Zekeriya Paşa'nın desteğini nasıl kazandığını bilemiyoruz, ancak uzun süredir İvranya'da valilik yapan, onlarca eyalet müşiri gören ve hemen her zaman onların desteğini sağlayan Hüseyin Paşa için çok olağanüstü bir başarı sayılmasa gerek. Her halükârda, geçmişte bu desteği sağlayamadığı nadir dönemlerde bile İstanbul, Hüseyin Paşa hakkındaki iddiaları duymazlıktan gelmişti. Örneğin, 1830 yılında dönemin Rumeli Müşiri Selim Paşa, İvranyalı Hüseyin Paşa'nın ahaliye olan zulmünden dolayı çok sayıda kişinin başka bölgelere kaçtığını rapor edip bölgenin iltizam gelirinin Paşa'ya tekrar ihale edilmemesini tavsiye ettiğinde, Babıâlî soruşturma gereği duymamıştı.[18] Zekeriya Paşa'nın mektuplarının ardından İvranya'nın iltizam gelirinin önemli bir vergi artışı karşılığında, 300.000 kuruşu demir madenleri geliri ve 50.000 kuruşu da diğer gelir kalemlerinden olmak üzere 350.000 kuruşa yeniden Hüseyin Paşa'ya verilmesi kararlaştırıldı.[19] Ancak Hüseyin Paşa İvranya'da madenden çıkarılan demiri işlemek için vasıflı işçi bulunmadığını bu nedenle çıkarılan demirin Niş'e götürülmesi gerektiği ve ekstra işçilik ve nakliye masrafları nedeniyle bu miktar iltizamı ödemeye gücünün yetmeyeceğini iddia etmiştir.[20] İstanbul'la yapılan pazarlıklar sonucunda 225.000 kuruşu demir 50.000 kuruşu da diğer gelir kalemlerinden olmak üzere 275.000 kuruşa anlaşmışlardır.[21] İstanbul, Hüseyin Paşa'nın ödemesi gereken vergi miktarındaki bu artışın İvranya ahalisi üzerine olası olumsuz etkilerini tahmin etmiş olacak ki,

Paşa'nın "bu vesileyle fukarayı katiyen taaddi ve rencide etmemesini" buyurmuştu.[22] Birazdan anlatacaklarımız Bâbıâli'nin bu tahmininde yanılmadığını gösteriyor.

Rus büyükelçisi tarafından Bâbıâli'ye ulaştırılan arzuhal üç sayfadan oluşuyordu. Orijinali Bulgarca yazılmış arzuhalin Türkçe tercümesinin yer aldığı ilk sayfada Hüseyin Paşa'nın İvranya ahalisine zulmu anlatılıyor, ikinci sayfada Paşa'nın idam ettirdiği iddia edilen 12 kişinin ve İvranya'da Hüseyin Paşa'nın işbirlikçisi konumunda olan 14 kişinin isimleri, son sayfada ise bu 12 kişinin işkence ve idamını betimleyen çizimler yer alıyordu.

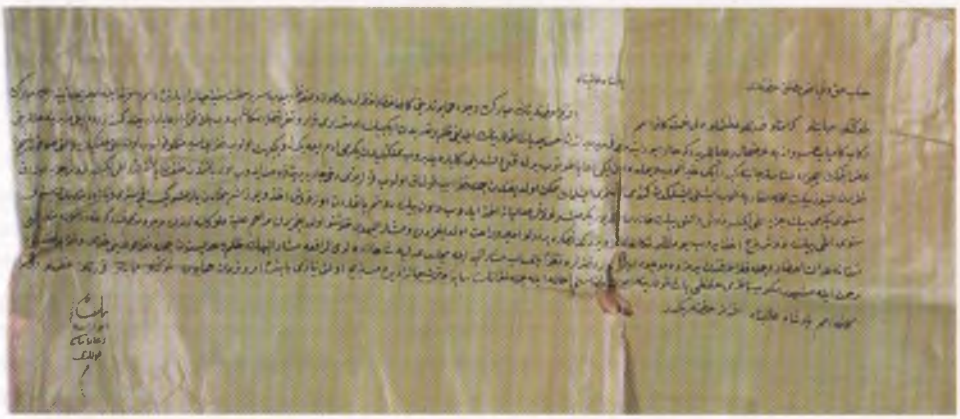
Hüseyin Paşa'nın vergi ve zulmüne "tahammül" edemediklerinden İvranya sancağı ahalisinin yarısının perişan bir halde başka yerlere göç etmeye mecbur kaldıklarından bahsedilen arzuhalde, Paşa'nın yılda altı kez 500.000 kuruş vergi aldığı, üstelik bunu dayak zoruyla topladığı, Paşa'nın 15 adet çiftliğinde ve 6 adet demir madeninde çalıştırmak üzere her bir haneden birer kişi alarak bütün yıl boyunca ücretsiz istihdam ettiğinden "fukara kulları kendi kâr u kesblerine iştigâle tâkatları olmadığından gün be gün perişanlıkları ziyâde olmaktadır" deniyordu. 7-8 yaşındaki çocuklardan bile yetişkinlermiş gibi cizye topladığı, koyun vergisi toplamak üzere tahsildarlar sancağa geldiklerinde kendi adamlarını köylere göndererek koyunların yarısını saklattığı ve böylece tahsildarların toplaması gereken verginin yarısını verdikten sonra kalan koyunların vergisini kendi cebine attığı ve kazada bulunan meyhanelerin her birisinden haksız yere yüksek vergi topladığı iddia ediliyordu. Üstelik fukaranın emeğine hiçbir ücret ödemeksizin altı yıldır kendisi için bir saray inşa ettirdiği ve kazada itibar sahibi reayayı katlettirdiği de arzuhalde bahsedilen şikâyetler arasındaydı. "Zâlim Hüseyin Paşa'nın hükümet ve idâre-i gaddârânesinden bu kullarını tahlise [kurtarma] merhâmet" ve hakkın yerini bulması için Paşa'nın İvranyalılarla beraber İstanbul'da mahkeme edilmesi talep ediliyor ve "bundan böyle Paşa memleketimizde kalacak olur ise bu fukara kullarından yüzelli neferini katledeceğini ihâfe [tehdit] etmekle Paşa-yı mumaileyhin mesâib-i [müsibetler] hükümetinden bu kullarını âzâd ve ihyâ buyurmak bâbında" bu arzuhalin verildiği yazıyordu.[23]

Arzuhalin diğer sayfasında Hüseyin Paşa'nın haksız yere idam ettirdiği söylenen 4'ü Müslüman ve biri papaz olmak üzere 8'i Hıristiyan toplam 12 kişinin isimleri yazılmıştı. Bu 12 kişi Paşa'nın zulmüne karşı seslerini yükseltmişler ve yine arzuhalde isimleri yazılmış valinin zulmüne ortak 3'ü Müslüman ve 3'ü papaz olmak üzere 11 Hıristiyan toplam 14 kaza ileri gelenlerinin ihbarları üzerine Hüseyin Paşa tarafından katledilmişlerdi. Şikâyetçiler katledilen bu "oniki nefer Müslim ve reayâ kullarının kan davamızı mahşere bırakmayub hakkımızı izhâr [meydana çıkarma] eylemenizi" ve "sair belde-i İslamiyelere buyurulan ...bir kıta' kanun-ı cedide-i şâhânenin bizim beldemize" de gönderilmesini, yani henüz birkaç ay önce ilan edilmiş olan Tanzimat'ın İvranya'da da uygulanmasını rica ediyorlardı.[24]

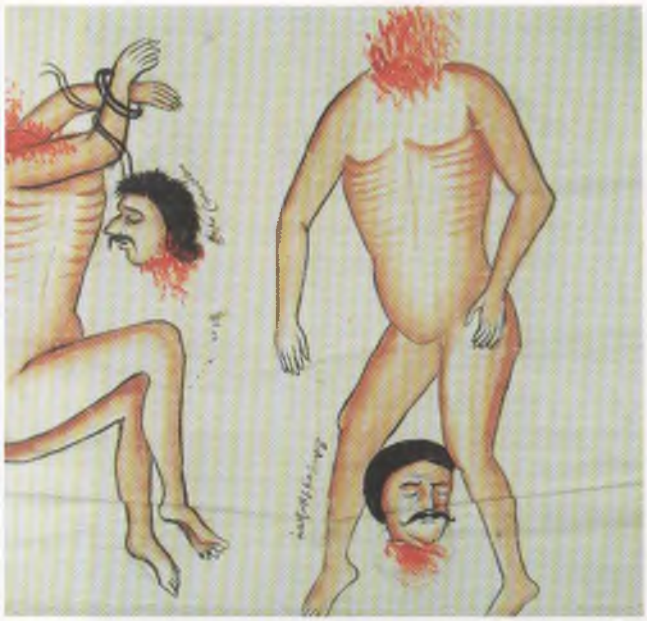
Hüseyin Paşa'dan şikâyetçi olan İvranya ahalisinden bazı temsilciler arzuhali şahsen İstanbul'a iletmek üzere yola çıkmışlardı. Ancak durumdan haberdar olan Hüseyin Paşa, yola çıkan İvranyalıların önünü keserek arzuhalin İstanbul'a ulaşmasını engellemek amacıyla kendi adamlarını peşlerinden göndermişti.[25] Hüseyin Paşa'nın adamlarından kaçan İvranyalılar yönlerini Belgrad'a çevirerek Sırp yöneticilerden arzuhallerini kendi adlarına İstanbul'a ulaştırmalarını rica etmişlerdir. Ancak Sırpların yardım etmekte pek hevesli olmadıkları anlaşılıyor. Özellikle, Sırbistan içindeki iktidar mücadelelerinin şiddetlendiği kritik bir dönemde Sırp yetkililer böylesine küçük bir olay nedeniyle İstanbul ile zaten gergin olan ilişkilerini daha da kötüleştirebilecek girişimlerden kaçınmak istemiş olabilirler. Umduklarını bulamayan İvranyalı temsilciler bu kez Belgrad'daki Rus konsolosluğuna sığınıp arzuhallerinin ulaştırılmasını talep ederler. Rus konsolos arzuhali İstanbul'daki büyükelçi Pontif'e göndermeye razı olur. Pontif de eline geçer geçmez, arzuhali "devletçe ve sefaretçe olmayarak," Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderir. Rus büyükelçinin arzuhali iletirken vurguladığı gayri resmilik stratejik bir manevraydı. Böylece bu olay nedeniyle Rusya'nın Osmanlı'nın içişlerine doğrudan karışma niyetinin olmadığını belirtiyor ama aynı zamanda ne kadar sıradan gözükürse gözüksün Balkanlar'da her olup bitenden haberdar ve dolaylı olarak da olsa müdahil konumda olduğunu vurguluyordu.

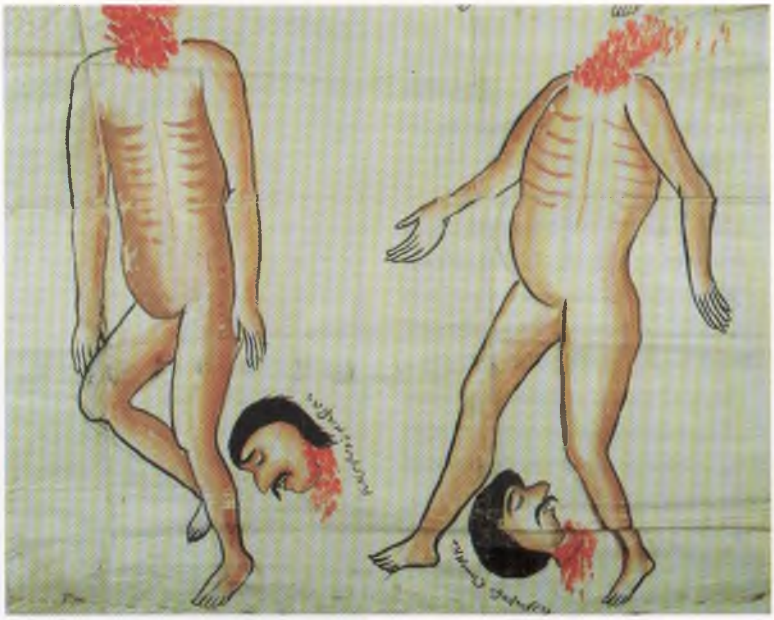
Hariciye Nezareti arzuhali tercüme ettirdikten sonra dönemin en yüksek yönetim kurumu olan Meclis-i Vâlâ'ya havale etmiştir.[26] Ancak kısa bir süre sonra Meclis-i Vâlâ'ya İvranya'dan başka bir arzuhal daha gelir. 60 kişiden fazla İvranyalının adını taşıyan ve çoğunun mühür sahibi olmasından kazanın ileri gelenlerinden olduğunu tahmin ede-

İ.MVL 42-784, 23.C.1258 (3 Ağustos 1842). İvranya halkının hazırlayıp İstanbul'a gönderdiği vergi muhasebe defterinden bir sayfa. Sağ bölümde İvranya'da mevcut meyhanelerin isimleri, mühürlerin yer aldığı sol bölümde ise İvranya köyleriyle ilgili bilgiler yer almaktadır. (yan sayfa üstte)

İ.MVL 42-784, 23.C.1258 (3 Ağustos 1842). İvranya halkının İstanbul'a gönderdiği çok sayıda arzuhalden biri.

bileceğimiz bu arz-ı mahzar Hüseyin Paşa'nın kaza mutasarrıfı olarak atandığı günden beri kaza ahalisinin mutlu ve mesut olduğundan dem vuruyor ve Paşa'nın yöneticiliğini övücü sıfatlarla anlatıyordu.[27] Meclis-i Vâlâ, içeriği ve zamanlamasından bu arzuhalin İvranya halkının sebepsiz yere gönderdiği bir şükran ifadesi olmasından çok, Hüseyin Paşa'nın "reayanın sızıldılarını bastırmak içün kendisi cebrice yazdırmış olduğunu" elbette fark etmişti.[28] Engellemek için çok çaba sarf ettiği ilk arzuhalin hedefine ulaştığını biliyor olduğunu tahmin edebileceğimiz Hüseyin Paşa belli ki bu karşı arzuhalle hakkında soruşturma açılmasına meydan vermeden durumu lehine çevirmeye çalışıyordu. Görüşmelerin ardından meclis iddiaların araştırılmasına ve Hüseyin Paşa'nın soruşturulmak üzere İstanbul'a çağrılmasına karar verir. Ancak iddiaları soruşturma gerekçesiyle Hüseyin Paşa'yı İstanbul'a çağırmak göründüğü kadar kolay değildi, çünkü Meclis-i Vâlâ Paşa'nın bu hayırsız davetten ürküp İvranya'dan kaçabileceğine kuvvetle ihtimal veriyordu. Önce, Rumeli Müşiri Zekeriya Paşa tarafından "korkutulmayarak ve [sebep] kendisine bildirilmeksizin" davetin tebliğ edilmesine karar verilse de, tek başına İstanbul'a çağrılmasından Paşa'nın şüpheleneceği düşünülerek bundan vazgeçilir. Hüseyin Paşa'yı İstanbul'a getirmenin bahanesi yeni ilan edilmiş olan Tanzimat üzerinden ifadelendirilir. Tanzimat genel bir reform programı olarak ilan edilse de burada özellikle kastedilen yeni vergi rejimiydi. Aşağıda söz edeceğimiz bu yeni vergi sistemi 1840 yılı başından itibaren uygulamaya geçirilmiş ancak İstanbul'a uzak olmaları gerekçesiyle Anadolu'da Diyarbekir, Erzurum ve Trabzon sancakları ve Balkanlar'da Arnavutluk ve Bosna bölgeleri yeni vergi sisteminden şimdilik istisna tutulmuşlardı. Bu bölgelerin de yakın gelecekte Tanzimat'ın yeni vergi rejimine dahil edilmesine ilişkin çalışmalar yapılmakta ve yeni sistemin ayrıntılarını anlatmak ve istişare etmek üzere buralarda bulunan eşraf ve ileri gelenlerin temsilcilerinin İstanbul'a çağrılması planlanmaktaydı. Hüseyin Paşa'nın da bu vesileyle İstanbul'a davet edilmesi ve hatta Üsküp Nazırı Hıfzı Paşa ve kardeşi Yakova Mütesellimi Abdurrahman Paşa gibi kimi Arnavut paşaların da Hüseyin Paşa ile beraber İstanbul'a çağrılmaları kararlaştırıldı. Hem yalnız olmayacak hem de başka bir gerekçeyle davet edilecek Hüseyin Paşa'yı ürkütmeden İstanbul'da sorgulamak üzere bulunan en iyi çözüm buydu.[29]

Devletin en üst düzey yöneticilerinin bir sancak valisini İstanbul'a çağırmak için yaptıkları bu küçük hesaplardan bile Arnavut paşaların ne derece özerk ve bölgelerinde olup bitenlerin ne kadar İstanbul'un denetimi dışında olduğunu anlamak zor değil. Her ne kadar başkente uzaklıkları yeni vergi rejiminin kimi bölgelerde uygulanmaması için bir sebep teşkil etmiş olsa da en önemli gerekçe değildi. Zira yeni vergi sistemi İvranya'ya çok yakın bölgelerde uygulamaya konulmuştur. Gerçek sebep Tanzimat'ın yeni vergi rejiminin uygulandığı bölgelerdeki idari yapı üzerinde yapacağı muhtemel etkilerde yatıyordu.

Tanzimat'ın yeni vergi rejimi eski iltizam sisteminden üç önemli farklılık içeriyordu. İlk olarak, önceki iltizam sisteminde kendilerine ihale edilmiş bölgenin farklı adlar altında toplanan vergi gelirleri yerel yöneticilerin denetiminde mültezimler tarafından toplanıp merkezi hazineye aktarılırken, yeni vergi sisteminde bu vergilerin tek kalemde birleştirilip merkezden atanan muhassıllar tarafından toplanması öngörülüyordu. İkinci olarak, iltizamda belirli bir bölgenin önceden belirlenmiş sabit miktarlarda vergilendirilmesinin yerini, yeni vergi sisteminde bölgedeki kişi veya hanenin emlak ve arazilerinin kıymetleri üzerinden vergilendirilmesi öngörülüyordu. Son olarak ve konumuz açısından en önemli olan ise, emlak ve arazi kıymetlerinin belirlenmesi için gerekli sayım ve kayıtların yapılmasından vergi toplanmasına kadar tek yetkili mali otorite konumuna getirilen merkezden atanan muhassılların bulundukları bölgenin yöneticilerine karşı sorumlu olmamalarıydı.[30]

Sonuçta bu yeni vergi sistemi toplumsal direnişler ve vergi gelirindeki ciddi azalma nedeniyle başarılı olamamış ve iki yıl içinde uygulamadan kaldırılmıştır. Bununla beraber altı çizilmesi gerek nokta merkezi otoritenin taşradaki yerel yöneticilerin mali özerkliklerini ellerinden alarak mali ve siyasi açıdan İstanbul'un denetimi altına alma çabasıdır. Bu nedenle İstanbul'a fiziki uzaklıklarının ötesinde, zaten İstanbul'un büyük ölçüde denetimi dışında hareket edebilen - Arnavut kökenli paşaların da dahil olduğu - yerel unsurların çok güçlü olduğu bölgelerde yeni vergi rejiminin getireceği mali denetimi sağlamaya kalkışmak Tanzimat bürokratlarının cesaret edemeyecekleri bir girişim olurdu.

Tanzimat bürokratları benzer bir kaygıyı Arnavut kökenli tebaaları için de duyuyordu. Farklı etnik ve dinsel kökenlerine bakılmaksızın, her fırsatta isyan eden, güvenilmez Arnavut halkı klişesinin Osmanlı yönetim söyleminde hâkim bir kanıydı.[31] Diğer bir deyişle, Tanzimat bürokratlarının mevcut sosyal yapıyı yerinden edebilecek bir vergi sistemini belirli bölgelerde uygulamaktan imtina ederken Arnavut paşaların olduğu kadar Arnavut kökenli ahalinin muhtemel direnişlerini de hesaba katmış olması söz konusudur. Arnavut kökenli bir paşa tarafından yönetilen ve önemli bir Arnavut nüfusa sahip İvranya'nın bu kaygılarla yeni vergi rejiminin dışında tutulması kaçınılmazdı.

1840 yılının bahar ve yaz ayları Meclis-i Vâlâ için oldukça yoğundu. Özellikle devlet memurlarının "yolsuzluklarının" cezalandırılmasına yönelik Ceza Kanunnamesi yeni ilan edilmiş ve bu çerçevede Tanzimat'a muhalefetleriyle bilinen Edirne valisi Nafiz Paşa, İzmid valisi Akif Paşa ve Sadrazam Hüsrev Paşa yolsuzluk yaptıkları gerekçesiyle önce görevlerinden azledilmiş, ardından da Meclis-i Vâlâ'da yargılanıp cezalandırılmışlardı.[32] Uzun yıllar boyu Osmanlı bürokrasisinin en üst mevkilerinde bulunmuş vezir rütbeli bu paşaları yargılayıp cezalandırırken, Tanzimat bürokratları taşra yönetimini ve devlet bürokrasisini merkezin denetimine sokmak için Ceza Kanunnamesi'nin sağladığı yeni imkânlarla tüm bürokrasiye kuvvetli bir mesaj vermeyi amaçlıyorlardı. Bir sancak valisi olarak Hüseyin Paşa'nın mahkemesi, yargılanan ve cezalandırılan vezir rütbeli paşalar kadar sansasyonel değildi. Ama Arnavut kökenli bir paşa olması Meclis-i Vâlâ için farklı bir ikilem oluşturuyordu. Arnavut paşaların denetimindeki bölgelerde yeni vergi rejimini uygulamaya koyamayan Tanzimat bürokratlarının Hüseyin Paşa'yı cezalandırıp diğer Arnavut paşalara da bir gözdağı verme kararlılığında olup olamayacaklarıydı mesele.

İstanbul'a fiziki uzaklıklarının ötesinde, zaten İstanbul'un büyük ölçüde denetimi dışında hareket edebilen - Arnavut kökenli paşaların da dahil olduğu - yerel unsurların çok güçlü olduğu bölgelerde yeni vergi rejiminin getireceği mali denetimi sağlamaya kalkışmak Tanzimat bürokratlarının cesaret edemeyecekleri bir girişim olurdu.

1840 yılının bahar aylarında Hüseyin Paşa Meclis-i Vâlâ önündeydi. Daha önce kararlaştırıldığı gibi Üsküp Nâzırı Hıfzı Paşa ve kardeşi Yakova Mütesellimi Abdurrahman Paşa da soruşturmada hazır bulunuyorlardı. O sırada İstanbul'da bulunan ve henüz Diyarbakır valiliğine atanan sabık Rumeli Müşiri Zekeriya Paşa da şahit olarak davet edilmişti. Arzuhalin İstanbul'a gönderilmesinde önayak olan iki İvranyalı Arnavut müşteki temsilcileri olarak, liva metropoliti ve kazadan 30-40 kişi kadar Müslüman ve Hıristiyan da şahit olarak mahkemeye çağrılmışlardı.[33]

Hüseyin Paşa'nın eski müttefiki Zekeriya Paşa'nın ifadesi tahmin edileceği üzere Hüseyin Paşa'nın lehindeydi. Hüseyin Paşa'nın ahali tarafından şikâyete söz konusu edilebilecek bir zulmünden haberdar olmadığını söyleyen Zekeriya Paşa, Hüseyin Paşa'nın 12 kişiyi idam ettirdiği iddiasının doğru olmadığını, gerçekte Paşa'nın bu olaylardan iki yıl kadar önce iki kişiyi "bazı uygunsuz lafları" nedeniyle idam ettirdiğinin bilgisi dahilinde olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan "Rumeli'nin ekser mahallerinde reayayı angarya suretiyle istihdam etmek bayağı adet hükmünde olduğundan" Hüseyin Paşa'nın bundan dolayı sorumlu tutulmasının yanlış olacağını ve üstelik Hüseyin Paşa'nın bölgenin "hanedanından" olup mevkisi gereği "vücûd-ı lâzımeden" olduğunu vurgulamıştır. Hıfzı Paşa ve Abdurrahman Paşa'nın tanıklıkları da Zekeriya Paşa'nın ifadeleriyle benzerdi. Hatta metropolit bile diğer paşalarla benzer tanıklık yapmış, yalnızca angarya meselesinin halka zulm olduğunu ama onun dışında İvranyalıların Hüseyin Paşa'nın idaresinden memnun olduğunu dile getirmiştir.[34]

Cevap olarak Hüseyin Paşa, bırakın diğer iddiaları, köylülerin angarya olarak zorla çalıştırılmasını dahi reddetmiştir. Ahalinin gerçekten de demir madenlerinde ve çiftliklerinde istihdam edildiğini ancak bunun zor zamanlarında halka vermiş olduğu borç paranın karşılığı olarak kendi istekleriyle olduğunu ve dolayısıyla zorla ücretsiz çalıştırmanın söz konusu olmadığını söylemiştir. Arzuhal veren iki İvranyalı Arnavut'un ise bundan bir buçuk sene önce kendisine olan borçlarını ödemedikleri için Sırbistan'a kaçtıklarını ve şimdi de bu borç nedeniyle kendilerini temize çıkarmak gayretiyle aleyhinde arzuhal verme yoluna gittiklerini ifade etmiştir.

Son olarak, müştekiler iddialarını tekrarlamış ve hatta daha önce arzuhallerinde dile getirmedikleri

yeni iddiaları da gündeme getirmişlerdir. Örneğin Hüseyin Paşa'nın İstanbul'dan gelen emre rağmen Tanzimat fermanını saklayarak halka okutup duyurmadığını, fermandan haberdar olan bir Arnavut'un "adâlet fermânı gelmiş ve yedi sene tekalif ivergil af olunmuş" sözleri nedeniyle bu kişiyi çarşı ortasında bıçakla öldürtmüş olduğunu iddia etmişlerdir.[35] Tahmin edileceği gibi Hüseyin Paşa bu iddiayı da reddetmiştir.

Paşalardan metropolite kadar Meclis-i Vâlâ'da hazır bulunanların Hüseyin Paşa lehine şahitlikleriyle, arzuhal veren İvranyalı müştekilerin Paşa'yı yerinden etmeleri mümkün değildi. Üstelik Hüseyin Paşa'dan çok daha yüksek mevkilerde olan bürokratları Hüseyin Paşa'ya yöneltilen suçlamalardan daha ciddi olmayan gerekçelerle cezalandırmada bir beis görmeyen Tanzimat bürokratlarının Hüseyin Paşa'yı cezalandırarak diğer Arnavut paşalara gözdağı vermek konusunda yeterince cesur ve istekli olmadıkları da açıktı. Soruşturmanın sonucunda artık angaryanın kaldırıldığı ve köylülerin zorla çalıştırılması meselesinde daha dikkatli olmasına dair kibar bir tavsiye ve ek olarak yakın gelecekte İvranya'da Tanzimat'ın uygulanmasına yönelik lâyihasını sunmasının ardından devlete sadakatinden dolayı 10.000 kuruş değerinde bir mücevher kutu Hüseyin Paşa'nın payına düşenlerdi.[36] İvranyalılar ise şimdilik sırtlarının sıvazlanmasıyla yetinmek zorundaydılar:

"İştikânız keyfiyeti ma'lum oldu. Bunlar mukaddema vuku' bulmuş şeyler olub icrâ ve tesis buyrulan Tanzimât-ı Hayriyye icâbınca bundan böyle herkesin mal ve ırz ve canından emin olarak bu makûle mevâd vuku' bulmayacağı der-kârdır. Angarya hususu cem-i memâlikde kalkmış ve cizye maddesinde dahi usûl-i hakkaniyet icrâ kılınmış olduğundan fîmâba'd hiç bir reaya taaddi olunmaz ve hükm-i şer'i tertîb etmedikçe ve irâde-i şâhâne sudûr bulmadıkça kimesne kimesneyi idâm ve izâle edemez. Zât-ı şevket-simât hazret-i şâhâneye dua ediniz."[37]

Mahkemenin ardından, İstanbul'a davet edilen İvranyalılar memleketlerine dönmüşler, ancak Hüseyin Paşa aleyhinde arzuhal veren iki kişi iftira attıkları gerekçesiyle hapsedilmişlerdir. Bir süre sonra Üsküp Metropoliti'nin girişimiyle hapisten kurtulan bu iki kişi İstanbul'da kalmaya devam ettiler.[38] Hüseyin Paşa görevinde bulunduğu sürece ve tüm olanlardan sonra korkularından İvranya'ya dönmeleri mümkün değildi. Ama aynı zamanda İstanbul'da kalarak davalarını sonuna kadar götürme kararlılığında olan bu iki kişi takip eden birkaç yıl boyunca İvranya halkının şikâyetlerini çok sayıda yeni arzuhallerle devlete ulaştıracaklardır. Bir süre hanlarda geceledikten sonra Murad Paşa Camii hatibi Hacı İbrahim Efendi'nin evinde kalmaya başlarlar. İvranyalı bir Arnavut olan Hacı İbrahim Efendi, Hüseyin Paşa'nın eski kâhyalarındandı ve Paşa'nın ifadesine göre "yolsuzluğu" nedeniyle oradan uzaklaştırılmıştı. Paşa'nın iddiasına göre İbrahim Efendi bu nedenle kendisine hasım olmuş ve intikam almak için bu iki kişiye barınak ve tavsiye sağlıyordu.[39] Hacı İbrahim Efendi'nin rolü ne olursa olsun, Hüseyin Paşa'nın mahkemesinin ardından geçen iki yıl boyunca Paşa aleyhine İvranya'da gittikçe kötüleşen durumu dillendiren çok sayıda yeni arzuhal Meclis-i Vâlâ'ya yağıyordu.

Bir yandan sayıları gittikçe artan bu arzuhaller, ama daha önemlisi Balkanlar'da ve özellikle 1841 yılında İvranya'nın komşu vilayeti Niş'te patlak veren vergi isyanlarının yarattığı karışıklık, önceleri bu arzuhalleri fazla dikkate almayan İstanbul'u Hüseyin Paşa hakkındaki iddialara daha yakından bakmaya sevk etmişti.[40] Üstelik bir yandan Belgrad Muhafızı Kâmil Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği raporda İvranya halkının şikâyetlerinin isyana doğru evrilme-

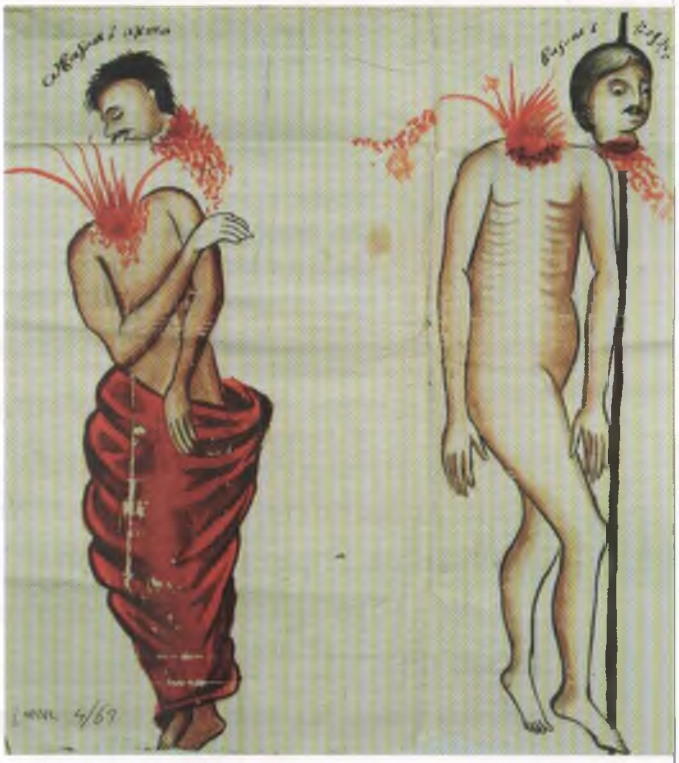
Soruşturmanın sonucunda artık angaryanın kaldırıldığı ve köylülerin zorla çalıştırılması meselesinde daha dikkatli olmasına dair kibar bir tavsiye ve ek olarak yakın gelecekte İvranya'da Tanzimat'ın uygulanmasına yönelik lâyihasını sunmasının ardından devlete sadakatinden dolayı 10.000 kuruş değerinde bir mücevher kutu Hüseyin Paşa'nın payına düşenlerdi.

ye başladığı ve İvranyalı Hıristiyanların Sırplardan yardım istediğini söylemesi, öte yandan da Rumeli ve Vidin valilerinin, haydutların Niş, Leskofça ve Priştina'da gezindiklerini söylemesi ve Edirne'den takviye askeri birliklerin bölgeye gönderilmesine dair talepleri İstanbul'un kaygısını gittikçe artırıyordu.[41]

Yeni arzuhallerde kısmen Hüseyin Paşa hakkındaki eski iddialar tekrarlanıp hatırlatılıyor, ama aynı zamanda yeni iddialar da dile getiriliyordu. Ancak bu kez arzuhaller iddiaları desteklemek üzere daha ayrıntılı hazırlanmış somut bilgiler içeriyordu:

...Arzuhâl-i reayâlarıdır ki, hâlen İvranya mutasarrıfı Mîr-i mîrândan Hüseyin Paşa kullarının eylediği zulm ve taaddiden ikibin ev mikdarı aher kazaya iskân edüb, bâki kalan reâyadan çend kimesneler Rumeli müşîrine hallerini arz etmek içün Manastır cânibine gider iken haber alub ve yolda oniki reâya tutub birle katl ve leşlerini kelblere yedirüb memleketliden yigirmi adem ile yek-dil ve yek-cihet olub fukarayı esir misillü

kullanub onaltı çiftliğin ve altı samakol işi içün fukaradan altıyüzbin amele angarya alub işini işlemekden kendi işimizi işlemek mümkün olmadığından cümle fukara ip kuşak olub kızlarımızı dahi câriye yerine füruht edüb on yaşından doksan yaşına kadar elliikişer guruş cizye olarak senevi yiğirmibin cizye ellikişer guruş ve altıbin hâneden senevi yüzyiğirmişer guruş salyâne ahz edüb ve onbin dönüm bağlardan onar guruş ahz ve yüz şerbethâneden yarımşar kise akçe ve Bane (?) derbendinden senevi altıbin guruş bâç ahz edüb bu misillü tekâlifi fukara verdikden sonra bir türlü emin ve rahat olmadığımızdan ve müşârün-ileyhden hoşnud olmadığımızdan merâhim-i aliyye-i mülükânelerinden (...) müşârün-ileyhi Asitâne-i adâlete ihzâr ve cümle fukara tarafından yeddimizde mevcud olan defterlere nazaran bi'l-hesâb müşârün-ileyh ile meclis-i adliyye-i şâhânede lede'l-murâfaa müşârün-ileyhin zulm ve taadisinden cümle fukara kullarını halâs ve fukarayı hıfz edüb merhamet ile meşhur Üsküb Nazırı Hıfzı Paşa kullarına İvranya kazasını ihâle ile cümle fukaranın saye-i hazret-i cihândâride müsterih olmak niyâzı bâbında emr ü firmân (...) pâdişâh-ı alem-penâh efendimiz hazretlerinindir.[42]

"Yeddimizde mevcud defterler" ile kastedilen, dört sayfalık Türkçe tercümeleriyle beraber Bulgarca yazılmış ve İvranya ahalisi tarafından hazırlandığını tahmin edebileceğimiz bir vergi muhasebe defteriydi.[43] Bu defterde İvranya'da mevcut 248 Hıristiyan köyünün isimleri, her bir köydeki hane sayısı, cizye vergisi vermekle mükellef kişilerin adedi ve cizye vergisi toplamakla görevli Hıristiyan çorbacının isim ve mührü; mevcut 100 meyhanenin ismi; 16 çiftlik ve 6 demir madeninin bulundukları yerler ve 10.000 dönüm bağın coğrafi dağılımı ayrıntılı bir şekilde gösterilmekteydi. Defterde tutulmuş hesaba göre Hüseyin Paşa her sene cizye olarak 1.040.000 kuruş, salyane (vergi) olarak 6.000 evden 720.000 kuruş, gümrük vergisi olarak meyhanelerden 25.000 kuruş ve bağlardan 100.000 kuruş ve ayrıca "kızları bekârlara satarak" 75.000 kuruş topluyordu. Öte yandan, defter hazırlanırken Hüseyin Paşa'nın ücretsiz zorla çalıştırdığı iddia edilen köylülerin emekleri de parasal rakamlara tercüme edilmiş, çiftlik ve madenler toplam 600.000 işgünü emeğin angarya olarak kullanıldığı ve olması gereken ama verilmeyen 4 kuruş yevmiye hesabıyla Paşa'nın köylüye 2.400.000 kuruş borçlu olduğu ifade edilmiştir.[44] Diğer bir deyişle, Hüseyin Paşa'nın büyük bölümü haksız olmak üzere vergi ve angarya yoluyla ahaliden yıllık dört milyon kuruşun üzerinde topladığı iddia ediliyordu. Bu miktarın Hüseyin Paşa'ya 1837 yılında ihale edilen iltizamın yaklaşık on katı olduğunu bu noktada hatırlatmakta fayda var.

Bu yüksek vergilerin yanında Hüseyin Paşa'nın şiddet uygulamaya devam ettiği belirtiliyor ve geçenlerde yalnızca üzüm yemek için bir bağa giren iki kişinin Paşa'nın adamlarınca öldürüldüğü iddia ediliyordu. Hüseyin Paşa aleyhinde İstanbul'a gönderilen arzuhaller hakkında hükümetten ses çıkmadıkça, arzuhallerin tonunda da sitemkâr ve hatta biraz da tehditkâr ifadeler yer almaya başlamıştı: "Bu kulları üç seneden berü hân köşelerinde kaç kıt'a arzuhâl takdim edüb, bir cevab zuhur etmeyüb, aman efendim derecesiz sefil olub, fukara kullarına merhamet olunmaz ise sâir kalan reayâ fukarası dahi aher kazalara firâr edüb halâs olsunlar deyu bir haber tahrir ve iş'âr edelim."[45]

1840 yılının başlarında İstanbul'a ulaşan ilk arzuhalden bu yana yaklaşık üç yıl geçmişti ve İvranya'daki durum her gün daha kötüye gidiyordu. Meclis-i Vâlâ bir süreden beri Hüseyin Paşa'nın "öteden beri İvranya'yı tehdit ile idareye alışmış" olduğuna ikna olmuştu, ancak yine de Hüseyin Paşa'yı yerinden edecek radikal bir karar almada isteksizdi.[46] Yine Hüseyin Paşa'nın yazılı savunmasının alınmasına ve bölgede bulunan diğer valilerin iddiaları soruşturmasına karar verildi.

Hüseyin Paşa'nın yazılı savunmasında izlediği strateji İstanbul'da kendisi aleyhinde arzuhal vermeye devam

eden iki kişiyi İvranya halkından ve daha genel olarak da İvranya halkını Niş isyanından beri bölgede hâlâ mevcut olan isyan havasından ayrıştırmaya yönelikti.[47] Bu iki kişinin eski suçlular olduğunu ve eski kâhyası Hacı İbrahim Efendi'nin koruması ve tavsiyesi altında kişisel düşmanlıkların yönlendirmesiyle kendisini karalamaya çalıştıklarını iddia eden Hüseyin Paşa, kaza müdürü olduğu günden beri İvranya'daki "reayâ ve ehl-i İslam kullarının âsûde-hâl olmalarına dikkat ve ihtimam" olunmasını arz ediyordu. Halkın kendi yönetiminden memnuniyetini de İvranya'nın hemen yanı başında cereyan eden Niş ve Leskofça'daki isyanlara hiçbir şekilde katılmamalarıyla ispat etme iddiasındaydı. Yukarıda söz edilen iki kişinin Paşa'nın askerleri tarafından öldürülmesi iddiası hakkında ise, iki kişinin üzüm yemek için bağa girdiklerini, bağ bekçisinin çıkmaları yönünde uyarılarına aldırış etmeyip tartışma uzayınca bekçiye ateş ettiklerini, ardından çıkan çatışmada bekçinin ve adamlardan birisinin öldüğünü ve kaçan diğerinin peşinden giden askerlerle çıkan çatışmada da bu kişi ile beraber bir askerin öldüğünü söylemişti.[48] Paşa'nın tüm ifadeleri iddiaları soruşturmakla ayrı ayrı görevlendirilmiş olan Rumeli, Vidin ve Elviye-i Selase (Yanya, Tırhala, Selanik) valileri tarafından da onaylanmıştı.[49] Üç yıl süren arzuhaller ve soruşturmaların ardından Hüseyin Paşa'nın görevinin başında kalmaya devam edeceği açıktı. İşte bu noktada İvranyalılar meseleyi kendi başlarına çözmeye karar verirler.

Zorunlu askerlik Hüseyin Paşa'ya direnişle birleşince isyan bir anda geniş bir bölgeye yayıldı. İvranyalı Arnavutlar Üsküp, Kalkandelen, Komanova, Novaberda, Priştina, Kurşunlu ve Ürgüp'ten gelen silahlı isyancılarla birleşerek "Hüseyin Paşa'yı istemeyiz!" diyerek İvranya üzerine hücum ettiler.

İvranya'daki huzursuzlukları geniş bir isyana dönüştüren kıvılcım 1844 yılında bölgede redif askeri taburlarını oluşturmak üzere halktan asker devşirilmesiyle başlamıştır. Yaklaşık 10 yıldır taşrada zorunlu askerliğe dayalı yedek askeri birlikler oluşturmaya çalışan devlet ilk defa köylüleri zorunlu asker olarak silah altına alıyor ve nöbetleşe kent merkezlerinde askerî eğitim veriyordu.[50] Pratikte yalnızca Müslümanlar için geçerli olan zorunlu askerlik hizmeti çerçevesinde İvranya'nın ve diğer komşu bölgelerin önemli bir bölümü Arnavut kökenli Müslümanları da askere alınmışlar ve Üsküp'e doğru eğitim için götürülmek üzere yola çıkarılmışlardı. İsyan bu sırada patlak verdi.[51] Yıllardır Hüseyin Paşa'nın "zulmüne" maruz kaldığını düşünen, dertlerine çözüm için İstanbul'a sayısız arzuhal sunup hepsinin boşa çıktığını gören İvranyalılar için zorunlu askerlik kendi yaralarına tuz basmaktan başka bir şey değildi. Zorunlu askerlik Hüseyin Paşa'ya direnişle birleşince isyan bir anda geniş bir bölgeye yayıldı. İvranyalı Arnavutlar Üsküp, Kalkandelen, Komanova, Novaberda, Priştina, Kurşunlu ve Ürgüp'ten gelen silahlı isyancılarla birleşerek "Hüseyin Paşa'yı istemeyiz!" diyerek İvranya üzerine hücum ettiler.[52]

Yaklaşık 600 isyancının kente yaklaştıklarını duyan çok sayıda İvranyalı ve hatta Paşa'nın adamlarından bazıları da gruba katılmışlardı.[53] Kente girdiklerinde sayıları artık 1.200'ü[54] bulan isyancılar direnişle karşılaşmadan kontrolü ele geçirerek, Hüseyin Paşa'nın çiftliklerinde bulunan konaklarını yakıp, hayvanlarına el koydular.[55] Yanında bulunan 500 Toskalık Arnavut askeriyle konağına sığınan Hüseyin Paşa isyancılara karşılık vermemiş ve civar bölgelerden gelecek askeri desteği beklemeye koyulmuştu. İsyancılar, asıl amaçlarının Hüseyin Paşa'nın görevden alınması olduğunu söylemekle beraber,[56] artık okun yaydan çıktığı bu noktada isyanı sonlandırmak için başka talepleri de gündeme getirmişler. Priştinalı Abdurrahman Paşa'nın da görevden alınmasını, İvranya, Üsküp ve bağlı kazaların yönetiminin istedikleri kişilere verilmesini ve zorunlu askerliğin kaldırılmasını isyanın sonlandırılması için koşul olarak öne sürmüşlerdi.[57]

İsyancıların liderleri İvranya'nın ileri gelenleri ve muhtarlarıyla bir araya gelerek, son bir kez daha İstanbul'a arzuhal göndermeye ikna oldular.[58] 135 kişinin imzasıyla gönderilen arzuhalde yaşananların sorumlusu olarak Hüseyin Paşa gösteriliyor ve bir an önce görevden alınması talep ediliyordu.[59] Öte yandan, Rumeli, Üsküp, Niş ve Leskofça valileri İstanbul'a gönderdikleri raporlarda İvranya'daki isyanın kendi bölgelerine sıçramasından duydukları derin endişeyi belirtip bir an önce hükümetin harekete geçmesini ve bölgeye takviye birlikler göndermesini istiyorlardı.[60]

Ama sonuçta İstanbul'dan gelecek cevabı beklemeye gerek kalmadı. Canından endişe eden Hüseyin Paşa yanında bulunan 500 Toskalı Arnavut askeriyle beraber "İvranya'dan tüfenk atmaksızın çıkıp" Manastır'a kaçarak burada Rumeli Valisi Said Paşa'nın yanına sığındı.[61] Hüseyin Paşa'nın kaçışının ardından İstanbul Said Paşa ve Rumeli Ordusu kumandanı Reşid Paşa'ya isyancıları dağıtması emrini verdi. Rumeli ordusu 400'den fazla isyancıyı öldürerek isyanı bastırdı.[62] Hüseyin Paşa aynı yıl vefat etti.[63] Belli ki Arnavut paşaların hâkimiyetlerini kırmaya ve bölgeyi doğrudan İstanbul'un denetimine almaya hazır hissetmeyen hükümet, Hüseyin Paşa'nın oğlu Hurşid Paşa'yı yeni İvranya valisi olarak atadı.[64] 1852 yılında Hurşid Bey'in vefatının ardından İvranya'nın yönetimi yine aile içinde kalmaya devam etti, bu kez kardeşi Süleyman Bey vali olarak atandı. Hüseyin Paşa'nın oğulları

yalnızca babalarının hazineye olan borçlarının değil,[65] çiftliklerden ve demir madenlerinden gelen gelirlerinin de vârisleri oldular.[66] Ama anlaşılan aynı zamanda babalarının "zulm" ve "yolsuzluklarının" da vârisleriydiler.[67] Aradan fazla zaman geçmeden tıpkı Hüseyin Paşa gibi zulm, angarya, aşırı vergi toplama ve suçsuz yere idâm iddiaları nedeniyle İvranya halkıyla karşı karşıya geleceklerdi.[68] Belli ki İvranya'da işler eskisi gibi yürümeye devam ediyordu.

***

"Öncesinde ya daha az militan yöntemlerin denenip işe yarar bulunmadığı ya da katılımcıları tarafından silaha sarılmanın artıları ve eksilerinin ciddiyetle tartışılmadığı önemli bir isyana rastlamak zordur... Her isyanda, isyanın aktörleri kendilerine zulmedenlere savaş açmadan önce arzuhaller, temsilciler veya başka rica yöntemlerini denemişlerdir."[69]

Ranajit Guha'nın sözleri İvranya'da yaşanan olayları özetler gibidir. Dört yıl boyunca adalet aramak için hukukun diline, merhamet görmek için padişahın şefkatine sığınan ve hatta yaşadıkları "zulmü" yalnız sözle değil resimlerle de betimleyen İvranyalılar, hiçbirinin işe yaramadığını gördükten sonra isyan etme yoluna gitmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin her fırsatta isyan eden Arnavut klişesine rağmen, İvranya isyanı uzun süren bir sürecin sonucunda umutsuzluktan her şeyi göze almış insanlar tarafından gerçekleşmiş bir hareketti.

İvranya'da yaşananlar Tanzimat'ın ilanından sonra taşrayı merkezin denetimine sokmak için büyük çaba sarf eden Osmanlı Devleti'nin iktidarının sınırlarını göstermesi ve taşra nüfusunu kontrol etmenin yolunun önce devletin taşra bürokrasisini denetim altına alması gerekliliğini hatırlatması açısından önemlidir. Bu zorlu mücadele Osmanlı'nın sonuna kadar imparatorluğun dört bir yanında sıklıkla sahnelenecektir.

CENGİZ KIRLI
ATATÜRK ENSTİTÜSÜ,
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 İ.MVL, 6-289, 3.Z.1255 (7 Şubat 1840). Yazı boyunca kullanılan tüm arşiv belgeleri İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilmiştir.
2 Bkz., Halil İnalcık, "Şikâyet Hakkı: 'Arz-ı Hâl' ve 'Arz-ı Mahzar'lar," *Osmanlı Araştırmaları* 7-8 (1988), ss. 33-51.
3 İ.MVL, 4-63, 7.R.1256 (8 Haziran 1840).
4 İ.MVL, 42-784, 25.C.1258 (3 Ağustos 1842), lef 2 ve 11.
5 C. Mostras, *Dictionnaire Géographique de l'Empire Ottoman* (1873) (İstanbul: Pera Yayıncılık), s. 41.
6 İ.MVL, 49-938, 2.Ra.1259 (2 Nisan 1843), lef 1.
7 Tepedelenli Ali Paşa hakkında bkz., K. E. Fleming, *Muslim Bonaparte: Diplomacy and Orientalism in Ali Pasha's Greece* (Princeton: Princeton University Press, 1999); Mustala Paşa'nın isyanı için bkz, Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*, c. 3, (eski yazıdan aktaran Yücel Demirel), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), ss. 668-683.
8 Hakan Erdem, "'Perfidious Albanians,' and 'Zealous Governors:' Ottomans, Albanians, and Turks in the Greek War of Independence," in *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation* (eds.) Antonis Anastasopoulos and Elias Kolovos (Rethymno: Crete University Press, 2007), ss. 213-237.
9 Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*, c. 3, s. 669.
10 A.g.e., s. 669.
11 HAT, 29166, 13.L.1252 (21 Ocak 1837); HAT 25879-H, 29.Z.1252 (6 Nisan 1837).
12 HAT, 29016-D, 21.N.1252 (29 Aralık 1836); HAT, 29166, 13.L.1252 (21 Ocak 1837).
13 HAT, 25879 F, 9.Z.1252 (17 Mart 1837).
14 A.g.b.
15 HAT, 25879-E, 29.Z.1252 (6 Nisan 1837).
16 HAT, 25879-A, 29.Z.1252 (6 Nisan 1837); HAT, 25879-B, 29.Z.1252 (6 Nisan 1837); HAT, 25879-F, 9.Z.1252 (17 Mart 1837); HAT, 25879-G, 9.Z.1252 (17 Mart 1837).
17 HAT, 25879-D, 9.Z.1252 (17 Mart 1837).
18 HAT, 31527-F, 16.N.1245 (11 Mart 1830).
19 HAT, 25879-F, 9.Z.1252 (17 Mart 1837).
20 HAT, 25879-D, 9.Z.1252 (17 Mart 1837).
21 HAT, 25879-D, 9.Z.1252 (17 Mart 1837).
22 HAT, 25879-B, 29.Z.1252 (6 Nisan 1837).
23 İ.DH, 6-289, lef 3.
24 A.g.b., lef 2.
25 A.g.b., lef 5.
26 Bkz., Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis i Vâlâ (1838-1868)* (Ankara: TTK, 1999).
27 İ.DH, 6-288, 3.Z.1255 (7 Şubat 1840), lef 2.
28 A.g.b., lef 1.
29 A.g.b., lef 1.
30 Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettü Defterler," *Belleten* 59/225 (1995), ss. 395-418; Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı* (İstanbul: Eren, 1998).
31 Erdem, "Perfidious Albanians,' and 'Zealous Governors," s. 214.
32 Bu yargılamalar hakkında bkz., Cengiz Kırlı, "Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi," *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar* 4 (2006), ss. 45-119.
33 İ.MVL, 4-63.
34 A.g.b.
35 Bu söylenti Tanzimat'ın ardından halk arasında oldukça yaygındı, bkz., Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi* (İstanbul: Küre, 2001), ss. 104-106. Yeni vergi rejiminin halk tarafından algılanışı dönemin hafiye raporlarına da yansımıştı, Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), ss. 68-73.
36 Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat* (Ankara: TTK, 1991), p. 294. Diğer iki Arnavut paşadan Hafız Paşa 15.000 kuruş ve Abdurrahman Paşa 10.000 kuruşluk kutularla taltif edilmişlerdi.
37 İ.DH, 4-63.
38 İ.MVL, 42-784, 25.C.1258 (3 Ağustos 1842), lef 7.
39 A.g.b.
40 Niş isyanı için, bkz., Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler* (İstanbul: Eren, 2002); Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* (İstanbul: Eren, 1992).
41 İ.MVL, 42-784, lef 13.
42 İ.MVL, 42-784, lef 1.
43 İ.MVL, 42-784, lef 9, 10, 11, 12.
44 İ.MVL, 49-938, lef 1.
45 A.g.b.
46 İ.MVL, 42-784, lef 13.
47 İ.MVL, 42-784, lef 7.
48 İ.MVL, 49-938, lef 12.
49 Rumeli Valisi Yakub Paşa'nın raporu, İ.MVL, 42-784, lef 5; Vidin Valisi Hüseyin Paşa'nın raporu, İ.MVL 49-938, lef 9; Elviye-i Selâse Valisi Osman Paşa'nın raporu, İ.MVL 49-938, lef 2.
50 Redif Ordusu ve zorunlu askerlik için bkz. Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* VII-XII / 14-23 (1975), ss. 63-75; Mübahat S. Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Dönemi Yedek Ordusu Redif-i Asakir-i Mansure, *Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12 (1982), ss. 127-157; ve en yakınlarda Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum 1826-1839* (İstanbul: Kitap Yayınları, 2009).
51 İ.MSM, 58-1697 4.R.1260 (23 Nisan 1844), lef 9.
52 İ.MSM, 58-1697, lef 17.
53 A.g.b.
54 Warington W. Smyth, *A Year with the Turks or Sketches of Travel in the European and Asiatic Dominions of the Sultan* (New York: Redfield, 1854), s. 195. İngiliz bir seyyah olan yazar isyan sırasında tesadüfen İvranya'da bulunmaktaydı, özellikle bkz. ss. 184-209.
55 İ.MSM, 58-1697, lef 2, 17.
56 Smyth, *A Year with the Turks*, s. 201.
57 İ.MSM, 58-1697, lef 2.
58 Smyth, *A Year with the Turks*, ss. 201-202.
59 İ.MSM, 58-1697, lef 3.
60 İ MSM, 58-1697, lef 2, 10, 14, 17, 18.
61 İ MSM, 58-1697, lef 17.
62 Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*, c. 7, s. 1154.
63 A.MKT, 16-37, 25.Ş.1260 (9 Eylül 1844).
64 C.ML, 391-15969, 29.Z.1260 (9 Ocak 1845).
65 A.MKT, 16-37.
66 C.ML, 678-27842, 4.S.1260 (24 Şubat 1844).
67 Süleyman Bey'in Üsküp Valisi Osman Paşa'ya verdiği rüşvetle ilgili olarak İ.MVL, 67-1281, 6.Ş.1261 (10 Ağustos 1845), diğer yolsuzluk vakaları için, A.MKT.UM, 165-77, 1.M.1271 (24 Eylül 1854).
68 İvranya halkı ve Süleyman Bey arasındaki ihtilaflara dair A.MKT.UM, 152-68, 28.Ca.1270 (26 Şubat 1854); A.MKT.MVL, 67-55, 15.Ş.1270 (13 Mayıs 1854); A.MKT.UM, 164-24, 21.Z.1270 (14 Eylül 1854); A.MKT.UM, 177-91, 20.R.1271 (10 Ocak 1855); A.MKT.MVL, 76-49, 16.Ra.1272 (26 Kasım 1855); A.MKT.UM, 221-23, 6.Ca.1272 (14 Ocak 1856); A.MKT.UM, 226-8, 17.C.1272 (24 Şubat 1856); A.MKT.MVL, 79-67, 7.Ş.1272 (13 Nisan 1856); A.AMD, 80-94, 6.M.1274 (27 Ağustos 1857); A.MKT.UM, 355-92, 1.Z.1275 (2 Temmuz 1859); A.MKT.UM, 358-63, 3.M.1276 (2 Ağustos 1859); A.MKT.UM, 440-92, 23.Ca.1277 (7 Aralık 1860); A.MKT.MVL, 143-33, 22.N.1278 (23 Mart 1862).
69 Ranajit Guha, "The Prose of Counter-Insurgency," in *Selected Subaltern Studies*, (eds.) Ranajit Guha and Gayatri Chakravorty Spivak (New York: Oxford University Press, 1988), ss. 45-46.

TÜRKİYE'NİN AVRUPA UYUMU'NA KATILIMI

FİKRET ADANIR

Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkilerinin yeni bir aşamaya girmesiyle zaten canlı olan Türkiye tartışması yeni bir ivme kazandı. Bu yazıda "güç dengesi" kavramının ilk ortaya çıktığı erken modern dönemden 19. yüzyıl başlarında Avrupalı büyük güçlerin birlikte uyum içinde eyleme geçerek kıtanın barış ve sosyo-politik düzeninin ortaklaşa korunması doktrinine dek, Avrupa devletler sistemi tarihinin başlıca aşamaları özetlendikten sonra Osmanlı'nın şanlı Avrupa büyük güçler kulübüne katılma çabaları tartışılıyor.

Osmanlı Elçisi Said Efendi'nin Tuileries Sarayı'nın bahçesine girişi.

Gobelins Manufactory, 1734-1737.

ÇEVİREN:

AYKUT MUSTAK

Aralık 1999'daki Helsinki zirvesinde Türkiye'ye üye statüsü tanınarak Ankara'nın Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunun AB tarafından kabul görmesiyle Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkileri yeni bir aşamaya girdi. Bu gelişme, gayet anlaşılır bir şekilde, akademisyenler, işadamları ve politikacılardan oluşan geniş bir kanaat önderi kesiminden katkı ve yorumlar alarak zaten canlı olan Türkiye tartışmasına yeni bir ivme kazandırdı. Örneğin, Alman tarihçi Hans-Ulrich Wehler coğrafi konum, tarih, din, kültür ve zihniyetine binaen Türkiye'nin Avrupa'ya ait olmadığını savunuyor. Almanya federal meclisinde Hıristiyan Birlik partilerine grup başkan-

lığı, Helmut Kohl ve Angela Merkel hükümetlerinde içişleri bakanlıkları yapmış ve halen maliye bakanı olan Wolfgang Schäuble, "Avrupa mirası ve coğrafyası"nı pek az paylaşan bir ülke olarak Türkiye'nin AB üyeliğini tartışmak yerine, "Avrupa kimliğinin anlamı"na odaklanma sırasının geldiği kanaatinde.[1] Diğer yandan, Türk tarihyazımı ve siyasi propagandası ise Türkiye-Avrupa ilişkileri tarihi içinde Osmanlı geçmişini yalnız pembe gösteren anlar ve nitelikler üzerinde durarak, Osmanlı Türklerinin "ötekiliği"ni vurgulayan Batılı stereotipleri boşa çıkarmaya yöneliyor. Örneğin, padişahın 1492'de İspanya'dan sürülen Yahudilere sığınma sunması, 1530'larda Kanunî Sultan Süleyman'la I. François'nın ittifakı veya 1856'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Uyumu'na (*the Concert of Europe*) katılımı gibi. Özellikle son değinilen olay, Osmanlı'nın bir Avrupa misyonu olduğu ve Avrupa devletler ailesi içindeki yapıcı rolünün evrensel biçimde tanındığına, kuşkuya yer bırakmayacak bir kanıt olarak görülüyor.[2]

İzleyen bölüm, "güç dengesi" kavramının ilk ortaya çıktığı erken modern dönemden 19. yüzyıl başlarında Avrupalı büyük güçlerin birlikte uyum içinde eyleme geçerek kıtanın barış ve sosyo-politik düzeninin ortaklaşa korunması doktrinine dek, Avrupa devletler sistemi tarihinin başlıca aşamalarının özetiyle başlıyor. Bu arka plana karşı Osmanlı'nın şanlı Avrupa büyük güçler kulübüne katılma çabaları tartışılıyor.

AVRUPA GÜÇ DENGESİ

Osmanlı'nın emperyal azamete ve beraberinde Avrupa olaylarında belirgin bir etki sergileme becerisine kavuşması, 16. yüzyıl başlarına dayanır.[3] Bu, Osmanlıların hem Güneydoğu Avrupa hem de Akdeniz'de baş rakip olarak Habsburglar'la karşılaştığı zamandır. Fakat ilginçtir ki, ortaçağ kutsal savaş ideolojisinin her iki tarafta da önemli bir rol oynamayı sürdürmesine karşın, bu tamamen dinsel, yani Hıristiyanlıkla İslamiyeti karşı karşıya getiren bir cepheleşme değildi.[4] Öyle görünüyor ki, Protestan Reformu İstanbul'da yalnız İslamiyete yakın bir dinsel hareket gibi değil, V. Karl'ın emperyal otoritesine karşı bir muhalefet hareketi olarak da algılanmıştı.[5] Bir tarihçi, "kâfir Türk, gerçekte, Almanya'da Protestanlığın muhtemel kurtarıcısı ve Macaristan'la Erdel'de Protestan çıkarlarının nihai garantörüydü" şeklinde bir ifade bile kullanıyor.[6]

Zamanın Avrupa'sında, Machiavelli'nin fikirlerinden etkilenmiş, giderek artan sayıda hükümdar yeni bir siyaset anlayışına ulaşmıştı. Artık kendilerini Hıristiyan prenslikler-den oluşan ortak bir gövdenin üyeleri olarak algılamıyor ya da bir tek Hıristiyan ahlak ve hukuk ilkelerine bağlı hareket etmiyorlardı. Devlet çıkarı ve güç dengesi gibi yeni kavramlar eski teolojik dünya algısının dibini oymaya başlamıştı.[7] Kısacası, "ulus-devletler" yükselişteydi. Fransa, İngiltere, Felemenk Cumhuriyeti ve İsveç'in tümü Habsburg hanedanının temsil ettiği Kutsal Roma İmparatorluğu'nun çıkarlarıyla çeli-

"1699 ve 1700'de müzakere edilen anlaşmalar toprağa dair sınırlandırmalarıyla en azından iki modern uluslararası hukuk ilkesini içeriyordu: siyasi sınır kabulü ve egemen devletin toprak bütünlüğüne bağlılık." Bir başka deyişle, Bâbıâli Avrupa'yla ilişkilerinde barışın önceliğini tanımış ve barış uğruna toprak kaybetmeyi bile kabule hazır hale gelmişti.

Sultan III. Selim ülkesindeki reformlar için Fransa'yı örnek almayı planlıyordu; Napoléon'un Mısır'ı işgali onun açısından işleri zora soktu.

Osmanlı Padişah Portreleri - Bir 19. Yüzyıl Albümü, Günsel Renda.

şen "ulusal" politikalar izliyorlardı. Erken modern dönemin Avrupalı hükümdar ve devlet adamları için Osmanlı İmparatorluğu artık klasik İslami teokrasi modeli değil, tersine birçokları için mutlak monarşi örneğiydi.[8] Her hâlükârda, Osmanlı padişahı, dost veya düşman, hesaba katılması gereken biriydi. Diğer yanda, Osmanlılara denk olduğunu kanıtlamış Şii Safevî devleti, padişahın Avrupalı hasımlarına ideal bir ortak olarak görünüyordu.[9]

Literatürde haklı olarak işaret edildiği gibi, 16-17. yüzyıl için biri Avrupa, diğeri Avrupa-Osmanlı olmak üzere iki güç dengesini ayırt etmek gerekir. 1683'te Viyana önlerindeki Osmanlı yenilgisine dek Bâbıâli'nin hedefi "Avrupa dengesinin korunması değil, Avrupa-Osmanlı güç dengesinin İstanbul lehinde değişmesi" olmuştur.[10] Bu bağlamda, kimi yazarlar da Bâbıâli'nin Avrupa devletler sistemi kurallarını izlemekteki gönülsüzlüğünü vurgularlar. Örneğin, başka şeyler yanında, başlıca Hıristiyan güçlerin tümü İstanbul'da daimi temsilci bulundururken, Bâbıâli'nin Avrupa başkentlerinde daimi elçilik kurmaktan geri durmasında ifade bulan karşılıklılık ilkesinin göz ardı edilişi gibi.[11]

Bu bağlamda, 1683'te Viyana önlerindeki bozgun ve ardından 1699'da Karlofça Antlaşması'yla sonlandırılmasına değin Kutsal İttifak ordularına karşı alınan yenilgiler kayda değer bir değişim getirmişe benziyor. Osmanlı seçkinleri artık şu gerçeğin farkındaydılar ki "daha üstün bir askeri güç tarafından alt edilmiştiler. Yenilginin kabulü yeni bir tavrın yükselişine vesile oldu."[12] R. A. Abou-El-Haj'ın gözlemlediği üzere, "1699 ve 1700'de müzakere edilen anlaşmalar toprağa dair sınırlandırmalarıyla en azından iki modern uluslararası hukuk ilkesini içeriyordu: siyasi sınır kabulü ve egemen devletin toprak bütünlüğüne bağlılık." Bir başka deyişle, Bâbıâli Avrupa'yla ilişkilerinde barışın önceliğini tanımış ve barış uğruna toprak kaybetmeyi bile kabule hazır hale gelmişti.[13] H. Duchhardt, Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı ideolojik konumları terk ederek, hepsi de önemli *jus publicum Europeum* normları olan, i) anlaşmaya taraf devletlerin ilke olarak eşitliğini, ii) arabulucu bir Hıristiyan gücü ve iii) görüşme mekânı olarak tarafsız toprakları kabul ettiğini vurguluyor. Bâbıâli'nin olağan Avrupa devletler sistemi yaşantısında rol almaya başladığı açıktı ve özellikle izleyen Pasarofça Antlaşması'yla (1718) Türkiye'nin Avrupalılaşma süreci adeta geri dönülmez hale gelmişti.[14]

Lale Devri olarak anılan dönemde (1718-1730), Fransa ilk esin kaynağıydı. Önceki uygulamaların tersine artık yenilikler klasik İslam uygarlığına dönüş kılığında gizlenmiyor, açıkça yeni bir şey olarak sergileniyordu. Avrupa efkârına yatkınlık imparatorluğun bütünlüğünü korumada bir kez hayati kabul edildikten sonra, Bâbıâli Batı başkentlerine elçi göndermeye başladı. Gezdikleri ülke, halkın yaşantısı ve önemli herhangi bir gelişme hakkında bildirimde bulunmaları bekleniyordu. Aralarında en ünlüsü Mehmed Said Efendi'nin 1720-1721 yıllarında Fransa'da kalışını anlattığı rapordur.[15] Avrupa'yla daha yakın temasların sonucu olarak

1815 Viyana Kongresi — Resmin altında Almanca "Avrupa'da özgürlüğün ve kanunun yeniden tesisi için Büyük Viyana Barış Kongresi" yazıyor. Katılımcılar Avusturya imparatoru, Rus çarı, Prusya kralı, İngiltere için Wellington, Bayern ve Würtemberg kralları, Fransa adına Talleyrand.

"üslubun kendisi, merkezî bir saray sanatkârları zümresinden yayılarak her şeye işleyen tarzdan, başka sanatsal kavramların daha yaygın beğenisine dönmüştür."[16] Yeni kentli seçkinler artık lüks yaşam tarzından utanmıyorlardı ve dönemin edebiyatı düpedüz hedonist bir dünya görüşünde kimliğini buluyordu.[17]

Bu devirde ve yüzyılın ardı sıra gelen on yıllarında saltanat süren padişahlar barışa derinden bağlı kaldılar. Örneğin, Habsburglar'ın Avusturya Veraset Savaşları (1741-1748) sırasındaki güç durumundan yarar sağlamayı denemediler.[18] Benzer şekilde Osmanlı diplomasisi, nihayetinde Avrupa'nın ittifakların çöküşünü göreceği Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) arifesinde, çeşitli ayartmalara karşı durmuş ve imparatorluğu başarıyla genel bir Avrupa karışıklığının dışında tutmuştur.[19] Dönemin en önde gelen İslam devleti tarafından böyle ihtiyatlı ve dengeli bir tavır takınılması çağdaşlarını etkilemiş olmalı. Nitekim gene erken modern dönem siyaset yaşamının kutsiyetten bağımsızlaşmasının bir sonucu olarak gelişmekte olan "devlet ilimleri", Avrupa tavsiflerine Türkiye'yi de doğrudan dahil ettiler.[20] 18. yüzyıl sözlük ve ansiklopedi yazarları, Romanovlar ve Osmanlılar gibi büyük Doğu imparatorluklarını kayıtsız biçimde Avrupalı olarak sınıflandırmakta duraksamışlarsa da, hem Rusların hem de Türklerin Avrupalı karakteri konusunda kuşkuya yer bırakmamışlardır. Osmanlı-Türk kültürünün İslami yönü bu açıdan eleyici bir ölçüt olarak görülmemişe benziyor; bu dönemde Hıristiyanlıktan sonra Avrupa'daki en büyük dinin İslamiyet olduğu göz önüne alındığında biraz anlaşılabilir bir durum.[21]

Halbuki, tersine, Osmanlı'nın Avrupa devletler sistemi kurallarına uyumu kayda değer fiili gelişme göstermişken, imparatorluğa *hukuken* kâfir yabancı olarak davranılmaya devam ediliyordu. Bir başka deyişle, Avrupa dengesinin bir öğesi olarak Osmanlılara kapı açıktı, ancak Avusturya Veraset Savaşları'nda arabuluculuk yapmayı denediklerinde olduğu gibi, Avrupa içinde etkin rol oynamaya kalkıştıkları an, sadece küçümseme ve alayla karşılanıyorlardı. Dikkate değer biçimde, Bâbıâli 18. yüzyıldaki büyük uluslararası konferansların hiçbirine çağrılmadı. Daha da kötüsü, Avrupa hükümetleri kendileri için talep ettikleri bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne dair Osmanlı hassasiyetlerine aynı özeni göstermekte pek de gönüllü değildiler.[22]

18. yüzyıl sözlük ve ansiklopedi yazarları, Romanovlar ve Osmanlılar gibi büyük Doğu imparatorluklarını kayıtsız biçimde Avrupalı olarak sınıflandırmakta duraksamışlarsa da, hem Rusların hem de Türklerin Avrupalı karakteri konusunda kuşkuya yer bırakmamışlardır. Osmanlı-Türk kültürünün İslami yönü bu açıdan eleyici bir ölçüt olarak görülmemişe benziyor.

LEHİSTAN'IN PAYLAŞIMI VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Güç dengesini korumanın 18. yüzyılda Osmanlı politikasının önemli bir veçhesini oluşturduğu pek az anlaşılmakta. Aksine, Bâbıâli'yi Avrupa'nın, özellikle Fransız *Barrière de l'est* doktrininin hizmetinde bir araç olarak temsil etme eğilimi gözlenebiliyor.[23] Bu yüzden Osmanlı güç dengesi politikası açısından 1764'teki Lehistan veraset krizinin önemi pek anlaşılamamıştır. Tarihçiler Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun bir barış döneminin ardından 1768'de Rusya'ya savaş açmasını açıklamaya çalışırken, belirleyici etmenler olarak genellikle ya İstanbul'daki Fransız oyunlarına ya da Osmanlı devlet adamlarının yiyiciliğine dikkat çekerler.[24] Bunun bir nedeni, Bâbıâli politikalarının kapalı kapılar ardında hareket eden esrarengiz güçler tarafından belirlendiğini varsayma eğilimde teşhis edilebilir. Çağdaş Batılı gözlemcilerin 18. yüzyıl Osmanlı dış politikasında karar alma mekanizmalarına dair bilgileri hayli kıttı:

Osmanlılar nasıl ve ne nedenlerle politika ve strateji belirliyordu? Dünyayı algıladıkları şekliyle tercihlerinin doğruluğuna nasıl hükmediyorlardı? Gözlemciler saikleri tanıdıklarına inanmışlardı. Bunlar Türkler'in İskit kökenlerinde, İslamiyet'in mecburiyetlerinde ya da salt açgözlülük, kindarlık veya hunharlıkta yatmaktaydı. Ama büyük veya küçük, Osmanlılar'ın İngilizler'e karşı politikasının mantığı gibi özgül durumlarda sessizlik hâkimdi.[25]

Modern tarihçiler de az çok karanlıkta ilerliyor. Bir yorumcu, 1768'deki Osmanlı cengaverliğini, halkın muhayyilesini ele geçiren irrasyonel etkilerin, yani Müslüman bağnazlığının patlak vermesine yoruyor: "Ani savaş ilanı, kriz anında Türk politikasına hâkim olmaya eğilimli millî-dinî öfke patlamalarından birinin sonucuydu ve mücadeleyi büyük bir kararlılıkla sürdürme talebi, en azından İstanbul'da, bir süre için karşı konulamaz güçteydi."[26] Dönemin Bâbıâli

Polonya, Litvanya ve Prusya'yı gösteren 19. yy ortalarına ait siyasi bir harita.

siyasetini belirleyen devlet adamları üzerine biyografik çalışmalar hâlâ nadir olmakla, Osmanlı payitahtı, Batı bireyciliği ve akılcılığına kıyasla, kesif bir anonimlik ve belirsizlik ortamına gömülmüş gibi görünüyor ve 18. yüzyıl boyunca neden "Osmanlı İmparatorluğu tüm Avrupa'yı kapsayan diplomatik sisteme katılmadı"

Viyana Kongresi'nin en önde gelen figürlerinden Avusturya Şansölyesi Metternich. (solda)

Pek çok kez sadrazamlık ve hariciye nazırlığı yapan, Tanzimat Fermanı'nı kaleme alan Mustafa Reşid Paşa.

sorusu da "yetersiz veri akışı, sahipsiz ve düzensiz karar alma ve pasiflik gibi, ilintili belli başlı etmenlerden oluşan kısırdöngü"ye işaret edilerek yanıtlanabiliyor.[27]

Böylece, yalnız Osmanlı iç ilişkilerinin dikkatli bir analizi, Bâbıâli'deki Fransız elçisinin *bahşiş* olarak dağıtılmak üzere tasarrufunda bulunan 3 milyon liranın, Osmanlıları 1764'te Rusya'ya savaş açmaya iknaya yetmediğini açığa çıkarabiliyor. 1768'de savaş ilan ettiklerindeyse, bunu kendi hesaplarına "rüşvete gerek olmadan yaptılar; para harcanmaksızın geri gitti."[28] Son olarak, gösterge niteliğindeki bir kanı da, neredeyse "1790'larda bile, pek az istisnası dışında önde gelen Türklerin, epeydir Batılı gözlemcilerin alaya aldığı, gülünçlüğe varan bir Avrupabilmezlikten çekmeye devam ediyor" oluşlarıydı, o denli ki İspanya'nın Afrika'da olduğunu veya savaş gemilerinin Baltık'ta seyredemediğini sanacak kadar.[29] Gerçekte dönemin Osmanlı seçkinleri Avrupa'nın hem coğrafyası hem maslahatı hakkında gayet bilgiliydi. 1768-1774 savaşının erken aşamasında dahi, Rus Baltık filosunun hareketleri hakkında İsveçlilerle yoğun iletişim içinde olduklarını görüyoruz, gerçi İngilizlerin Ruslara ne ölçüde yardım edeceklerini dikkate almamış olduklarından, filo Akdeniz'de görününce çok şaşırmışlardı.[30] İspanya'ya gelince, en azından bu krallığa elçi gönderdikleri 1787 yılından itibaren, coğrafi konumu hakkında bir fikirleri mevcut olsa gerek.[31]

Osmanlıların 18. yüzyılın ikinci yarısında neden Lehistan'ın geleceğiyle bu kadar ilgili olduğu, Bâbıâli'nin yayınladığı beyanname ve attığı somut adımlardan çıkarılabilir. Kral III. August'un Kasım 1763'teki ölümünün hemen ardından Osmanlı hükümeti, Leh hürriyetinin yabancı güçlerin müdahalesi olmaksızın korunması gerektiğine dair bir açıklama yapmıştır. Bu, Varşova'da halen kendi adaylarını öne geçirmeye çalışan Rusya ve Prusya'ya bir uyarı olarak dile getirilmişti.[32] Rusya, Prusya, Fransa ve Avusturya temsilcilerine verilen notada Osmanlı tarafsızlık pozisyonunu vurguladı; diğer güçler de Leh milletinin geleneksel özgürlüklerine saygı duymalıydı.[33] Lehistan'daki politik durum 1767-68 kışında kızışıp, Rusya (Ortodoks) muhaliflerin özgürlüklerini savunma bahanesiyle Leh meclisini engellemeye çalışırken, Osmanlı hükümeti Lehistan'ın bağımsızlığı için savaşmaya kararlı görünen Leh vatanseverlerine destek olma gereği duydu. İstanbul'daki sorumlu çevreler Lehistan üzerindeki Rus nüfuz artışının Osmanlı çıkarları için tehlikeli olduğu görüşündeydiler; o kadar ki, Rusya'yla savaş daha az tehlikeli bir seçenek olarak görünüyordu.[34]

Ama savaş Bâbıâli'nin umduğu yönde gelişmedi. Rus askerî başarıları karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Lehistan işlerinde herhangi bir etki sergilemeyeceği 1770 güzüyle birlikte belli oldu. Fakat, bu aşamada, güneydeki Rus kazanımlarının boyutu Prusya ve Avusturya'yı harekete geçirdi. Aşağı Tuna havzasına sağlam şekilde yerleşmiş bir Rusya'nın gölgesi özellikle Avusturya için rahatsız ediciydi; Prusya'ysa Osmanlı İmparatorluğu'ndan edinilen Rus kazanımlarına karşılık olarak Lehistan toprağı elde etme hesabı yapıyordu. Böylece, Viyana ve Petersburg arasında askeri çatışmadan sakınmak için uzlaşı arayışı, her üç Avrupalı devletin Lehistan hesabına tazmin edilmesi fikrine yol açtı ve Şubat-Mart 1772'de Lehistan'ın ilk paylaşımını tamamlayan bir dizi anlaşma imzalandı.[35]

Yine de Osmanlı İmparatorluğu feci bir askeri yenilginin yükünü omuzlamak durumundaydı. Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) Rusya'yı Avrupa ve Yakındoğu meselelerinde büyük bir güç haline getirdi ve haklı olarak modern zamanlarda Doğu Sorunu'nun başlangıcı şeklinde değerlendirildi. Rusya, Karadeniz'de birkaç liman kazanmak dışında, ticaret filosu için Karadeniz, Boğazlar ve Akdeniz'de serbest seyir hakkı elde etti. Osmanlı hükümeti açısından özellikle kaygı verici olan, sonraki yıllarda Rusya'nın padişahın Hıristiyan Ortodoks tebaasını Bâbıâli'de temsil etme hakkını çıkarsadığı antlaşmanın 7. maddesiydi.[36]

Osmanlı bakış açısından eş derecede korkutucu görünen Lehistan'ın kaderi, gelecek sefer pekâlâ Osmanlıların payına düşebilecek Avrupa dengesi adına parçalanma olasılığıydı. 1780'lerin başında şekillenen II. Katerina'nın "Yunan Projesi" Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesinin yakın olduğunu varsayıyordu. Bu nedenle komşu güçler, bağımlı Hıristiyan halkların çıkarı için gerekli düzenlemeleri yapmalıydı. Çariçe

Türkleri Avrupa'dan çıkarmakta kararlıydı ve dayanışma ve destek için Avusturya İmparatoru II. Joseph'e başvurdu. Konstantinopolis bir kere geri alındı mı Bizans İmparatorluğu Romanov ailesinin ikinci evladının hükümdarlığında canlandırılacaktı. Boğdan, Eflâk ve Bucak birleştirilerek, Rusya'yla Avusturya arasındaki barışı korumak üzere bir tampon devlete dönüştürülecekti. Proje, benzeri planların 1774'ten beri yapılmakta bulunduğu Viyana'da olumlu yankı buldu.[37] Daha önemlisi, Osmanlıların geleneksel Batılı müttefiki Fransa da benzer bir hal sergilemeye başlamıştı. Padişah bağnaz, medeniyetsiz bir Doğulu despot olarak temsil edilirken, Voltaire, Diderot veya D'Alembert aydınlanmış olarak nitelenen II. Katerina'nın hükümdarlığını övmekte birleşiyorlardı.[38] Özellikle Kanada ve Hindistan'da aksiliklere rastlayan Fransız kolonyal çıkarları Akdeniz ve Yakındoğu'da bunun telafisini umduğundan, Rus planının Lehistan cumhuriyetinin çıkarlarının, ikisinden birine karşı her ne fiil işlenirse kaçınılmaz şekilde diğer tarafta yansımasını bulacak kadar birbirine bağlı olduğu gerçeğinin pek çok bulgu tarafından – özellikle Avusturya ve Rusya arasındaki ittifakın sonuçlandırılmasından beri – ispatlanmış olduğu" bilinci anlaşmacı tarafları

Sırbistan'da yeniçerilere karşı 1804'te başlayan ayaklanmadan sonra bağımsızlık mücadelesinin lideri olan Karayorgi.

harekete geçirmiştir. Bu yüzden, ana amacı "ortak güvenlik ve savunma, ivedi çıkarlarının selameti, saltanat-ı seniyye ve Lehistan cumhuriyetinin güvenliği ve keza karşılıklı egemenlik hakkı, yabancılarca herhangi bir müdahale veya girişimin izalesi ve Leh cumhuriyetinin egemenlik hakkı ve bağımsızlığı" olan bir savunma ortaklığı karara bağlanmıştır.[40] 1795 itibariyle Lehistan artık mevcut değildi ve Osmanlı payitahtında büsbütün şaşakalmış rical kesimi Bonapart'ın Mısır'ı işgalinin (1798) utancını tadacaktı. İzleyen Napoléon Savaşları döneminde Bâbıâli'nin hem çeşitli Fransa karşıtı ortaklıklar hem de Fransa tarafından olası bir ortak olarak desteği kazanılmaya çalışılmıştır. Fakat bu, alternatif paylaşım planlarına muntazaman hedef niteliğinde dahil edilen imparatorluğun ricaline derman sağlamamıştır.[41]

AVRUPA UYUMU, BALKAN MİLLİYETÇİLİĞİ VE OSMANLI TEPKİSİ

Napoléon sonrası dönemde uluslararası ilişkilere, 1815'te Birleşik Krallık, Avusturya, Prusya ve Rusya'nın Dörtlü İttifak'ı temelinde ortaya çıkan ve 1818'de Fransız Bourbon monarşisinin katılımıyla Beşli İttifak'a dönüşen Avrupa Uyumu hâkim olmuştur. Amacı Viyana Kongresi'nde kararlaştırılan statükonun korunmasıdır. Bundan sonra anlaşılacağı şekliyle "uyum" kavramı, bilhassa, girift bir büyük güçler kongreleri ve diplomatik konferanslar ağı aracılığıyla varılacak ortak görüşle tanımlanan yeni bir siyaset tarzına yapılan özel vurguyla terimin geleneksel kullanımlarından ayırt edilir.[42] Osmanlı İmparatorluğu Napoléon döneminde çeşitli ortaklıkların parçası olsa da Viyana'ya davet edilmemişti. Osmanlıların neden tekrar Avrupa

19. yüzyıl başlarında birinci Sırp İsyanı patlak verdiğinde, yönetim bunu kötü taşra idaresinin neden olduğu yerel huzursuzluğun bir ifadesi olarak görmüş ve Sırp reayayı iktidarın yerel, Müslüman gaspçılarına karşı silahlandırarak düzeni sağlamaya çalışmıştır. Benzer bir yaklaşım 1821-1829 Yunan İsyanı'nda gözlemlenebilir. Bâbıâli ricali bu olayın devrimci kimliğini hemen hiç anlamamışlardır.

alternatifi olarak yeni bir Yunan imparatorluğu yaratma fikri de ticari sınıflar arasında tutuluyordu.[39]

Kısacası, Osmanlı'nın Avrupa'yla ilişkilerini konu edinen herhangi bir tartışmada, erken modern dönemde kıtanın güç dengesinin önemli bir öğesi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıl sonu itibariyle tıpkı Lehistan gibi Avrupalı güçler tarafından dengeleyici paylaşıma açık bir aktif varlık haline gelmiş olduğunu vurgulamak önemlidir. Bâbıâli'nin, Osmanlı İmparatorluğu ve Lehistan'ın kaderinin "birbirine bağlı" olduğu kanısı 1790 tarihli Leh-Osmanlı savunma ortaklığı taslağında açık bir ifadesini bulur. "Devlet-i aliyye ve haşmetli

Osmanlı, kudretli Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı ancak İngiltere'nin yardımıyla alt eder.

Mısır'da Napoléon'un kuvvetleri savaş halinde.

Temmuz 1841'de imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'ne göre Bâbıâli, barış zamanı Boğazlar'ın Osmanlı bandıralı olmayan tüm savaş gemilerine kapalı tutulması gereğine dair kadim Osmanlı yasasını onayan sözleşmenin yine imzacılarından biriydi. Anlaşma, Avrupa uluslararası hukukunda önemli bir adımı gösteriyordu. Uzlaşı yoluyla Doğu'da Avrupa Uyumu'nun temel bir öğesini oluşturan yeni bir güç dengesi biçimi gerçekleşmişti.

devlet sisteminin dışında bırakıldığının gerekçesi, Rus Çarı I. Aleksandr tarafından kaleme alınmış Kutsal İttifak'ın koyu Hıristiyan ideolojisinde aranmalıdır. Bu belgede imzacı güçlerin kendilerini "tümü tek bir Hıristiyan milletinin üyeleri" saydığı açıkça ifade edilmiştir.[43] Avrupalı güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü temin etmesi gerektiğine dair Metternich'in daha önceki önerisi, "Osmanlı sınırlarında Rusya lehine değişiklikler yapılmadıkça işbirliği yapmayacak" olan çarın desteğini almamıştır.[44]

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu muhafazakâr ilkeler temelinde yeniden toparlanmış bir Avrupa karşısında, ama öncesi kadar dışlanmış bir durumda bulunuyordu. Durumu daha vahim kılan, uzun süren bir siyasi meşruiyet çatışmasından kaynaklanan imparatorluğun iç zayıflıklarıydı. 18. yüzyıl sonu askeri bozgunları büyük itibar kaybına neden oldu, böylelikle yönetici seçkinlerin taşradaki merkezkaç kuvvetleri kapsama yeteneği erozyona uğradı. 18. yüzyılın sonuna doğru Kırcali adıyla tanınan yeni bir tür eşkıyalık, âyanlar arasındaki şiddetli çatışma ve tekrarlayan askeri isyanlarla birleşerek, özellikle Tuna Bulgaristanı, Trakya ve Makedonya'da adeta bir anarşi haline yol açtı.[45] Birçok taşra ileri gelenini saltanata muhalif kılan bu krize neden olan toplumsal düzensizliğin kökleri, bir kere başarılı olunca idari merkezileşme davasına da hizmet edecek bir dizi askeri reformda aranmalıdır.[46] 1792'den sonra kurulan Avrupa tarzındaki yeni piyade birlikleri, yeniçeriler ve ekonomik açıdan onlarla ilişkili sosyal grupların sağladığı çıkarlara doğrudan bir hücumu temsil ediyordu. Toplumun genelinin de karşıt bir tavır takınması, durumu hükümet için özellikle rahatsız edici bir hale getirdi. Halkın memnuniyetsizliği daha çok, yeni orduya gelir sağlamak için ek kaynak yaratmak amacıyla tütün, şarap, kahve, dokuma, canlı hayvan ve benzeri metalara konan yeni vergi artırımlarına dayanıyordu.[47]

Reform yanlıları ve karşıtları arasındaki ilk karşılaşma Bâbıâli'nin 1791'den beri otorite kurmaya çabaladığı Sırbistan'da gerçekleşti.[48] Belgrad'dan sürülen yeniçeriler, merkezi hükümetle bazı eski hesapları görmeye kararlı, yeniçeri kökenli bir yerel güç olan Osman Pasvandoğlu'nun yönetimi altındaki komşu Vidin sancağına sığındılar. Ama Bonapart'ın Mısır'ı işgali, Fransızlara karşı eldeki tüm kuvvetlere ihtiyaç yarattığından, padişaha Pasvandoğlu'nu affetmek dışında pek bir seçenek bırakmıyordu.[49] Ekim 1797'de halihazırda Fransızlar Yedi Adalar'a yerleşmişken, Rumeli'deki iç savaşın büyük güçlerin dikkatini çekmesi an meselesiydi. Fransızlar için Pasvandoğlu muhtemel bir müttefikti. Asi ayan ise buna rahatlıkla mukabele edebilirdi, hem de sadece adamlarının Sırbistan ve Eflâk'ta olaylara karışmış olmasından ötürü bir Rus veya Avusturya müdahalesinden korktuğu için değil, fakat aynı zamanda bu kıta imparatorluklarının Osmanlı padişahını Devrim Fransası'na karşı korumak amacıyla eninde sonunda müdahil olacaklarını düşündüğü için. Buna karşılık, Osmanlı Balkanları'nın diğer önemli siması olan Tepedelenli Ali

Kırım Savaşı ertesinde imzalanan Paris Antlaşması'yla Osmanlı Devleti Avrupa'nın bir parçası olarak kabul edilir.

Paşa, Doğu'da daha büyük fetihler için açıkça bölgesini sıçrama tahtası olarak kullanmayı planlayan Fransız komşularına karşı daha tedbirli olmak zorundaydı.[50]

Pasvandoğlu'nun yeniçerilerinin süreçte belirleyici rol oynadığı Sırbistan'daki olaylar bir kez daha genel bir ayaklanmaya doğru evrildi, Rumeli'deki çatışmaların bölgeselleşmesi kaçınılmaz hale geldi.[51] III. Selim ancak Avusturyalılardan Belgrad'daki mütegallibeyi mahsur bırakmaya yardım etmelerini rica ederek ve doğrudan Osmanlı denetimini yeniden sağlamak için kendi adamı Bosna valisi Ebubekir Paşa'nın başarıyla müdahale edeceğini umarak karşılık verebildi. Ayrıca Sırpları Bosna ordusuna katılmaya davet etti. Fakat Belgrad'daki yeniçeriler, Vidin'deki hamileri Pasvandoğlu Osman Paşa ve imparatorluğun her tarafında III. Selim'in "Nizam-ı Cedid"ine karşı olanlar direnmekte kararlıydı. Yeniçeriler Şubat 1804'te onlarca Sırp ileri gelenini komploya karışmak gerekçesiyle katledince birinci Sırp İsyanı patlak verdi.[52]

Başta Sırplar eski imtiyazların ve özyönetimin tekrar kurulması amacıyla padişahın sadık kulları olarak yeniçerilere karşı savaştılar. Fakat mücadelede başarı kazandıkça Karayorgi ve adamları padişahın temsilcilerine de karşı durmaya başladılar ve Sırp hareketi 1806'da Osmanlı yönetimine karşı genel bir hareket kimliği edindi. Bâbıâli Sırbistan'ı yıllık haraç veren özerk bir prenslik olarak tanımaya hazır olduğunu duyurmak durumunda kaldı, ancak İčko Anlaşması olarak anılan böyle uzlaşmacı bir çözümün şartlarını belirleyen sözleşme, nihayetinde Rusya tarafından baltalandı.[53]

26 Aralık 1805 tarihli Avusturya-Fransa Barış Antlaşması'nın (Pressburg Antlaşması) şartlarına göre Fransa'nın tüm Dalmaçya kıyısını alması, Rus hükümetini Osmanlı Balkanları'ndaki gelişmelere dair politikasını gözden geçirmeye zorladı. Ocak 1806'da Fransız planlarını engellemek üzere Bosna ve Yanya'ya Rus temsilcileri gönderildi. Rus dışişleri bakanı, Sırpların Osmanlılar tarafından yenilirlerse Fransız himayesine girecekleri ve bunun Çarlık Rusyası'nın çıkarlarıyla bağdaşmayacağı kanısındaydı.[54] Böyle bir ihtimalin önünü almak için I. Aleksandr yönetimi daha sıkı bir Balkan politikası izlemeye karar verdi. Sonuç olarak, Kasım 1806'da memleketeyn (Eflâk ve Boğdan) işgal edildi; ve bu, aynı yılın Aralık ayında Bâbıâli'nin Rus Çarlığı'yla tüm diplomatik ilişkilerini kesmesine neden oldu.[55] Çarpışmalar başlayınca Sırbistan muhtemel bir harekât alanı haline geldi ve artık Rusya tarafından teşvik edilen isyancılar tam bağımsızlık talep eden yeni bir siyasi program ortaya koydular.[56]

Osmanlı seçkinleri geleneksel olarak siyasi karışıklığı kötü yönetime bağlamak ve "idarenin zararlarını" tazmin ederek çözüm aramak eğilimindedir. Eşrafın yükselişi onlara meşru iktidarın gasp edilmesi ve böylelikle tüm sosyo-politik krizlerin baş nedeni olarak görünüyordu. Böylece, 19. yüzyılın başlarında birinci Sırp İsyanı patlak verdiğinde, yönetim bunu kötü taşra idaresinin neden olduğu yerel huzursuzluğun bir ifadesi olarak görmüş ve Sırp reayayı iktidarın yerel, Müslüman gaspçılarına karşı silahlandırarak düzeni sağlamaya çalışmıştır. Benzer bir yaklaşım 1821-1829 Yunan İsyanı'nda da gözlemlenebilir. Bâbıâli ricali bu olayın devrimci kimliğini hemen hiç anlamamışlardır. Eldeki tüm kuvvetleri güneydeki isyancı Rumlara karşı birleştirmek yerine, yine yerel bir önderin, Tepedelenli Ali Paşa'nın iktidar alanını yok etmeye çalışmışlardır. Bu politikanın ardındaki düşünce eğer hemen bastırılmazsa Yanya paşasının (Mısır'da Mehmed Ali'nin pek yakında olacağı gibi) Avrupa çıkarlarına alet olabileceği düşüncesiydi.[57] Bu bağlamda özellikle şaşırtıcı olan antikiteye duyduğu ilgiyle Yunanperestlik (*Philhellenism*) olgusudur.[58] Ortak bir dil, ruh ve kader birliğiyle organik bir

Lord Palmerston.

topluluk olarak ulus kavramının tüm güçlükler içinde en büyüğü olduğu ancak tedricen kavranıyordu. Tarihi haklar doktriniyle birlikte çokkültürlü herhangi bir toplumu parçalayabilecek yıkıcı bir hareket ortaya çıktı. Çünkü Rumların çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafına yayılmış olarak yaşıyorken Balkan Yarımadası'nın güney ucunda bir Yunan krallığı kurmanın barışa vesile olamayacağı gayet netti; bu krallığın gelecekteki ayrılıkçılığı ve Bâbıâli'yle olan çatışmaları kaçınılmazdı.[59]

Halbuki devlet ricali, devletin bekasının büyük ölçüde, bir Yunan ulus-devletini yenik bir Osmanlı İmparatorluğu'na dayatan aynı Avrupalı güçlerin hüsnüniyetine dayandığının uzun zamandan beri farkındaydı; ve aynı nedenle, Avrupa'yla ilişkileri geliştirmek ve Batı uygarlığı ve kültürüne karşı hakiki bir ilgi uyandırmak gerekiyordu. Bu yüzden, Osmanlı yönetimi üç amaca varmayı hedefledi: i) güçlü bir ordu (ve donanma) kurmak, ii) devlet ve toplumun modernleşmesi, iii) imparatorluk büyük güçler siyasetinin hedefi olmasın diye diplomatik bir çözüm bulmak.[60]

Bu üç amaç da zaman gerektiriyordu ve özellikle 1830'larda hiç zaman yoktu. Fakat devletler sistemi içindeki yeni saflaşmalar kendini hissettirmeye başlamıştı ve 1831-33 tarihli Mısır krizi haddizatında, Osmanlı diplomasisi açısından hiç de olumsuz olmayan, önemli bir hava değişimine neden olmuştu. 1829'da I. Nikolay yönetimi Rusya'nın Doğu siyasetini yeniden değerlendirerek, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'da muhafaza etmenin Rusya'ya olan yararlarının, yarattığı güçlüklerden daha fazla olduğu sonucuna vardı.[61] Paylaşım durumunda İstanbul büyük olasılıkla bağımsız bir şehir ve Boğazlar Batılı donanma kuvvetlerine tamamen açık olacaktı. Halihazırda yalnız Osmanlı yönetiminin sürmesi "İngiliz donanma bombardımanına karşı Rusya'nın Karadeniz kıyılarının güvenliğini" temin edebilirdi.[62]

Mehmed Ali Paşa'yla II. Mahmud arasındaki anlaşmazlık büyüyerek, 1831-1832'de alenen isyana döndüğünde ve Mehmed Ali'nin oğlu Anadolu'ya yürüyerek Osmanlı payitahtını bile tehdit etmeye başladığında, padişah yardım için büyük güçlere başvurdu. 1830'dan beri Osmanlı Cezayiri'nde işgalci kuvvet olan Fransa açıkça Mısır tarafını tuttu. Birleşik Krallık daha yakınındaki sorunlarla, Belçika ve Portekiz'le meşguldü. Yalnız Rusya bir askeri kuvvet göndermeye hazırdı, ki bu kuvvet Şubat 1833'te Boğaziçi'ne ulaşacaktı. Bu yardıma rağmen II. Mahmud, kayd-ı hayat ile Adana'yı da kapsamak üzere Suriye'yi Mehmed Ali'ye bırakarak, Mısır'la Kütahya Antlaşması'nı (Nisan-Mayıs 1833) imzaladı.[63] Bu gelişme özellikle "İstanbul ve Boğazlar'ın Ruslar tarafından ilhakının Boğazlar'ın İngiliz savaş gemilerine temelli kapanmasını beraberinde getireceğinden" korkan İngilizler için bir ikaz içeriyordu. Fakat "Suriye, Mezopotamya, Arabistan ve kısmen Anadolu'yu içeren güçlü bir Mısır imparatorluğunun yaratılmasıyla Birleşik Krallık'ın Yakın ve Ortadoğu üzerinden Hindistan'la olan iletişimini kesmeye muktedir bir durum" ortaya çıkabileceği ayrıca düşünmeye değerdi.[64] Buna rağmen, İngiliz hükümeti ortaya çıkmakta olan hizalanmanın asıl önemini kavramakta yavaş kaldı ve özellikle Temmuz 1833'te Rus-Osmanlı Hünkar İskelesi Antlaşması'nın imzalanmasıyla gafil avlanmış oldu.

Bu savunma ortaklığı 3. maddesinde belirtildiği gibi "Bâbıâli'nin bekasını, muhafazasını ve tümüyle bağımsızlığını güvenceye almayı" amaçlıyordu. Gizli bir madde Osmanlıların Ruslara yapacağı yardımın Boğazlar'ı Batılı savaş gemilerine kapatmak olduğunu belirliyordu.[65] Özellikle İngiltere'de olmak üzere kimi çağdaş gözlemciler, böylelikle 1833 antlaşmasının Rusya'ya Bâbıâli nezdinde hegemonik bir konum sağladığına inanıyorlardı. Lord Palmerston memâlik-i şâhâne üzerinde bir tür Rus himayesinden bahsederek, bu antlaşmaya karşı – kimi tarihçilere göre Birleşik Krallık'ın Doğu politikasında bir dönüm noktası olmak üzere – gayet başarılı bir propaganda savaşı yürüttü.[66] Sonunda, İngiliz kamuoyu giderek Rus karşıtı ve bunun yanında 1830 sonlarında Türk dostu oldu.[67] Nitekim, ikinci Mısır krizi patlak verdiğinde (1838-39), Osmanlı ordusu hemen hemen her çarpışmayı kaybedip, donanma basbayağı isyancı valinin tarafına geçse de, Bâbıâli kendini artık uluslararası açıdan yalnız bırakılmış hissetmiyecekti. İmparatorluğun çözülmesi veya bir hanedan değişikliği yakın görününce, büyük güçler birlik içinde kararlılıkla hareket ettiler. Mehmed Ali'ye karşı tek yanlı önlemler almayıp, bu Doğu krizinin çözümünün Avrupa'nın ortak çıkarı olduğuna güvenmesi için Bâbıâli'ye toplu olarak (27 Temmuz 1839) başvuruda bulundular. Ama kısa zamanda büyük güçlerin amaçlarının ortak olmadığı belli oldu. İngilizler, Avusturyalılar ve Ruslar, Osmanlı Devleti'nin bekası için Mehmed Ali'yi Suriye topraklarından çıkarmakta kararlıyken, Fransızlar başka türlü düşünüyordu. Suriye'nin Mısırlıların elinde kalmasını tercih ediyorlardı. Fransız hükümeti Doğu'daki amaçlarını gerçekleştirebilmek için savaşa girmeyi bile tasarladı. Diğer üç büyük güçse, Osmanlı İmparatorluğu'yla birlikte Doğu Akdeniz'de Barış Sözleşmesi oluşturmak üzere Temmuz 1840'ta Londra'da bir araya geldi. (Avrupa sistemiyle Osmanlı bütünleşmesinde bir kilometre taşı olarak Bâbıâli'nin katılımı bir yenilikti.)[68] Bu sözleşmenin şartları padişaha biat edip Osmanlı donanmasını geri göndermesi

karşılığında Mehmed Ali'ye kayd-ı hayat ile Güney Suriye idaresiyle beraber Mısır'ın veraseten hâkimiyetini bırakıyordu.[69] Fakat Fransızlarca cesaretlendirilen Mehmed Ali muhalif kaldı. Bu, Lübnanlı isyancılar tarafından takviye edilen birleşmiş Osmanlı ve İngiliz birlikleri İbrahim Paşa'nın Mısır ordusunu yenerken (Ekim 1840), Suriye ve Lübnan'ın İngiliz ve Avusturya donanmalarınca ablukada tutulmasına yol açtı. Mehmed Ali, Kasım sonuna doğru Londra sözleşmesi şartlarını kabul etmek zorunda kaldı, yani, Mısır'ın veraseten hâkimiyetini elde bulundurması garantisine karşılık Osmanlı donanmasını iade edip Suriye'den çekileceğine söz verdi.[70] Bu gelişmede bir sonraki adım Londra'da Temmuz 1841'de imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'ydi. Bâbıâli, barış zamanı Boğazlar'ın Osmanlı bandıralı olmayan tüm savaş gemilerine kapalı tutulması gereğine dair kadim Osmanlı yasasını onayan sözleşmenin yine imzacılarından biriydi. Anlaşma, Avrupa uluslararası hukukunda önemli bir adımı gösteriyordu. Uzlaşı yoluyla Doğu'da Avrupa Uyumu'nun temel bir öğesini oluşturan yeni bir güç dengesi biçimi gerçekleşmişti.[71]

Bu dönemdeki iki paralel gelişme Avrupa standartlarına uymaktaki Osmanlı kararlılığına dikkat çekiyor. İlki, Ortadoğu'da serbest ticaret ilkesini getiren Ağustos 1838 tarihli İngiliz-Osmanlı ticaret anlaşmasıydı.[72] Bunun etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu yüzyıl ortasına doğru Birleşik Krallık'ın başlıca ticaret ortağı haline geldi.[73] İkinci gelişme Osmanlı toplumunu çok farklı bir düzlemde ama kuşkusuz aynı derecede derinden etkiledi: Bâbıâli ricali, vatandaşlık bağlamında soyut bir eşitlik ilkesinin ideolojik öneminin çoktandır farkındaydı. Onların gözünde, Avrupalı güçlere Doğu'ya müdahalelerinin ahlaki meşruiyetini sağlayan, Osmanlı gayrimüslimlerinin hukuken ikincil konumuydu. Böylece, Batı kamuoyunun Osmanlı yönetimini Hıristiyan tebaasına karşı ayrımcı ilan etmesine meydan verilmemiş olacaktı.[74] Benzeri içgörüler, Osmanlı reform döneminin iki temel belgesi olan 1839 ve 1856 fermanlarının düzenlenmesine yol açtı. Bu fermanların analizi imparatorluğun bekası kaygısının belirleyici etmen olmayı sürdürdüğünü ortaya koyuyor.[75] Eğer resmen özgür bırakılmış bir sivil toplumun temel gerekleri yerine getirilirse, Yunan veya Sırp bağımsızlık hareketleri gibi ayrılıkçı kesimlerin hız keseceği umuluyordu. Dolayısıyla, dini bağlılığı her ne olursa olsun, tüm tebaa için hukuki eşitlik reform programında en yüksek önceliğe sahipti.[76]

Yukarıda değinilen meseleleri layıkıyla değerlendirmeksizin Doğu Sorunu'nun neden 1853'te bir dönüm noktasına vardığını tutarlı şekilde açıklamak olanaksızdır. Osmanlı Hıristiyan tebaasının hukuki statüsü meselesiyle inceden bağlantılı olan Kutsal Topraklar üzerindeki Fransız-Rus mücadelesini, bir uzmanın yaptığı gibi, "Kırım Savaşı'nın gerçek anlamda nedeni değil, yalnızca görünüşteki başlangıcı" şeklinde yorumlamak mümkün değildir.[77] Aksine, Rusya ve Fransa'nın Ortodoks ve Katolik Kiliseleri'nin Yakındoğu'daki oldukça sembolik imtiyazlarına büyük önem atfettikleri savunulabilir. Sonuçta, Rusya Kutsal Topraklar meselesinde galip çıksaydı, Rum Ortodoks nüfus üzerindeki etkisini sağlamlaştırmış olacaktı. Şu apaçıktır ki, hem Rus hem de Osmanlı yönetimi için can alıcı mesele, çarın Osmanlı Ortodoks tebaası adına Bâbıâli nezdinde bir girişimde bulunma hakkına sahip olup olmayacağı idi. Bu hususta Osmanlılar taviz vermediler ve böylece Kırım Savaşı riskine girdiler.[78]

Birleşik Krallık ve Fransa'nın savaşa girmesi farklı çıkarlara dayanıyordu ama ortak bir payda da mevcuttu. 1853'ten itibaren Doğu Sorunu, Avrupa Uyumu kurallarına tabi bir Avrupa meselesine dönüşmüştü. Diğer yandan, Rusya'nın (Bâbıâli'ye Menşikov heyetini göndererek) 1853 başlarındaki girişimi Küçük Kaynarca (1774) koşullarına geri dönmeyi amaçlıyordu. Eğer Batılı güçler haddizatında hareket ettikleri gibi hareket etmemiş olsaydılar, ticari, stratejik ve siyasi kazanımlarının ve Doğu'daki büyük güç itibarının kaybı dışında 1815'ten beri uluslararası hukukta çok taraflılığa doğru olan ilerlemeyi feda etmiş olacaklardı.

Osmanlı dış politikasının Kırım Savaşı sırasında ve daha sonra barış antlaşmasında onanacak amaçları Âli Paşa tarafından 19 Nisan 1855'te Viyana'daki bir toplantıda şu şekilde ifade bulacaktı:

Farklı Avrupa devletleri arasında kamu hukukuyla kurulan uyumun faydalarından Osmanlı İmparatorluğu'nun da yararlanmasına verdikleri önemi sergilemeyi arzulayan anlaşmacı güçler, bundan böyle imparatorluğu uyumun içsel bir unsuru olarak değerlendireceklerini ve genel güç dengesinin temel bir koşulu olarak toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına saygıya bağlı kalacaklarını bildiriyorlar.[79]

Roderic Davison'ın haklı olarak işaret ettiği gibi, aynı meseleyi ele alan 1856 Paris Barış Antlaşması'nın 7. maddesi, yukarıda dile getirilen tüm gerekleri haiz değildi, Avrupa güç dengesine olan atıf dışarıda bırakılmıştı. Elbette Avrupa Uyumu'na üyelik kazanmak tam bir başarıydı. Fakat Davison'ın ikna edici şekilde gösterdiği gibi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa güç dengesi için asli olduğuna dair [bir] bildirge" çok daha iyi olurdu, çünkü açıkçası bu sırada yalnız dengenin "gerçek ve geçerli ... olduğu" görüşü hâkimdi. Ama dengenin dayandığı kaideler içinde ikisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek durumuyla pek uyum sağlamıyordu: "hiçbir gücün diğerlerine göre çok zayıflatılmaması gerektiği; ve bir güç önemli toprak kazanımları elde ettiyse, diğerlerine telafi niteliğinde kazanımlar tanıma gerektiği."[80] Bir başka deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa güç dengesi için asli olduğuna dair bir bildirge, bu imparatorluğa büyük güç statüsüyle birlikte telafi niteliğindeki kazanımlara dair tanınmış bir hak verilmesi anlamına gelecekti. Aslına bakılırsa, büyük güçlerin telafi niteliğinde olmak üzere Osmanlı topraklarının paylaşımı için müdahale etmesi yirmi yıl bile almadı.

DİPNOTLAR

Yazının orijinal başlığı ve ilk yayınlandığı yer: "Turkey's entry into the Concert of Europe", *European Review*, Vol. 13, No. 3, 395-417 (2005) © Academia Europaea. Printed in the United Kingdom.

1 H.-U. Wehler, "Das Türkenproblem. Der Westen braucht die Türkei – etwa als Frontstaat gegen den Irak. Aber in die EU darf das muslimische Land niemals," *Die Zeit*, no. 38, 2002, http://www.zeit.de/2002/38/200238_tuerkei_contra_xml; W. Schäuble, "A Still-European Union," *Foreign Affairs* 81, no. 6 (2004): 134-136.

2 S. Pesmazoglou, "Turkey and Europe, Reflections and Refractions: Towards a Contrapuntal Approach," *New Perspectives on Turkey*, no. 13 (1995): 1-23; E. Erdogdu, "Turkey and Europe: Undivided but not United," *MERIA: Middle East Review of International Affairs Journal* 6, no. 2 (2002): 40-51, http://meria.idc.ac.il/journal/2002/issue2/jv6n2a4.html; I. Cem, "Turkey and Europe: Looking to the Future from a Historical Perspective," *Perceptions*, Vol. 5, No. 2 (June-August 2000) http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volumes/June-August2000/VolumeVN2IsmailCem.pdf

3 S. Fischer-Galaţi, *Ottoman Imperialism and German Protestantism, 1521-1555* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959); C. M. Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and the Caucasus* (New York: New York University Press, 1972).

4 A. Noth, *Heiliger Krieg und Heiliger Kampf in Islam und Christentum* (Bonn: Röhrscheid, 1966); G. Káldy-Nagy, "The Holy War (*jihad*) in the First Centuries of the Ottoman Empire," *Harvard Ukrainian Studies* 3-4 (1979-1980): 467-473; P. Engelhardt, "Die Lehre vom 'gerechten Krieg' in der vorreformatorischen und katholischen Tradition," *Der gerechte Krieg: Christentum, Islam, Marxismus*, der. R. Steinweg (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1980), 72-124.

5 C. Isom-Verhaaren, "An Ottoman Report about Martin Luther and the Emperor: New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challenge to the Power of Charles V," *Turcica* 28 (1996): 299-318.

6 S. Fischer-Galaţi, "The Protestant Reformation and Islam," *The Mutual Effects of the Islamic and Judeo-Christian Worlds: The East European Pattern*, der. A. Ascher, T. Halasi-Kun, ve B. K. Király (New York: Brooklyn College Press, 1979), 53-64, s. 58.

7 G. Botero, *Della ragion di stato: delle cause, della grandezza, delle città*, der. C. Morandi (Bologna: Cappelli, 1930[1589]); F. Meinecke, *Machiavellism: The Doctrine of Raison d'État and Its Place in Modern History*, çev. D. Scott (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1998[1924]); H. Lutz, *Ragione di Stato und christliche Staatsethik im 16. Jahrhundert* (Münster: Aschendorff, 1961); M. Viroli, *Dalla politica alla ragion di stato: la scienza del governo tra XIII e XVII secolo* (Roma: Donzelli, 1994); giriş olarak, bkz. H. Boldt, "Staat und Souveränität," *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, der. O. Brunner, W. Conze ve R. Koselleck (Stuttgart: Klett-Cotta, 1985), 1-154.

8 H. Sturmberger, "Das Problem der Vorbildhaftigkeit des türkischen Staatswesens im 16. und 17. Jahrhundert und sein Einfluß auf den europäischen Absolutismus," *XIIe Congrès International des sciences historiques, Vienne, 29 aout – 5 septembre 1965. Rapports IV: Methodologie et histoire contemporaine* (Vienna: Berger, 1965), 201-209.

9 D. M. Vaughan, *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances 1350-1700* (Liverpool: University Press, 1954); B. von Palombini, *Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien 1453-1650* (Wiesbaden: F. Steiner, 1968).

10 I. Parvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade (1683-1739)* (Boulder: East European Monographs, 1995), 253.

11 H. Duchhardt, *Balance of Power und Pentarchie. Internationale Beziehungen 1700-1785* (Paderborn: F. Schöningh, 1997), 192-3.

12 N. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (Montreal: McGill University Press, 1964), 24.

13 R. A. Abou-El-Haj, "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703," *Journal of the American Oriental Society* 89, no. 3 (1969): 467-475, s. 468; idem, "Ottoman Attitudes toward Peace Making: The Karlowitz Case," *Der Islam* 51, no. 1 (1974): 131-137.

14 H. Duchhardt, "Friedenswahrung im 18. Jahrhundert," *Historische Zeitschrift* 240, no. 2 (1985): 265-282, özellikle ss. 274-8; idem, *Balance of Power und Pentarchie*, 121, 188-9. Bu arada Karlofça'dakı ikinci Osmanlı elçisi bir Rum-Ortodoks olan Alexandros Maurocordatos idi. Bu geçiş dönemindeki rolü hakkında bkz. N. Camariano, *Alexandre Mavrocordato, le grand dragoman. Son activité diplomatique (1673-1709)* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1970).

15 Mehmed Said Efendi, *Relation de l'embassade de Mehmet Effendi à la cour de France en 1721* (Constantinople-Paris, 1757); G. Veinstein, *Le paradis des infidèles. Relation de Yirmisekiz çelebi Mehmed efendi, ambassadeur ottoman en France sous la Regence* (Paris: F. Maspero, 1981).

16 J. Carswell, "From the Tulip to the Rose," *Studies in Eighteenth Century Islamic Society*, der. T. Naff ve R. Owen (Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 1977), 328; F. M. Göçek, *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century* (Oxford: Oxford University Press, 1987).

17 A. Ö. Evin, "The Tulip Age and Delinitions of 'Westernization'," *Social and Economic History of Turkey (1071-1920)*, der. O. Okyar ve H. Inalcık (Ankara: Meteksan, 1980), 131-145; A. Salzmann, "The Age of Tulips: Confluence and Conflict in Early Modern Consumer Culture (1500-1730)," *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922: An Introduction*, der. D.Quataert (Albany, NY: SUNY Press, 2000), 83-106; W. G. Andrews ve M. Kalpaklı, *The Age of Beloveds: Love and the Beloved in Early Modern Ottoman Turkish and European Literature, Culture, and Society* (Durham, NC: Duke University Press, 2005).

18 Duchhardt, "Friedenswahrung," 276.

19 K. Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münâsebetleri* (İstanbul: İÜEF Yayınları, 1985), 25-73.

20 H. E. Bödeker, "'Europe' in the Discourse of the Sciences of State in 18th Century Germany," *Cyber Review of Modern Historiography*, no. 8 (2003): 1-14. http://www.cromohs.unifi.it/8_2003/bodeker.html

21 J. U. Paul, "Stichwort 'Europa.' Enzyklopädien und Konversationslexika beschreiben den Kontinent (1700-1850)," *Europa im Umbruch 1750-1850*, der. D. Albrecht, K. O. Freiherr von Aretin ve W. Schulze (München: R. Oldenbourg, 1995), 46.

22 Duchhardt, *Balance of Power und Pentarchie*, 192-3; idem, *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, Europäisches Konzert. Friedenskongresse und Friedensschlüsse vom Zeitalter Ludwigs XIV. bis zum Wiener Kongreß* (Darmstadt: Wissenschaftlische Buchgesellschaft, 1976), 159-160; A. Strohmeyer, *Theorie der Interaktion. Das europäische Gleichgewicht der Kräfte in der frühen Neuzeit* (Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1994), 71-2; M. S. Anderson, "Eighteenth-Century Theories of the Balance of Power," *Studies in Diplomatic History: Essays in Memory of David Bayne Horn*, der. R. Hatton ve M. S. Anderson (London: Longmans, 1970), 183-198.

23 T. Naff, "Ottoman Diplomatic Relations with Europe in the Eighteenth Century: Patterns and Trends," *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, der. T. Naff ve R. Owen (Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 1977), 88-107.

24 S. J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. I: Empire of the Gazis / The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), 247 n.; İstanbul'dakı Fransız oyunları için bkz. C. Scharf, *Katharina II., Deutschland und die Deutschen* (Mainz: Philipp von Zabern, 1995), 368.

25 B. H. Beck, *From the Rising of the Sun: English Images of the Ottoman Empire to 1715* (New York: P. Lang, 1987), 104.

26 M. S. Anderson, "Great Britain and the Russo-Turkish War of 1768-1774," *English Historical Review* 69, no. 270 (1954): 39-58, s. 42.

27 C. K. Neumann, "Decision Making without Decision Makers: Ottoman Foreign Policy circa 1780," *Decision Making in the Ottoman Empire*, der. C. E. Farah (Kirksville, MO: Thomas Jefferson University Press, 1993), 35.

28 V. H. Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi 1700-1783* (Leiden: Brill, 1995), 116.

29 M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923: A Study in International Relations* (London, Melbourne, Toronto; New York: Macmillan; St. Martin's Press, 1966), 22.

30 A. Bode, *Die Flottenpolitik Katharinas II. und die Konflikte mit Schweden und der Türkei (1768-1792)* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1979), 69-86.

31 B. de Meynard, "Ambassade de l'historien turc Vasif Efendi en Espagne, 1787-1788," *Journal asiatique*, série 5, no. 19 (1862): 505-523; V. Aksan, "Ottoman Sources of Information on Europe in the Eighteenth Century," *Archivum Ottomanicum* 11 (1986): 5-16.

32 J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 8. cilt (Pest: Hartleben, 1833), 274-5;Lehistan'ın üç paylaşımı için bkz. M. G. Müller, *Die Teilungen Polens 1772-1793-1795* (München: C. H. Beck, 1984).

33 Hammer, *Geschichte*, 532 n.

34 "Babıâli yerli bir Leh'in kral olmasını istiyordu ve bir yabancının tahta çıkmasını hoş görmeyecekti. Her şey bir yana, Babıâli Lehistan'ın huzur ve özgürlüğünü muhafaza etmek istiyordu." H. H. Kaplan, *The First Partition of Poland* (New York: Columbia University Press, 1962), 31; A. N. Kurat, *Türkiye ve Rusya* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970), 24-40.

35 Müller, *Die Teilungen Polens*, 33-9; Duchhardt, *Balance of Power und Pentarchie*, 370-384; M. G. Müller, "Der russisch-türkische Krieg und die erste Teilung Polens 1768-1772," *Handbuch der Geschichte Rußlands*, der. K. Zernack (Stuttgart: A. Hiersemann, 2001), 585-594.

36 Metinden seçme parçalar için M. S. Anderson, der., *The Great Powers and the Near East, 1774-1923* (London: Edward Arnold, 1970), 9-14; krş. R. H. Davison, "'Russian Skill and Turkish Imbecility': The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered," *Slavic Review* 35, no. 3 (1976): 463-483; idem, "The 'Dosografa' Church in the Treaty of Küçük Kaynarca," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 42, no. 1 (1979): 46-52.

37 H. Ragsdale, "New Light on the Greek Project: A Preliminary Report," *Russia and the World of the Eighteenth Century*, der. A. G. Cross ve K. Rasmussen (Columbus, OH: Slavica Publishers, 1988), 493-501; fakat projenin tarihsel önemini ikinci plana atan bir örnek için krş. E. Hösch, "Das sogenannte 'griechische Projekt' Katharinas II. Ideologie und Wirklichkeit der russischen Orientpolitik in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts," *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 12 (1964): 168-206.

38 F. Adanır ve K. Schneiderheinze, "Das Osmanische Reich als orientalische Despotie in der Wahrnehmung des Westens," *Türkei und Europa: Facetten einer Beziehung in Vergangenheit und Gegenwart*, der. F. Kürsat-Ahlers, D. Tan ve H.-P. Waldhoff (Frankfurt am Main: IKO – Verlag für Interkulturelle Kommunikation, 2001), 83-122.

39 Berkes, *The Development of Secularism*, 64-9.

40 D. Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents* (Leiden: Brill, 2000), 651.

41 İyi bir genel çerçeve için Anderson, *The Eastern Question*, 28-52.

42 H. Fenske, "Gleichgewicht, balance," *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, der. O. Brunner, W. Conze ve R. Koselleck, 2. cilt (Stuttgart: Klett-Cotta, 1975), 959-996, s. 988; H. G. Nicolson, *The Congress of Vienna: A Study in Allied Unity 1812-1822* (London: Constable, 1946); H. Kissinger, *A World Restored: Metternich, Castlereagh, and the Problems of Peace, 1812-22* (Boston: Houghton Mifflin, 1973); K. Zernack, der., *Handbuch der Geschichte Rußlands*, 2. cilt (Stuttgart: A. Hiersemann), 994-1020; J.-A. de Sédouy, *Le congrès de Vienne: l'Europe contre la France, 1812-1815* (Paris: Perrin, 2003).

43 Reference Library of Diplomatic Documents: The Holy Alliance Treaty of September 26, 1815 http://www.napoleon-series.org/research/government/diplomatic/c_alliance.html

44 R. H. Davison, "Ottoman Diplomacy and Its Legacy," *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, der. L. C. Brown (New York: Columbia University Press, 1996), 182; Duchhardt, *Gleichgewicht der Kräfte*, 161.

45 V. P. Mutafčieva, *Kărdžalijsko vreme* (Sofia: Nauka i izkustvo, 1977), 53-8; Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1983), passim.

46 A. Levy, "Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century," *Middle Eastern Studies* 18, no. 3 (1982): 227-249.

47 E. Z. Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları Nizam-ı Cedit – (1789-1807)*, 2. basım (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 81-93; S. J. Shaw, "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam i Cedid Army of Sultan Selim III," *Journal of Modern History* 37, no. 3 (1965): 291-306; idem, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971), passim.

48 D. Pantelić, *Beogradski pašaluk posle Svištovskog mira, 1791-1794* (Beograd: Srpska kralj. akademija, 1927); idem, *Beogradski pašaluk pred Prvi srpski ustanak 1794-1804* (Beograd: Srpska akademija nauka, 1949).

49 R. Zens, "Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807," *International Journal of Turkish Studies* 8, no. 1-2 (2002): 89-104.

50 Tepedelenli Ali Paşa'nın Fransız'larla ilk bağlantıları hakkında bkz. K. F. Fleming, *The Muslim Bonaparte: Diplomacy and Orientalism in Ali Pasha's Greece* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1999), 78-94.

51 H. Šabanović, der., *Turski izvori o Srpskoj revoluciji 1804. I: Spisi carski kancelarije 1789-1804* (Beograd: Istorisko društvo NR Srbije, 1956).

52 W. S. Vucinich, "Genesis and the Essence of the First Serbian Uprising," *The First Serbian Uprising 1804-1813*, der. W. S. Vucinich (Boulder, CO: Social Science Monographs, 1982), 1-21.

53 W. S. Vucinich, "Russia and the First Serbian Uprising, 1806-1809," *The First Serbian Uprising 1804-1813*, der. W. S. Vucinich (Boulder, CO: Social Science Monographs, 1982), 95-139, ss. 96-103.

54 S. A. Nikitin, der. *Pervoe serbskoe vosstanie 1804-1813 gg. i Rossija. I: 1804-1807* (Moskva: Nauka, 1980), 194 n., 200-202; D. Jocov, "Materiali za Pazvant-Oglu, izvlečeni ot ruskite archivi," *Periodičesko spisanie na Bălgarskoto knižovno družestvo* 68 (1908): 749-755.

55 R. V. Paxton, "Russian Foreign Policy and the First Serbian Uprising: Alliances, Apprehensions and Autonomy, 1804-1807," *The First Serbian Uprising 1804-1813*, der. W. S. Vucinich (Boulder, CO: Social Science Monographs, 1982), 41-70.

56 D. Djordjevic ve S. Fischer-Galaţi, *The Balkan Revolutionary Tradition* (New York: Columbia University Press, 1981), 69.

57 R. H. Davison, "Nationalism as an Ottoman Problem and the Ottoman Response," *Nationalism in a Non-National State: The Dissolution of the Ottoman Empire*, der. W. W. Haddad ve W. Ochsenwald (Columbus, OH: Ohio State University Press, 1977), 25-56; A. Levy, "Ottoman Attitudes to the Rise of Balkan Nationalism," *War and Society in East Central Europe, I: Special Topics and Generalizations on the 18th and 19th Centuries*, der. B. K. Király ve G. E. Rothenberg (New York: Brooklyn College Press, 1979), 325-345.

58 W. St. Clair *'That Greece Might Still Be Free': The Philhellenes in the War of Independence* (London: Oxford University Press, 1972); D. Howarth, *The Greek Adventure: Lord Byron and Other Eccentrics in the War of Independence* (London: Collins, 1976); T. J. B. Spencer, *Fair Greece, Sad Relic: Literary Philhellenism from Shakespeare to Byron* (Bath: Chivers, 1974); E. Konstantinou, der., *Die Rezeption der Antike und der europäische Philhellenismus* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1998).

59 Yunan ayrılıkçılığı için bkz. D. Dakin, *The Unification of Greece 1770-1923* (London: Benn, 1972); R. Clogg, "The Byzantine Legacy in the Modern Greek World: The Megali Idea," *The Byzantine Legacy in Eastern Europe*, der. L. Clucas (Boulder: East European Monographs, 1988), 253-281.

60 Davison, "Ottoman Diplomacy and Its Legacy," 180.

61 Anderson, *The Great Powers and the Near East*, 35-9.

62 G. D. Clayton, *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli* (London: University of London Press, 1974), 61 n.

63 V. J. Puryear, *France and the Levant: From the Bourbon Restoration to the Peace of Kutiah* (Berkeley: University of California Press, 1941).

64 A. L. Macfie, *The Eastern Question 1774-1923*, gözden geçirilmiş basım (London: Longman, 1996), 21.

65 Anderson, *The Great Powers and the Near East*, 42-4.

66 Clayton, *Britain and the Eastern Question*, 68 n.

67 R. H. Davison, "Britain, the International Spectrum, and the Eastern Question, 1827-1841," *New Perspectives on Turkey*, no. 7 (1992): 15-35, s. 26 n; J. H. Gleason, *The Genesis of Russophobia in Great Britain: A Study of the Interaction of Policy and Opinion* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1950); O. J. Hammen, "Free Europe versus Russia, 1830-1854," *The American Slavic and East European Review* 11, no. 1 (1952): 27-41; H.-J. Krautheim, *Öffentliche Meinung und imperiale Politik. Das britische Rußlandbild 1815-1854* (Berlin: Duncker und Humblot, 1977).

68 Davison, "Britain, the International Spectrum, and the Eastern Question," 32 n.

69 Anderson, *The Eastern Question*, 49-51.

70 Ibid., 88-109.

71 W. Baumgart, *Europäisches Konzert und nationale Bewegung. Internationale Beziehungen 1830-1878* (Paderborn: F. Schöningh, 1999), 297-301.

72 O. Köymen, "The Advent and Consequences of the Free Trade in the Ottoman Empire," *Études balkaniques* 7, no. 2 (1971): 47-55; C. Issawi, "Notes on the Negotiations Leading to the Anglo-Turkish Commercial Convention of 1838," *Memorial Ömer Lütfi Barkan*, der. Robert Mantran (Paris: J. Maisonneuve, 1980), 119-134; R. Kasaba, "Open Door Treaties: China and the Ottoman Empire Compared," *New Perspectives on Turkey*, no. 7 (1992): 71-89.

73 V. J. Puryear, *England, Russia and the Straits Question, 1844-1856* (Berkeley: University of California Press, 1931), 75-138; idem, *International Economics and Diplomacy in the Near East: A Study of British Commercial Policy in the Levant 1834-1853* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1935), 107-145.

74 Benzeri çıkarımlar ve içgörüler için Tanzimat'ın iki önemli kişiliği olan Âli ve Fuad paşaların "siyasi vasiyetname"lerine bkz. Fuad Pacha, "Testament politique," *La Revue de Paris* 3, no. 21 (1896): 126-135; Aali-Pacha, "Testament politique," *La Revue de Paris* 17, no. 7, 9 (1910): 505-524; 105-124.

75 Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas* (Princeton: Princeton University Press, 1962), 155-195; R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876* (Princeton: Princeton University Press, 1963), 52-80; Berkes, *The Development of Secularism*, 144-154.

76 N. Milev, "Réchid pacha et la réforme ottomane," *Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte* 2 (1912): 382-398; R. H. Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century," *American Historical Review* 59, no. 4 (1954): 844-864; N. A. Dulina, *Otnošenija Mustafy Rešid-paši k probleme statusa christianskogo naselenija Osmanskoj imperii," Tjurkologi eskij sbornik 1976* (Moskva: Akademija nauk SSSR, 1978), 66-74; B. Lewis, "Tanzimat and Social Equality," *Économie et societés dans l'Empire otoman*, der. J.-L. Bacque-Grammont ve P. Dumont (Paris: CNRS, 1983), 47-54.

77 Anderson, *The Eastern Question*, 114.

78 Kırım Savaşı üzerine olan literatür hayli geniş ve bu yazıda incelenmesi olanaksız. Yakın tarihli bir değerlendirme için bkz. F. Adanır, "Der Krimkrieg von 1853-1856," *Handbuch der Geschichte Rußlands*, der., K. Zernack, 2. cilt (Stuttgart: A. Hiersemann, 2001), 1189-1250.

79 G. F. de Martens, *Nouveau Recueil general de Traites..., vol. 15: 1853-1857* (Göttingen: Dieterich, 1857), 671. İngilizce çevirisi, R. H. Davison, "Ottoman Diplomacy and Its Legacy," 184.

80 Ibid.

OSMAN HAMDİ BEY'İN İLK TABLOLARIYLA İLGİLİ BAZI YENİ BİLGİLER

EDHEM ELDEM

Yıllardır peşinde olduğum bir kaynak sonunda imdadıma yetişti. Osman Hamdi Bey'in babasına mektuplarından birinde yer alan "Bu seneki tablom, bu yönde herhangi bir teşebbüste bulunmadığım halde **L'Autographe** *isimli dergide yayımlandı" sözünden cesaretlenerek zikredilen bu dergiyi her yerde aramaya başladım. Nihayet bu çabalarım netice verdi ve sekiz sayfalık küçük bir albümden ibaret olan söz konusu dergiyi buldum. İkinci sayfasında gerçekten de "O. Hamdy 1868" imzalı bir gravür yer almaktaydı.*

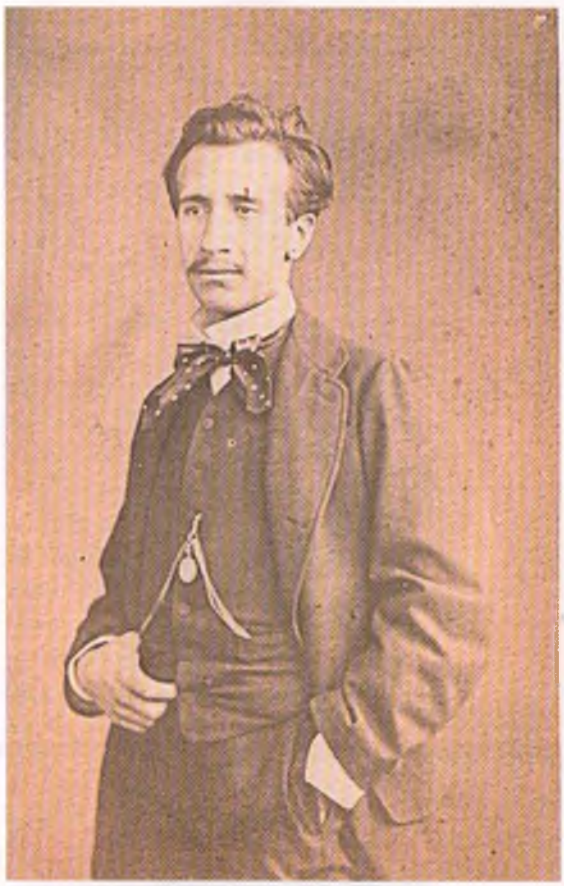

Bir müddettir kendimi Osman Hamdi Bey'in sanat, bilim ve genel olarak fikir hayatıyla ilgili yoğun bir araştırma ve yayın ortamı içinde buldum. Aslında bu konudaki ilk yayınımı 1991 yılında yapmış olduğum düşünülürse bunun çok da yeni bir şey olmadığını söylemek mümkünse de,[1] 2009-2010 senelerinin benim açımdan istisnai bir şekilde Osman Hamdi Bey ile dolu olduğunu (ve olacağını) görebiliyorum. Bu sürecin pek tabii olarak 2010 yılının simgesel manası ve önemiyle alakası bulunuyor: 24 Şubat 1910 tarihinde vefat etmiş olan Osman Hamdi Bey'in ölümünün yüzüncü yılının her türden çok sayıda etkinlik ve yayına vesile olacağı aşikârdır.

Ne var ki, kendi çalışmalarımın giderek artan bir şekilde bu ilginç şahsiyetin üzerinde yoğunlaşmasının arkasında bu tür vesilelerden çok, bir tür birikim sürecinin varlığını görmeyi tercih ediyorum. Bu sürecin en belirgin unsurları ise -herhalde "düz" ve "belgeci" bir tarihçi olmamdan dolayı- neredeyse obsesif bir şekilde yeni belge arayışına girmiş ve aynı sabit fikirlilikle mevcut çalışmaların dayandıkları tarihi bağlam ve belge tabanı açısından sorgulanması ih-

tiyacını duymuş olmamdır. Osman Hamdi Bey'in varsayılan bazı özelliklerini sorgulamaya çalıştığım ve aynı sene yayınlanan iki çalışmam benim açımdan bu sürecin başlangıcı olmuştur. Bunların birinde arkeoloji konusunda çizilen idealist portreye daha yakından bakmaya, Osman Hamdi Bey'in politikasının sanıldığından çok daha pragmatik olduğunu, kendi şahsi tutum ve tercihlerinin de bunda önemli bir rol oynadığını göstermeye çalışmıştım.[2] Diğerinde ise Osman Hamdi Bey'in oryantalist kişiliği ve sanatıyla ilgili geliştirilen bazı varsayımları, özellikle de Batılı oryantalistlerin farklı olup neredeyse oryantalizmi Batı'ya karşı bir silah olarak kullanan bir sanatçı olduğu konusundaki görüşleri sorgulamaya çalışmıştım. Bu anlamda bazı araştırmacılara yönelttiğim en büyük eleştiri, olası belgelerden çok, eserlerin "aşırı yorumu" (*over-reading, surinterpretation*) ve "niyet okuması" sayesinde amaca uygun bir şekle sokulabildiği, böylece de Osman Hamdi Bey'e bence varlığı çok tartışılır düşünceler, tutumlar, niyetler ve mesajlar yüklendiği konusundaydı.[3]

Geçen sene ise bu dergide yukarıda zikrettiğim sorunlara somut bir örnek vermeyi başarmıştım. Osman Hamdi Bey'in meşhur *Kaplumbağa Terbiyecisi* tablosunun ilham kaynağının aslında 1869'da Japonya'yla ilgili yayınlanmış bir gravür olduğunu göstererek ve bu gravürün gerçekten de Osman Hamdi Bey'in elinden geçmiş olduğunu belgeleyerek, bu tual hakkında yapılmış olan bütün yorumların bence ne kadar zayıf ve zorlama olduğunu anlatmaya çalışmıştım.[4] Fakat benim açımdan her şeyden önemlisi, bu makalede farklı türdeki ve bambaşka kaynaklardan çıkan belgelerin bir araya gelmesinden oluşan tarihi katmanlaşmaydı. Bir taraftan Osman Hamdi Bey'in 1906 ve 1907'de yapmış olduğu iki tablo, diğer taraftan 1869'da bir İsviçre diplomatının bir Fransız seyahat dergisinde yayınlamış olduğu bir gravür, nihayet bunları birbirine bağlayan Osman Hamdi Bey'in babası Edhem Paşa'ya bir mektubu. Bu üç kaynak bir araya geldiğinde, tek kaynak -yani tablo- üzerinden yorum ve çıkarsama yapan araştırmacılardan çok daha yoğun, katmanlı ve bence manidar bir tarihi perspektif çıkmaktaydı. Zaten bunun da yoruma karşı bir tutum olarak algılanmaması gerekir. Tarihi açıdan manidar olabilecek belgesel taban bir kere oluşturulduktan sonra yorum tabii ki yapılabilir; ama o zaman bu yorum en azından bütün somut veriler toplandıktan sonra yapıldığından muhtemel bazı hataların bertaraf edilmesi çok daha kolaylaşmaktadır.

Bazılarının deyimiyle bir "belge fetişisti" değilsem ve tarihçinin asıl işinin yorumlama olduğunu kabul etsem de, bu yorumlamanın gene de belgesel bir temele ihtiyacı bulunduğunu, dolayısıyla da bazı cesur yorumlara girişmeden önce inceleme konusu olan mesele hakkındaki verileri toplamak için yeterli bir gayret sarf edildiğini görmek isterim.

Belgeci arayışlarımın şimdilik son noktasına geçen ay Fransa'da yayınlanan bir kitapla vardım. *Şark'ta bir Osmanlı* (*Un Ottoman en Orient*) adıyla yayınladığım bu çalışmada, Osman Hamdi Bey'in Bağdat'ta geçirmiş olduğu iki seneyi (1869-1871) mevcut olan bütün yazılı belgeleri bir araya getirerek incelemeye gayret ettim.[5] Bu belgelerin bir kısmı daha önce yayınlamış olduğum babası Edhem Paşa'ya mektuplarından oluşuyordu; ancak "yeni" olarak nitelendirilebilecek asıl belge, Rudolf Lindau isimindeki Alman yazarın 1896 yılında *Bir Efendi'nin Hikâyeleri* adı altında toplamış olduğu ve aslında Osman Hamdi Bey'in Bağdat yıllarıyla ilgili olarak kendisine anlatmış olduğu beş hikâyeydi. Bugüne kadar yapılmış olan çalışmaların hiçbirinde kullanılmamış olan bu kaynak, Osman Hamdi Bey'in Bağdat'taki yıllarını yirmi yıl kadar sonra gayet romantik ve duygusal bir şekilde hatırlayıp büyük ölçüde kurgusal bir boyutta tekrar tasarlayarak oryantalizminin bir tür olgunluk dönemini oluşturması açısından son derecede ilginçtir.

Yukarıda verdiğim örneklerin dayandığı ortak nokta, yeni belgeler ışığında ortaya çıkmış olmalarıdır. Bazılarının deyimiyle bir "belge fetişisti" değilsem ve tarihçinin asıl işinin yorumlama olduğunu kabul etsem de, bu yorumlamanın gene de belgesel bir temele ihtiyacı bulunduğunu, dolayısıyla da bazı cesur yorumlara girişmeden önce inceleme konusu

Osman Hamdi Bey'in Paris yıllarında çekilmiş bir fotoğrafı.

Edhem Eldem Arşivi.

Osman Hamdi Bey'in *İstanbul'da Yahudi Hokkabaz* adlı tablosunun 1868'de *L'Autographe*'da çıkan kısmı. İmza O. Hamdy. (yan sayfa)

Osman Hamdi Bey'in babası İbrahim Edhem Paşa.

Fotoğraf Abdullah Biraderler.

Hatırat ı Uhuvvet. Portre Fotoğraflarının Cazibesi: 1846-1950 Bahattin Öztuncay

bildiğimizden, o garip tablosunun ilham kaynağını merak etmekten çok, içerdiğini düşündüğümüz mesajı üzerinde durmayı her zaman tercih etmişizdir.

Bu uzunca girişten sonra burada üzerine eğilmek istediğim konu, ressam Osman Hamdi'nin 1860'larda Paris'teki ilk resim çalışmaları ve sergi tecrübeleriydi. Hakkında çok az şey bildiğimiz bu dönem, aslında bence Osman Hamdi Bey'in sonraki sanat hayatının alacağı şekil ile ilgili çok önemli ipuçları taşımakta, dolayısıyla da özellikle deşilmesi gereken bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Oysa Osman Hamdi ile ilgili çalışmaların çoğunda bu dönem genellikle bir iki sözle geçiştirildiği gibi birçok yanlış hâlâ tekrarlanmaktadır. Bunun en basit örneği, Paris Güzel Sanatlar Mektebi'nde okumuş ve Jean-Léon Gérôme'un talebesi olmuş olduğu iddiasıdır. Bu iki bilginin de yanlış olduğunu, Osman Hamdi Bey'in hiçbir zaman Güzel Sanatlar Mektebi'ne kayıtlı bir öğrenci olmadığını ve Gérôme'un değil, Gustave Boulanger'nin öğrencisi olarak sergi kataloglarında gözüktüğünü Vasıf Kortun daha 1987'de yazdığı halde, bu yanlış bilgilere bugün hâlâ sistematik bir şekilde rastlandığını görmek gerçekten umut kırıcı olabiliyor.[6]

Bu şikâyetleri daha fazla uzatmadan asıl meseleye gelelim. Osman Hamdi Bey'in ressam olarak kariyerinin başlangıcını oluşturan Paris yılları üzerinde durulması gereken önemli bir dönemdir. Osman Hamdi Bey'in kendi tablolarının peşine düşen araştırmacılar, bu dönemin aslında gayet ilginç bir şekilde başladığını gözden kaçırmışlardır: Osman Hamdi Bey Paris'in *Salon* adı verilen meşhur yıllık sergilerine ilk kez bir ressam olarak değil, bir model olarak girmiştir.[7] Gerçekten de 1865 *Salon*'unda Gustave Boulanger'nin 259 numarası altında sergilediği tablosu, *Portrait de Hamdy-Bey*, yani "Hamdi Bey'in Portresi" adını taşıyordu. Maalesef bugün kayıp olan bu tablonun neye benzediğini ancak o dönemde yayınlanmış olan kısa tasvir ve tenkitlerden anlamak mümkün olabiliyor. Bu küçük tablonun bir "şaheser" olduğunu söyleyen Félix Jahyer, kompozisyonu şu şekilde aktarır:

"Esmer tenli bu genç adam, başı aynı tonlardaki bir sarıkla örtülü, ormandan bir görüntünün belirdiği pencereye yaslanmış bir şekilde ayakta duruyor; kendisiyle farklılaşan arka-

Osman Hamdi Bey'in ressam olarak kariyerinin başlangıcını oluşturan Paris yıllarının üzerinde durulmalıdır. Osman Hamdi Bey'in kendi tablolarının peşine düşen araştırmacılar, bu dönemin ilginç bir şekilde başladığını gözden kaçırmışlardır: Osman Hamdi Bey Paris'in Salon adı verilen meşhur yıllık sergilerine ilk kez bir ressam olarak değil, bir model olarak girmiştir.

olan mesele hakkındaki verileri toplamak için yeterli bir gayret sarfedildiğini görmek isterim. Elimizdeki eksik bilgilere eklenecek her yeni belge bize daha sağlam yorumlar yapmanın, ilgilendiğimiz konuyu daha iyi anlamanın yollarını açabilecektir. Osman Hamdi Bey konusunda böyle bir ihtiyacın varlığı inkâr edilemez: Gerek sanatçı, arkeolog ve müzeci olarak, gerekse özel hayatı ile ilgili olarak, bu ilginç şahsiyetin yoğun ve karmaşık hayatının birçok noktası henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Üstelik kişiliği, düşüncesi, yönelimleri hakkında o kadar kesinleşmiş ve kemikleşmiş kanılarımızın olması, bizi kısa yollara ve genellemelere kolaylıkla iterek belgesel gerçekleri göz ardı etmemize ve bazı ayrıntıları kaçırmamıza neden olabilmektedir. Yukarıda verdiğim *Kaplumbağa Terbiyecisi* örneği galiba bunu gayet iyi anlatmaktadır: Osman Hamdi'yi Batıcı, modernist, çağdaşlık hayranı daki beyaz duvar, bilinçli tezatlarla ve harika bir incelikle kullanılmış olan bütün aksesuarlar arasında mükemmel bir uyum sağlıyor."[8]

Maalesef bu tablo beğenilmekle birlikte çok da dikkat çekmemiş, dolayısıyla da çoğu kaynakta sadece zikredilmiştir.[9] Geçenlerde ulaştığım yeni bir kaynak, nihayet bu tablo hakkındaki gayet afaki bilgilerimize önemli bazı detaylar katmaktadır:

Hamdi Bey portresi, küçük boyutta; altın işlemeli mavi bir ehramla bir tür kırmızı örtü giymiş olan kişi, sağ elinde bir kılıç tutmakta ve sol elini de bir terasın korkuluğuna yaslamıştır. Ayrıntılar gayet incelikle verilmiş.[10]

Bu iki tasvir bir araya getirildiğinde anlıyoruz ki Boulanger'nin Osman Hamdi Bey'i bir Doğulu model olarak kullanmak üzere gereken kıyafete sokmuş, aslında Paris sokakların-

da fessiz gezmeye pek meraklı olan "çağdaş" bir Osmanlı gencini "özüne" rücu ettirmişti. Bir bakıma bu durum, Osman Hamdi Bey'in oryantalist kariyerinin başlangıcı sayılmalıdır. Osmanlı ve dolayısıyla Doğulu olduğu için bir kalıba sokulan, resim yapmaya başladığında da aynı şekilde Doğu temalarını işlemek mecburiyetinde bırakılan bir sanatçının Batı sanat dünyasında ilk adımları...

1865'te Doğulu model olarak *Salon*'a giren Osman Hamdi, ertesi sene, muhtemelen Boulanger'nin de yardımıyla, bir tualini kabul ettirmeyi başarmıştı. *Femme turque* (Türk Kadını) adıyla sunduğu bu tablonun da bugün nerede olduğu ve neye benzediği bilinmemektedir.[11] Bu tabloyla ilgili bulabildiğim tek alıntı ise, *Mémorial diplomatique* adlı dergide yer almış, ancak tablonun niteliklerinden hiç bahsetmeyip sadece ressamının Osmanlı ve Müslüman olduğunun üzerinde durarak bu "aykırı" halin Osmanlı modernleşmesi açısından ne kadar umut verici olduğunu vurgulayan gayet politik bir yorumdu.[12] Gerçi tablonun başlığından işlediği konunun bekleneceği üzere bir "Doğu sahnesi/portresi" olduğunu tahmin etmek zor değildir.

1867 yılında Osman Hamdi Bey tam üç tablosunu sergilemeyi başarmıştı. Fakat bu defa sergi mekânı her sene yinelenen *Salon* değil, o yıl büyük bir debdebeyle düzenlenen Paris Dünya Sergisi'ndeki Osmanlı Pavyonu'ydu. Ressamın üç tualinin de temaları gene Şark'tan alınmıştı: *La halte des Tchinganés* (Çingenelerin Molası), *Zeïbek à l'affût* (Pusuda Zeybek) ve *La Mort du Zeïbek* (Zeybeğin Ölümü). Bu tuallerden bir tanesi, Pusuda Zeybek, günümüze kadar gelebilmişse de diğerleri kaybolmuştur. Ancak bir kez daha, tuallerin başlığından neye benzediklerini az çok tahmin etmek mümkündür. Üçünde de oryantalist bir bakışın, Zeybekli olanların ikisinde de oryantalizmin önemli temalarından olan şiddetin mevcut olduğu anlaşılıyor. Zeybeğin ölümünün ne kadar kanlı ve şiddetli olduğunu bilemiyoruz, ama pusuya yatmış olanının sergilediği doğrudan şiddetten çok bir tür şiddet beklentisinden ibaretti:

"Zeybeğine teatral bir poz vermeden, yolcuların dehşete kapılmış yüzlerini bilgiç bir şekilde tualde toplamadan, sahneyi karartmak ve aynı zamanda ışığı merkezdeki figürün üzerine toplamak için gökyüzünü kara bulutlarla kaplamadan, [Osman Hamdi Bey] dramayı sahnede olduğu gibi değil, gerçekte olduğu gibi yakalamayı bilmiştir. Saf çizgilerden oluşan ve pembeye kaçan bir manzaranın içinde kurbanını sakince gözetleyen bu eşkıya gerçekten insanın kanını donduruyor.

Zeybeğin Ölümü'nde de, dramatik etki herhangi bir sahneleme arayışı olmadan elde edildiğinden daha da fazla güç kazanmaktadır."[13]

1867 sergisinin özel bir durum teşkil ettiğini, Osmanlı tanıtım kampanyasının içinde Osman Hamdi Bey'e özellikle yer ayrılmış olacağını düşünmek mümkündür. Ancak ertesi sene, 1868 *Salon*'una tam iki tualini kabul ettirmiş olması, meselenin bu kadar basit olmadığını, gerçekten bir kabiliyet sahibi olduğunu göstermektedir. Zaten Osman Hamdi Bey'in bunu babasına müjdelemesinden -"Tablolarım kabul edildi"[14]- ve sergiden sonra, gene babasına mektuplarında, resim konusundan o zamana kadar hiç olmadığı kadar açıklıkla ve heyecanla bahsetmesinden bu işin ciddiyetini anlamak mümkündür. Ancak bu iki tualin adları biliniyor idiyse de - *L'Escamoteur juif à Constantinople* (İstanbul'da Yahudi Hokkabaz) ve *Portrait de Madame de H...* (Madame de H...'ın Portresi)- neye benzedikleri konusunda hiçbir fikrimiz yoktu.

Ne var ki, yıllardır peşinde olduğum bir kaynak sonunda imdadıma yetişti. Osman Hamdi Bey'in babasına mektuplarından birinde yer alan "Bu seneki tablom, bu yönde herhangi bir teşebbüste bulunmadığım halde *L'Autographe* isimli dergide yayımlandı" sözünden cesaretlenerek zikredilen bu dergiyi her yerde aramaya başladım. Geçen ay nihayet bu çabalarım netice verdi ve sekiz sayfalık küçük bir albümden ibaret olan söz konusu dergiyi buldum. İkinci sayfasında gerçekten de "O. Hamdy 1868" imzalı bir gravür yer almaktaydı. Resmin altında ise pek fazla ipucu vermeyen bir metin bulunuyordu:

"Osman Hamdy. -Türkiye şüphesiz sanat çalışmalarına en çok malzeme sağlayan ülkelerden biri olduğunu, bu bitmez tükenmez ilham kaynağını keşfetmiş olan oryantalistlerimizin sayısı ispat etmektedir; ancak eski-çağlara dayanan önyargılar bugüne dek milli bir sanat ekolünün kurulmasına mani olmuştur. Bu durum artık sona mı ermekte? Öyle olduğunu ümid ediyoruz, zira işte Bay Osman Hamdy, ileride başkalarının peşinden gideceği bir teşebbüste bulunuyor. Birçok kez bakan olmuş olan

Osman Hamdi Bey'in hocası Fransız ressam Gustave Boulanger (1824-1888).

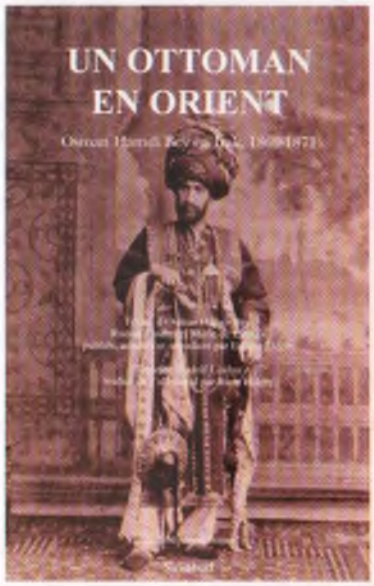
Edhem Paşa'nın oğlu, Müslüman ve İstanbul'da doğmuş olan Bay Hamdy, zevkini tatmin etmek için kendini resme vakfetmiş ve bu yolda kararlı bir şekilde devam etmeyi amaçlamaktadır. *İstanbul'da Yahudi Hokkabaz*, kompozisyonuyla gayet ilginç, samimiyetle resmedilmiş ve iyi bir eğitime delalet eden bir tablo. Burada verdiğimiz tip gayet dikkat çekicidir. Bay Hamdy, Bay Gustave Boulanger'nin talebesidir."[15]

Ancak ciddi bir sorun da söz konusuydu. Resimde yer alan, yere bağ-

daş kurmuş tef çalan sakallı adamın nasıl bir Yahudi hokkabaz olduğu pek anlaşılmıyordu. Gerçi tablonun adında yer alan *escamoteur* tabiri, üç kâğıtçı ("bul karayı, al parayı" türünden), el çabukluğuyla eşya çalan ya da en hafif şekliyle el çabukluğu sergileyen hokkabaz gibi biraz farklı manalarda kullanılabilirdi, ama sakin sakin tef çalan bir adama böyle bir isim takmanın pek bir mantığı da yoktu.

Bu esrarengiz durumun çözümünü de yeni bulduğum bir kaynağa borçluyum. Charles Brun adında birinin *La Question d'Orient* (Şark Meselesi) isimli bir dergide yer alan ve Osman Hamdi Bey'in tablolarını yorumlayan bir yazısında resmin gayet ayrıntılı bir tasviri yer almaktaydı. Bu tasviri okuyunca da anlaşılacağı gibi, bir önceki kaynaktaki resmin altında yer alan metindeki küçük bir ayrıntı her şeyi izah ediyordu. "Burada verdiğimiz tip" sözü, dergide basılan resmin sergilenen tablonun tamamını değil, tabloda

Ben olduğuna kaniyim. Ancak, nasıl ki kendisi Kuran'ın fikrini kabul etmekle yetinerek bu kutsal kitabın zikrinde yasaklanan canlı nesnelerin resmini çizmeye giriştiyse, ben de müsaadesiyle kendi sanatında da zikirden çok fikri iyice anlamasını tavsiye edeceğim. Resim sanatında zikir, hat ve tezhiptir, yani çizgi ve

Edhem Eldem (derl.), *Un Ottoman en Orient. Osman Hamdi Bey en Irak (1869-1871)*, Paris, Actes Sud, 2010.

elbise iyi yapılmış, katları başarılı. Masa, halı ve objeler itinalı; fakat bence en iyisi, tablonun fonunu oluşturan duvar kâğıdı. Sarı desenler mükemmel ve kâğıdın donuk tonları gerçek gibi. Ama Madame de H...'ın portresi, salonunun duvar kâğıdının portresi değil. İstanbul'da Yahudi Hokkabaz da aynı meziyetlerle aynı kusurlara sahip. Beyaza boyanmış bir duvarın önünde zavallı bir Yahudi soytarısıyla diz çökmüş, yere serili mendilinin üzerinde hokkabazlık yapıyor. Önünde ise Hint, Arap, Suriye, Türk kıyafeti giymiş dört-beş adam sıralanmış; bir kıyafet ve tip curcunası. Arkada bir dağın çıplak tepeleri görünüyor ve gök gerçek Şark renklerini yansıtıyor.

Bu küçük tualde belirli bir gerçeklik havası varsa da, yeteri kadar ciddi değil. Eğer Bay Hamdy Şark'ı resmetmek istiyorsa, insanı ve tabiatı istediği yerde çizebilir. Üslubuna hâkim olduğunda da hafızasında geride kalmış vatanının hatıralarını arayı-

" (...) Paris'ten ayrılıyor olabilirim, ancak buraya kesin olarak ve her yolla döneceğim. Buradaki hayat oradakinden daha iyi olduğundan değil, ama beni buraya kesin olarak bağlayan bir şeyden dolayı: (...) resmi kesinlikle terk etmek istemiyorum. Resim ise kitaplarda öğrenilen bir şey değildir; resim yapanları takip etmek, eski ve modern ustaları görmek gerekir; bunu ise İstanbul'da yapabilecek değilim."

görünen altı-yedi kişiden sadece birini, yani *bir tipi* aktardığı manasına geliyordu. Metinden de anlaşılacağı gibi bu da Yahudi hokkabazın yanında yer alan ve kendisi gibi bağdaş kurmuş olan soytarısı veya yardakçısından başkası değildir. Kısacası, *L'Autographe*'daki resim tualin tamamını vermiyordu, ama onu da *La Question d'Orient*'daki tariften çıkarsamak hiç de zor değildi. Üstelik tarihçinin dilediği tek bir tasvirken, Charles Brun, Osman Hamdi Bey'in sergide yer alan her iki tualini de yorumlayarak, kayıp iki tabloyu zihnimizde canlandırmamıza imkân tanıyordu:

"Bay Osman Hamdy, adından anlaşılacağı gibi iyi bir Müslüman mıdır?

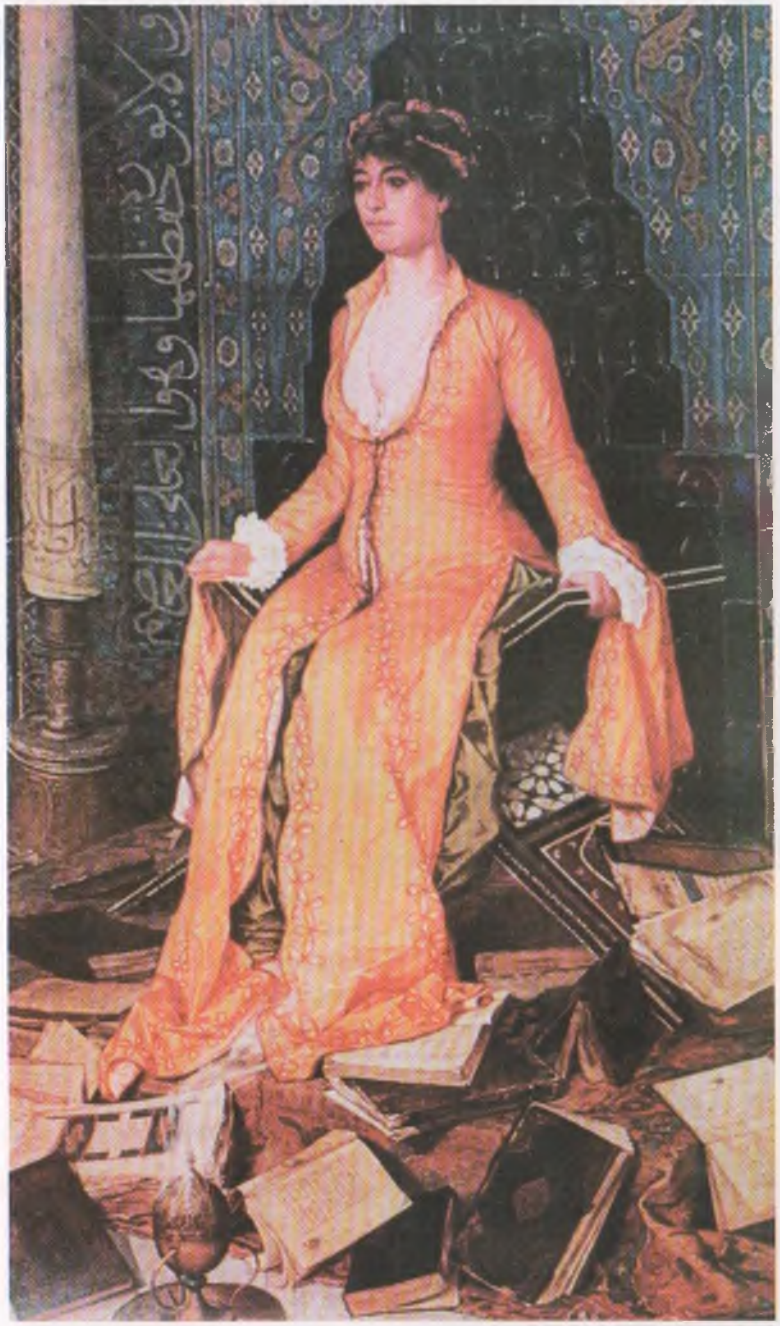
renklerin naif bir şekilde üretilirken genel çizgilerin geniş bir taslakla, veya renklerin gölge ve yansımalarla uyuma sokulmamalarıdır. Bu anlattığım Bay Hamdy'nin kesin olarak tarzı değilse de, bir eğilimini gösteriyor. Osmanlı bir isim taşıyıp resim sergilemiş olan ilk kişi olduğundan sanatçı olarak büyük olmasa da onurlu bir şöhret kazanması beni mutlu eder.

Kapsamıyla ressamın kabiliyeti hakkında fikir verebilecek nitelikte bir kadın portresi sergiliyor. Baş zayıf bir şekilde oturtulmuş; eller, özellikle de bir kitap tutan sağ el, özensiz yapılmış; giysiler cansız bir manken üzerinde çizilmiş gibi; başın ise vücudu yok. Ona mukabil siyah kadifeden

verirse iyi eserler verecektir. Cesaret, cesaret! Eğer sanatçı tenkitleri acı bulursa, unutmasın ki vatanının sanatını burada o tek başına temsil ediyor. Bu his onu cesaretlendirsin ve her şeyden önce inansın ki ben ona sanatın bir dostu olarak, bir de kendisine karşı sempatiler besletip kendi kendini tanımasını sağlayarak Şark'ı canlandırmayı kendine amaç edinmiş bir derginin başyazarı olarak hitap etmekteyim."[16]

Yazarın Osman Hamdi Bey'in sanatı hakkındaki yorumlarının üzerinde durmanın pek bir manası olduğunu sanmıyorum. Resimlerin ikisinin de kayıp veya en azından yerinin bilinmediği düşünülürse, buradaki

tenkidin yerinde olup olmadığını tartışmak abes olacaktır. Gene de bu resim uzmanının genel tavrının Doğu'ya karşı küçümseyici bir şekilde korumacı olduğunu fark etmemek mümkün değil. Ancak bizi burada ilgilendiren asıl mesele, yazarın tenkidi sayesinde bu iki resmin gayet ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiş olması, dolayısıyla da yokluklarına rağmen neye benzedikleri konusunda sağlam bir fikir edinebiliyor olmamızdır. İlginç bir şekilde bu iki tasvirden Osman Hamdi'nin bu kez çok farklı iki tarzda eser vermiş olduğu anlaşılmaktadır. *İstanbul'da Yahudi Hokkabaz*, o tarihe kadar takip etmiş olduğu çizgiyi yansıtmakta, renkli tiplerin bir araya getirildiği tipik bir Şark sahnesi oluşturmaktadır: Birbirinden farklı yerel kıyafetler giymiş seyirciler, Yahudi hokkabaz ile yardakçısının sefil olduğu anlaşılan halleri, arka planda seyircinin Şark'la özdeşleştirdiği renklerin kullanımı... Her şey oryantalist bir tualin gereklerinin yerine getirildiğini göstermekte. Tam tersine ise, *Madame de H...* tablosu Avrupai tarzda yapılmış tipik bir portre niteliğindeydi: Siyah giymiş bir Fransız kadın, tipik bir burjuva ev dekoru, bu dekorun ayrıntılarının özenli bir şekilde resmedilişi...

Osman Hamdi Bey'in "Mihrap" adlı tablosu.

Tablolarını Paris'te üçüncü defa, şehrin prestijli *Salon*'unda ise ikinci defa sergilediğinde genç Osman Hamdi Bey'in neden bu kadar farklı *genre*'da iki tablo seçtiği sorusu manalı mıdır? Başkalarında kolaylıkla tenkit ettiğim türden yorumlama tuzağına düşmek pahasına da olsa, bu ikiliğin manalı ve önemli olduğunu düşünüyorum. Boulanger'nin kendini model olarak kullanmasından beri mütemadiyen Doğulu'yu oynamak veya Doğu'yu resmetmek gibi bir mecburiyete itilen Osman Hamdi Bey'in *Madame de H...* portresiyle bu kalıbın içinde hapsolmak zorunda olmadığını, onun da "normal" -yani Batılı, Fransız, Parisli- herhangi bir ressam gibi resim yapabileceğini göstermek istemiş olacağını düşünmek bence hiç yanlış olmayacaktır. 1868 sergisi esnasında ve hemen akabinde, onu artık İstanbul'a dönmeye zorlamaya karar vermiş olan babasına yollamış olduğu mektuplardaki iddia ve itirazları da hep bunu düşündürmektedir:

"Sevgili pederim, şimdilik şunu söylemekle yetineceğim ki, Paris'ten ayrılıyor olabilirim, ancak buraya kesin olarak ve her yolla döneceğim. Buradaki hayat oradakinden daha iyi olduğundan değil, ama beni buraya kesin olarak bağlayan bir şeyden dolayı: Daha önce de söylediğim gibi, resmi kesinlikle terk etmek istemiyorum. Resim ise kitaplarda öğrenilen bir şey değildir; resim yapanları takip etmek, eski ve modern ustaları görmek gerekir; bunu ise İstanbul'da yapabilecek değilim. İlerleme kaydediyorum; bütün sanat dünyası beni tanıyor, resimlerimden bahsediyor. Bu seneki tablom, bu yönde herhangi bir teşebbüste bulunmadığım halde *L'Autographe* isimli dergide yayımlandı. Bu durumda pekâlâ anlarsınız ki Paris'ten ayrılamam."[17]

Bu sözler, Paris'teki sanat piyasasında mücadele ederek bir yer edinmeyi amaçlayan birine aitti. Daha 1863'te yüz frank aidat ödeyerek "Ressam, Heykeltıraş, Mimar, Gravürcü ve Çizimciler Derneği"ne üye olarak amaçladığı da, muhtemelen bu meslekte "meşru" bir kimlik kazanabilmekti.[18] 1867'den itibaren dönemin en önem-

li şehir rehberi olan *Didot-Bottin*'de kendini "*artiste-peintre*" (ressam) olarak tanıtması da bu "yer edinme" çabasının yansımasından başka bir şey değildi.[19] Bunu yaparken de kendini oryantalist tuallerle sınırlamak niyetinde olmadığı babasına olan diğer mektuplarından anlaşılmaktadır. Daha 1866'da, Floransa'da sefir olan Rüstem Paşa'nın yanına tayin edilmek için babasına yalvarırken, amacının "bu sanat ülkesinin" kendisine olabilecek faydalarından istifade etmek olduğunu yazmaktaydı.[20] 1868'de -gene babasının onu İstanbul'a geri çağırma teşebbüslerine direnirken- Paris'te kalmak için resim yapacağını, üyesi olduğu derneğin kendisine sipariş edeceği tablo kopyalarıyla geçinebileceğini iddia etmekteydi.[21] Kısacası, her ne kadar sergilediği eserlerinin çoğunda oryantalizmin kendisine dayattığı bir rolü büyük ölçüde kabullenmiş görünse de, Osman Hamdi Bey'in istikbaldeki kariyerini bununla sınırlı görmediğini, "normal" bir ressam olarak kabul görmeyi de düşünmüş olduğu aşikâr gibidir.

Gelecek onu çok da haklı çıkarmayacaktı. Osman Hamdi Bey'in tablolarının tamamına bakıldığında ana hatlarıyla başlıca iki eksen üzerinden tasnif edilebileceklerini söylemek mümkündür. Birincisi ve en baskın olanı, herkesin de çok daha iyi tanıdığı oryantalist tuallerinden oluşur. Harem görüntülerinden muhtelif ulema sahnelerine uzanan bu geniş kategori, Osman Hamdi Bey'in en görünür (kamusal?) kimliğini oluşturmaktadır. Geri planda kalmış ikinci eksen ise herhangi bir Şark unsuru içermeyen aile portrelerinden oluşur. Bu tualler de diğerlerinin tam aksine, en az görünen, en özel ve genellikle başta karısı Marie/Naile olmak üzere aile fertlerini tasvir eden eserlerdir. Kısacası, Osman Hamdi Bey'in piyasaya ve kamuya açılan sanatında oryantalist baskılara büyük ölçüde yenik düştüğünü, alafranga tarzda yapmayı arzuladığı eserlerini ise özel hayatı içinde hapsetmek zorunda kaldığını düşünmekteyim. Bunun bir tür başarısızlık veya şizofrenik bir durum olarak yorumlanması çok yanlış olacaktır. Osman Hamdi Bey her iki üslupta da rahat etmiştir zira hem Batılı, hem de oryantalist olmakta, gerektiğinde ise bu iki tutumunu ayırmakta herhangi bir zorluk çekmemiştir. Aslında bu esnekliğinin belki de en iyi işareti, bu iki eksenin birbirine karıştığı alaca bir alanda vermiş olduğu eserlerdir. *Vazo yerleştiren kız*, *Leylak toplayan kız*, hatta *Mihrap* gibi aile fertleriyle Doğu iç mekânlarının bir araya geldiği bazı tabloları, ressamın arasında gidip geldiği iki farklı resim geleneğini bir araya getirmeye çalıştığını düşündüren ilginç örnekler olarak göze çarpmaktadır.

Her halükârda bu tür spekülatif yorumları şimdilik bir kenara bırakıp vurgulanması gereken olguya dönmek isterim. 1868 yılında Paris'te sergilenen ve kayboldukları halde unutulmaktan kurtarılan bir iki kaynak sayesinde canlandırılabilen iki tablonun gösterdiği garip ikilik hali, şahsıyla ilgili yazılı belge bırakmak konusunda oldukça hasis davranmış olan Osman Hamdi Bey'in sanatını ve bu sanatının belirli bir toplumsal ve kültürel çevre içindeki yerini anlamak için önemli ipuçları vermektedir. Bize has kahramanlaştırma ve ilahlaştırma meyilleri sayesinde biraz fazla kolayca peşin bir şekilde kalıplara sokmaya çalıştığımız bu ilginç şahsiyeti gerçekten anlamanın tek yolu, önemsiz gibi gözükebilecek bu tür ayrıntıları çoğaltarak bu çetrefilli ve karmaşık hayatın gerçekliğine biraz daha yaklaşmaya çalışmak olacaktır.

EDHEM ELDEM
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Edhem Eldem, "Quelques lettres d'Osman Hamdi Bey à son père lors de son séjour en Irak (1869-1870)", *Anatolia Moderna - Yeni Anadolu*, I/1 (1991), s. 115-136. Bu makale, ertesi sene Türkçe olarak yayınlanmıştır : "Osman Hamdi Bey'in Bağdad Vilâyeti'ndeki Görevi Sırasında Babası Edhem Paşa'ya Mektupları," Zeynep Rona (derl.), *1. Osman Hamdi Bey Kongresi. Bildiriler*, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1992, s. 65-98.

2 Edhem Eldem, "An Ottoman Archaeologist Caught Between Two Worlds: Osman Hamdi Bey (1842-1910)," David Shankland (derl.), *Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times of F. W. Hasluck, 1878-1920*, İstanbul, Isis Press, 2004, c. I, s. 121-149.

3 Edhem Eldem, "Osman Hamdi Bey ve Oryantalizm," *Dipnot*, 2 (Kış-Bahar 2004), s. 39-67.

4 Edhem Eldem, "Ressamlar, Kaplumbağalar, Tarihçiler" *Toplumsal Tarih*, 185 (Mayıs, 2009), s. 20-30.

5 Edhem Eldem (derl.), *Un Ottoman en Orient. Osman Hamdi Bey en Irak (1869-1871)*, Paris, Actes Sud, 2010.

6 Vasıf K. Kortun, "Osman Hamdi Üzerine Yeni Notlar", *Tarih ve Toplum* (7), 41 (Mayıs 1987), s. 281-282.

7 Eldem, "Osman Hamdi ve Oryantalizm" s. 54.

8 Felix Jahyer, *Etude sur les beaux-arts. Salon de 1865, par Felix Jahyer*, Paris, Dentu, 1865, s. 107.

9 Louis Auvray. Boulanger'nin iki tablosunu birer "mücevher" olarak tanımlamakta, portrenin ise "gayet nezih ve çok zarif tonlarda" olduğunu söylemektedir (Louis Auvray, *Exposition des beaux-arts. Salon de 1865. par Louis Auvray...*, Paris, A. Lévy fils, 1865, s. 42). Louis Gallet ise bu resimde « çizimin gayet dakik » olduğunu söylemekle yetinir (Louis Gallet, *Salon de 1865. peinture, sculpture*, Paris, Le Bailly, 1865, s. 15).

10 Marius Chaumelin, « Notes sur le Salon de 1865 », *Tribune artistique et litteraire du Midi*, 9e anneee, n8 1, juillet 1865, p. 121.

11 *Publication des ouvrages de peinture, sculpture, architecte, gravure et lithographie des artistes vivants, des envois des pensionnaires de l'Académie de France à Rome et des grands prix de 1865, exposés au Palais des Champs-Élysées le 1er mai 1866*, Paris, Charles de Mourgues Frères, 1866, s. 114.

12 Faugeres Dubourg, «Salon de 1866. Troisième article», *Le Mémorial diplomatique. Journal international, politique, litteraire et financier*, 4e annee (1866), s. 349.

13 *La Turquie à l'Exposition universelle de 1867. Ouvrage publié par les soins et sous la direction de S. Exc. Salaheddin Bey, commissaire impérial ottoman, près l'Exposition universelle*, Paris, Hachette et Cie, 1867, s. 142.

14 Osman Hamdi Bey'in babası Edhem Paşa'ya mektubu, Paris, 24 Nisan 1864. Yazarın koleksiyonu.

15 *Les Salons. Dessins autographes*, n8 11, 10 juillet 1868, s. 2.

16 [Charles Brunl, « L'Orient au Salon de peinture de Paris de 1868. Deuxième et dernier article », *La Question d'Orient. Journal hebdomadaire, politique et financier*, 1re année, № 29, 18 juin 1868, s. 230-231.

17 Osman Hamdi Bey'in babası Edhem Paşa'ya mektubu, 26 Haziran 1868. Yazarın koleksiyonu.

18 *1869. Vingt-cinquième année. Annuaire de l'Association des artistes peintres, sculpteurs, architectes, graveurs & dessinateurs, fondée en 1844 par M. le baron Taylor, sénateur, membre de l'Institut, commandeur de la Legion d'honneur*, Paris, Jules-Juteau & Fils, 1869, s. 24, 90.

19 *Annuaire almanach du commerce, de l'industrie, de la magistrature et de l'administration ou Almanach des 500,000 adresses (Didot-Bottin)*, Paris, Firmin Didot Frères, Fils et Cie, [1867], s. 1141, 1578, [1868], s. 1158, 1393.

20 Osman Hamdi Bey'in babası Edhem Paşa'ya mektubu, 14 Aralık 1866. Yazarın koleksiyonu.

21 Osman Hamdi Bey'in babası Edhem Paşa'ya mektubu, 22 Mayıs 1868. Yazarın koleksiyonu.

İlhan Tekeli Toplu Eserler I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII-IX

I. Kitap
BİRLİKTE YAZILAN VE ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU
Ekim 2007 ISBN: 978-975-333-212-5
278 sayfa, 19TL

II. Kitap
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI
Şubat 2008 ISBN: 978-975-333-217-0
334 sayfa, 24TL

III. Kitap
GÖÇ VE ÖTESİ
Eylül 2008 ISBN: 978-975-333-221-0
235 sayfa, 18TL

IV. Kitap
CUMHURİYETİN BELEDİYECİLİK ÖYKÜSÜ (1923-1990)
Şubat 2009 ISBN: 978-975-333-226-2
358 sayfa, 26TL

V. Kitap
KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DOĞAL VE TARİHİ ÇEVREYİ KORUMAK
Ağustos 2009 ISBN 978-975-333-230-9
321 sayfa, 23 TL

VI. Kitap
KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE KENTSEL HİZMETLER
Ekim 2009 ISBN 978-975-333-233-0
202 sayfa, 16 TL

VII. Kitap
AKILCI PLANLAMADAN BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK PLANLAMAYA
Ekim 2009 ISBN 978-975-333-230-9
374 sayfa, 27 TL

VII. Kitap
MODERNİZM, MODERNİTE VE TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA TARİHİ
Kasım 2009 ISBN 978-975-333-234-7
236 sayfa, 18 TL

IX. Kitap

İSTANBUL VE ANKARA İÇİN KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI

Şubat 2010 ISBN 978-975-333-239-2
285 sayfa, 20 TL

MYRA

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

OSMANLI HANEDAN AİLESİNDEN

ŞEHZADE ABDÜLKERİM EFENDİ'NİN GİZEMLİ ÖLÜMÜ

SELÇUK ESENBEL

Japonlar Doğu Türkistan'daki eski İttihatçı / Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarının da katıldığı isyana silah ve istihbarat desteği sağlarlar. 1934 yazında Sovyet müdahalesi ile bölgedeki Türkistan isyanları bastırılır. Eylül ayında Şehzade Abdülkerim sessiz bir şekilde New York'a gelir ve görünüşe göre bir yıl sonra burada intihar eder. Ancak bu olay, bir sis perdesi arkasında gizemini korumaktadır.

Abdülkerim Efendi 1933'te Japonya ziyareti esnasında Japon muhafızlarla beraber.

Osmanlı Hanedan Vakfı - Cemil Adra.

Japonya'da 1933 yılı, Mançurya'nın Panasyacı Kwantung birliği subayları tarafından 18 Eylül 1931'de istila edilmesinden sonra, bazı Japon militarist subay kliklerinin ve hatta üst rütbeli amiral ve generallerin öncülüğünde, İç Moğolistan ve Çin'in Sinjiang bölgesinde yani tarihî Doğu Türkistan'da bağımsız yerel devletlerin kurulması için faaliyete geçtikleri yıldı. Japon ordusunun Kuzey Asya'da yayılma taraftarı unsurları, Kuzeybatı İç Asya'yı kapsayan Japon taraftarı rejimlerle, Sovyetler ve Çin'e karşı bir tampon bölge oluşturma sevdasındaydılar. Bu amaç için Avrasya'nın çeşitli ülkelerinden Panislamist ve Pantürkist görüşleri temsil eden aydın ve siyasal aktörleri Japonya'ya davet etmekteydiler. Genelde sürgünde yaşayan ve çoğu Müslüman Tatar olan Rusya kökenli milliyetçi aydınlar, artık Türkiye Cumhuriyeti'nde söz sahibi olmayan Panislamist düşünürler veya eski Osmanlı/İttihatçı geçmişe sahip subaylar ile sürgünde yaşayan Osmanlı hanedanından Şehzade Abdülkerim Efendi (1904-1935) gibi bu "ulus-ötesi" sürgünler ve muhacirlerden oluşan çoğu Türk-Tatar kökenli bir "Japonya Müslüman" camiasını oluşturmaktaydılar.

Japonya'nın Kwantung Ordusu tarafından tasarlanan 1931 Mançurya istilasının sonuçları, İslam politikası stratejileri (Japonca adıyla kaikyo seisaku) için bir dönüm noktası niteliğindeydi. Bunu, Japonya'nın İngil-

Bu çalışmadaki yardımları için Harun Osmanoğlu ve ailesine teşekkür ederim. Selçuk Esenbel

tere ve Amerika gibi dünya güçleri ile olan ilişkilerinin bozulmasını takiben Japonya'nın Asyacı dış politikasının hız kazanmasında da görebiliriz. 1933 yılında dünyanın dört bir yanından, özellikle de Panislamist görüşleriyle tanınan ve birçoğu artık yıkılmış Romanof ve Osmanlı imparatorluklarının son döneminde aktif olan Türk dünyasından gelen bazı Müslüman eylemciler ve aydınlar Japonya'da toplanır. Başkurt kökenli Kurban Ali (1892-1972 M.G. Kurban Galiev/ Muhammed Abdülhay Kurban Ali) 1922 yılında Rusya'dan 10.000 kadar ve Beyaz Ruslarla birlikte kaçıp göç eden 100.000 kadar da Tatar Müslümanlarla beraber önce Mançurya'ya, sonra ise Tokyo'ya yerleşmiş muhacir topluluğunun cemaat önderliğini yapmaktaydı. Japon askeri ve sivil yetkililerle ilk irtibatı da o kurmuştu. Aynı yıl, daha önce Meiji devrinde Rusya Tatar aydınlarından olup Osmanlı dünyasında Panislamist görüşleriyle tanınan, 1908 yılında Tokyo'ya gelip Japon Panasyacı askeri ve siyasetçi çevreleriyle yakın ilişkiler kuran "Kadı" Abdürreşid İbrahim, Japon arkadaşları tarafından davet edildiğini ileri sürerek Türkiye'den Japonya'ya geçer. Gelenlerden bir başkası da laik ve milliyetçi görüşleriyle tanınan Pantürkist edebiyatçı ve siyasi eylemci Ayaz İshaki'dir. Ayaz İshaki hemen Japonya İdil Ural Topluluğu adında yeni bir Tatar göçmen teşkilatı kurar. Türkiye'de cumhuriyet kurulduktan sonra yurtdışında Türk diasporasının bir ferdi olarak yaşayan anti-Kemalist Muhsin Çapanoğlu, Japonya ile bazı aracılar yoluyla Osmanlı hanedanı taraftarları ve Pantürkistlerle kurulan bağın temsilcisidir. Çapanoğlu, Tokyo'daki muhacir Tatar göçmen cemiyetinin önderi Başkurt kökenli Kurban Ali'nin Paris'ten arkadaşıdır. Çapanoğlu önce Mançurya'da, ardından Tokyo'da bir askeri okulda Türkçe dersler verir. Japon kayıtlarına göre Türk gizli servisinden Mehmed Rauf (Kırkanahtar ?) da 1933 yılında Japonya'ya gelir ve Tokyo'da Arapça ve Türkçe öğretmeye başlar. En nihayet kendi neslinin belki de en iyi fıkıh âlimi olan Kazanlı Musa Carullah Bigiyef de 1938 yılında Japonya'ya

gelir. Bigiyef Japonları eğitmek ve onlar adına Çin ve Güneydoğu Asya'daki misyoner faaliyetlerine katılmak üzere İbrahim tarafından davet edilmiştir.[1]

ABDÜLKERİM EFENDİ'NİN JAPONYA ZİYARETİ

İslam dünyasındaki Turancılar, Türkçüler, Panislamistlerin ve Japon Asyacılar arasındaki işbirliği, Kuzey Asya'da "komünizme karşı bir kale" elde etmek ve bağımsız bir Türkistan'ın kurulabilmesi için Müslüman Uygur milliyetçiliğini destekleyerek Sovyetler Birliği ve Çin arasına bir set çekme girişimlerinde ilk defa kendini belli etmiştir. Sürgündeki Osmanlı şehzadesi Abdülkerim Efendi'yi (1904-1935) İç Asya'da kurulacak bağımsız Müslüman devletinin başına getirmek gibi bir komplo söz konusudur. Japon gazeteleri 20 Mayıs 1933'te, Asyacı ve aşırı milliyetçi görüşleri ve Kwantung Ordusu'yla olan bağlantılarıyla ünlü Soylular Meclisi (Kazokuin) üyeleri Tuğgeneral Kikuchi Takeo ve Prens Ichijo'nun daveti üzerine, Singapur'dan yola çıkan şehzadenin Japonya'ya vardığını yazar.[2] Şehzadenin daha önce Hindistan'a Hayderabad Nizamı'na yaptığı ziyareti takip eden İngiliz istihbaratının Abdülkerim'i izlediğini, Ankara'daki İngiliz büyükelçisi Percy Lorraine'nin 5 Mart 1934'te yolladığı raporundan anlıyoruz. Rapor bu davetin General Araki Sadao'nun adına yapıldığı ve büyük bir ihtimalle kendisi de Muhsin Çapanoğlu'nun yakın arkadaşı Kurban Ali gibi Rusya Müslüman Tatar göçmeni olan Kazım Vecdi isimli bir şahsın, Suriye'de babası Selim Efendi ile oturan Abdülkerim Efendi ile Şam'da bağlantı kurduğunu ve bu projeye kendisini ikna ettiğini bildirmektedir.[3]

Konuyu yakın takibe alan İngiliz dışişleri bakanlığı, Kaşgar konsolosunun Abdülkerim Efendi hakkında 22 Şubat 1934 tarihinde verdiği raporda, şehzadenin hareketlerinin ayrıntısını vermektedir. Kendisine Fransız pasaportu verilen şehzade, Muhsin Bey'le Singapur'da buluşur. Muhsin Çapanoğlu şehzadenin Japonya'ya gelişinin hazırlıklarını yapmak için önden gider. Abdülkerim ise bu arada Singapur'da Japon elçiliğinden vizesini alır ve 20 Mayıs 1933'te Singapur'dan Kobe'ye gelir. Muhsin Çapanoğlu, şehzadenin Japonya'daki siyasi bağlantılarını Tokyo Tatar-Türk cemiyetinin önderi Kurban Ali ile beraber hazırlayan kişilerden biri olarak göze çarpmaktadır.[4]

Japonya'daki Türk ve Sovyet elçilikleri derhal Abdülkerim'in Tokyo'ya gelişini protesto ederler, çünkü bu, Japonya'nın bir 'Müslüman Mançuko'su (Japonların 1932 yılında Mançurya'da kurduğu kukla rejim Mançuko gibi) oluşturma yolunda

bir girişimdir ve İç Asya'da başka bir kukla rejim daha kurmak için tasarladığı komplonun bir parçasıdır.[5]

Japon dışişleri bakanlığı 1934 yılında Abdülkerim'in ziyaretinin yarattığı sorunla ilgili bir rapor hazırlatır. Raporu yazan dışişleri memuru, Kwantung Ordusu subaylarını özellikle ordudaki birtakım *gunbatsu* (Japonca darbeci asker hizbi), darbeci "askeri fraksiyonları", Ekim Devrimi'nden sonra kaçıp Uzakdoğu'ya göç etmek mecburiyetinde kalan Tatar Türklerinin cemaat önderi Başkurt kökenli Kurban Ali ve onun Japonya'daki destekçileri arasında olan Japonya'daki militan milliyetçiliği ve Panasyacı akımı temsil eden Siyah Ejderhalar örgütü Kokuryukai Ali'nin kendisini çeşitli defalar ziyaret ettiğini ve Doğu Türkistan'da ayaklanma sonucu ilan edilecek devletin başına Şehzade Abdülkerim'i geçirmek için yardım istediğini belirtir. Bir seferinde şehzadenin sekreteri "Muhsin Bey" ile birlikte ziyarete geldiklerini ve amiralden bir kart ve fotoğraf aldıklarını belirtir. Siyah Ejderhaların üyesi Minokawa Tokijiro'nun önerisi üzerine konu ile ilgili Doğu Türkistan planı için ismi telaffuz edilmeyen fakat büyük bir ihtimalle Seiyukai Partisi'nin ileri gelenlerinden olan Osaka Shusen, deniz nakliyat şirketi patronu Mori Tsutomu (Kaku)'dan bir senelik harcamanın alındığına (aylık 1.000 Yen) dair bilgileri de bize vermektedir. Minokawa Tokijiro'nun mensup olduğu Kokuryukai veya Siyah Ejderhalar, 1908 yılında Abdürreşid İbrahim'i Tokyo'da ağırlamışlardı ve Japon yetkililerine İslam dünyası ile yakın ilişkiler kurulmasının imparatorluğun Asya emelleri için çok önemli bir başat yöntem olduğunu savunagelmekteydiler. Meiji devrinin son zamanlarında özellikle 1904-1905 Rus-Japon Savaşı yıllarından beri, Panasyacı görüşleri ile ünlü Siyah Ejderhalar örgütü, gayri resmi bir şekilde Japon silahlı kuvvetleri için özellikle Asya operasyonlarında istihbarat görevini yürütmekteydi.[7]

Romanof ve Osmanlı imparatorluklarında aktif olan Türk dünyasından gelen Müslüman eylemciler ve aydınlar Japonya'da toplanır. Başkurt kökenli Kurban Ali Galiev 1922'de Rusya'dan 10.000 kadar ve Beyaz Ruslarla birlikte kaçıp göç eden 100.000 kadar da Tatar Müslümanlarla beraber önce Mançurya'ya, sonra da Tokyo'ya yerleşmiş muhacirlerin cemaat önderliğini yapmaktaydı.

Abdülkerim Efendi'nin çocukluk yıllarında yapılmış bir portresi.

Osmanlı Hanedan Vakfı - Cemil Adra.

ve Japon genelkurmayını suçlar; dışişleri bakanlığının bu olayla ilgisi bulunmadığını belirtir. Japon dışişleri bakanlığı, şehzadenin davetinin sorumluluğunu inkâr ediyordu. Türk elçiliğinin konuyu "verbal" olarak protesto ettiği itiraf edilmektedir. Aynı raporda, Japon Dışişleri Bakanı Hirota Koki'nin konuyla ilgili olarak kendileri tarafından böyle bir resmi davetin söz konusu olmadığına dair Türk elçiliğine şifahi güvence verdiği de belirtilmekteydi.[6]

JAPONYA'NIN DOĞU TÜRKİSTAN POLİTİKASI

Bu dönemde, Japon Panasyacı milliyetçilerinin önde gelen figürlerinden olan Amiral Ogasawara hatıratında, Japonya'nın gayri resmi istihbarat örgütü olan Siyah Ejderhalar cemiyetinin bir üyesi olan Minokawa Tokijiro'nun önerisi üzerine, Kurban

Bu tartışmalı senaryo, Doğu Türkistan'ın (Çin'in Sincan eyaletinin) Türkî bölgeleri ile Çin'in Kuzeybatı eyaletlerinin Çin Müslüman bölgeleri olan Gansu ve Ningsha'yı Japon taraftarı bir rejim altında birleştirmeyi hedefliyordu. 1931 Mançurya istilası sonrasında, 1933'te Japonya'nın Cemiyet-i Akvam'dan cüretkârane ayrılışı ile Japon Kwantung Ordusu'nun Mançurya, Sovyetler Birliği ve Çin arasında bir tampon bölge yaratmak amacıyla Jehol (Moğolistan) ve Kuzey Çin'i işgal edişi peş peşe gerçekleşir.[8] Mançurya istilası ile aynı yıl, 1931'de Türkî Uygur nüfusunun Sincan'da başlattığı isyan, Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulması ile sonuçlanır. Doğu Türkistan isyanı, Kaşgar'da kurulan Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin Hoca Niyaz, Şeref Han, Mehmed Emin, Mahmut Muhiti, İsa Alptekin gibi yerel liderlerinin kimi zaman beraber, kimi zaman birbiri ile çatışarak sürdürdüğü bu kısa bağımsızlık savaşına katılmak için birçok ülkeden gelip Afganistan

üzerinden Sincan'a sızan eski İttihatçıları ve Panislamistleri bir süre için birleştirir.[9] İzmir'den Dr. Mustafa Ali, emekli subay Albay Nedim Kaytmaz, Çinli Müslüman (yöresel diktatör) komutanlardan General Ma Chun-yin'in "genelkurmayı" eski Osmanlı subayı/İttihatçı Kemal Kaya ve Enver Paşa'nın yakını olan Harbiye mezunu, Şam'ın Türk-Arap ailelerinden Osmanlı subayı Şerif Tevfik "Paşa" da bu savaşa katılmışlardı. Bu kişiler, Doğu Türkistan bağımsızlık savaşının Osmanlı'nın son dönemlerinden kalan İttihatçı/Teşkilat-ı Mahsusa temelli ulus-ötesi bağlantılara dayalı siyasal sürecin kalıntıları olarak savaşta aktif rol oynuyorlardı. Sonuçta bu proje, İç Asya'yı doğrudan istila etme planlarından vazgeçen Japon yetkililer arasındaki farklı görüşler sebebiyle rafa kaldırılmıştır. Yine de Japonlar bu isyana bir miktar silah ve istihbarat desteği sağlarlar.[10] 1934

yazında Sovyet müdahalesi ile bölgedeki Türkistan isyanları bastırılır. Eylül ayında Şehzade Abdülkerim sessiz bir şekilde New York'a gelir ve görünüşe göre bir yıl sonra burada intihar eder. Ancak bu olay, bir sis perdesi arkasında gizemini korumaktadır.[11]

ŞEHZADENİN ÖLÜMÜ

New York'ta bulunan belgelere göre, bu gizemli olayın ilk haberi, 1935 yılında 4 Ağustos Pazar günü basılan *New York Times* gazetesinin, "Türkiye'nin Prensi hayatını burada sona erdirdi" manşeti ile dünya kamuoyuna duyuruldu. Bu yazıda, II. Abdülhamid'in oğlu Selim Efendi'nin oğlu, dolayısıyla sultanın torunu olan 31 yaşındaki şehzadenin sürgün yaşamından ötürü izole olduğunu, ailesinin tahtını tekrar restore etme planında hüsrana uğradığı ve 43. Sokak ve Broadway Caddesi'nin köşesindeki Hotel Cadillac'ın bir odasında, başına bir kurşun sıkarak intihar etmiş olduğu haberini vermiştir. İlginç bir şekilde, olayın çarpıcılığına rağmen, gazetenin sadece arka kısmında, sayfa 21'de ayrıntılı bir şekilde verilen bu uzun haber yazısı, şehzadenin maceralı hayatını anlatıyor ve biraz da bir "Hollywood filmine" benzer bir dille, Prens Abdülkerim'in Türkiye'de Osmanlı tahtını tekrar canlandırmak için zengin bir kadınla evlilik planları yaptığı, ancak bu planın başarısız olduğu ve yakın bir tarihte gene bir taht restorasyonu amacı için Çin'e yolculuk yapmış olduğu fakat yine hüsrana uğradığı iddia edilmekteydi. Gazete yazısına göre bir yıldır New York'ta zor şartlarda yaşayan şehzade, burada bir tek, kendisi gibi siyasi olaylardan dolayı memleketinden ayrı sürgün yaşamını sürdüren ve 1923'e kadar 26 yıl boyunca Osmanlı Türkiyesi'nin New York'ta fahri konsolosluk görevini ifa etmiş olan Afgan Şah Mir Efendi ile arkadaştı. Gazeteye göre, Şehzade Abdülkerim ile geçen Eylül ayında tanıştığını söyleyen Mir Efendi, son zamanlarda şehzadenin sinirli ve sıkıntılı olduğunu belirtmektedir. Gene gazete haberine göre, intiharı inceleyen 47. Sokak Polis Karakolu'ndan Dedektif Robert Rehman, şehzadenin bırakmış olduğu bir intihar mektubunu Türk konsolosluğuna şifahen tercüme ettirmiştir. *New York Commissioner*'i Valentine'e hitaben Türkçe alfabe ile yazılmış olan bu mektupta, şehzade hasta olduğunu ve zengin bir hanım ile evlenip hanedanı tekrar restore etme çabalarının başarısız olduğunu itiraf etmektedir. Gazete yazısına göre, şehzade gece saat 12.35'te otelde oda tutar ve bir haberci ile gece saat 2'de Bronx'ta oturan Bayan Alice De Stafano'ya hasta olduğu için intihar edeceğini bildiren bir not yollar. Otel resepsiyonuna sabah 5'te uyandırılması için haber bırakan şehzade, telefon santral memuru hiçbir yanıt almayınca odaya giren otel görevlisi *bellboy* tarafından yatakta tabanca ile başından vurulmuş bir şekilde bulunur. Gazetenin iddiasına göre, Şehzade Abdülkerim sanki dua ediyormuş gibi oturmuş bir şekilde dizlerinin üstündeydi. Yatağın üzerinde ise 72 kalibre bir tabanca ve sağ şakağında bir kurşun yarası mevcuttu. Bellevue morguna kaldırılan naaşını Şah Mir, elinde bir buket çiçek ile ziyaret ederek kimliğini tespit etmiştir.[12]

New York Times, Abdülkerim Efendi'nin olayını 7 Ağustos Çarşamba günkü nüshasında, gene Osmanlı Devleti'nin konsolosluğunun eski avukatlarından Dudley F. Kohler'in şehzadenin Şam'da yaşayan babası Prens Selim'in telgrafı doğrultusunda, cenaze işlerinin sorumluluğunu üstlendiğini, gene daha önceki taht restorasyonu ve evlilik hikâyelerini tekrar ederek vermektedir. Bir gün sonra 11 Ağustos'ta ise, cenaze merasiminin, George C. Apostle'un cenaze evinde ancak birkaç kişinin katılmasıyla Brooklyn'den gelen bir imam nezaretinde ifa edildiğini ve Maspeth Queens, Mount Olivet Mezarlığı'nda gömüleceğini açıklar. Ancak, 7 Eylül'de Suriye'deki ailesine yollanacağı söylenen şehzadenin naşı, hiçbir zaman yollanamadı.[13]

Halen birçok veri, gizemli olayın nasıl gerçekleştiğine dair bazı sorulara işaret etmektedir. New York Belediye Arşivi'nde yapılan bir araştırma sonucu bulunan morg ve dedektif raporları, gazete haberinde yer alan bazı önemli iddiaları teyit etmemektedir. New York şehri *Office of the Chief Medical Examiner*'ın raporu, şahitlerin anlatımları kısaca özetlenmektedir. Bu rapora göre, şehzadenin 3 Ağustos Pazar günü gece

Sultan Galiev.

yarısı 12.15'te hotelde kayıt olduğu, sabah 5'te uyandırılmak istediği, ancak ses çıkmayınca, otel sorumlusunun odaya 5.15'te girdiği ve şakağında bir kurşun sıkılarak ölmüş olan şahsı yatakta bulduğu anlatılırken, özellikle, odada *bir intihar notunun bulunmadığını da* açıklamaktadır. Bir başka deyişle, *New York Times*'da verilen uzun itirafnamenin en azından ölümün gerçekleştiği otel odasında bir mektup olarak mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda bu mektubun ne zaman ve nerede bulunduğu belli değildir. Ayrıca, gerek bu tıbbi rapordaki özet, gerekse konuyla ilgili 18 Ağustos'ta hazırlanan polis raporu, şehzadenin gazete yazısında iddia edildiği gibi ilginç bir biçimde oturmuş bir halde bulunmadığını, yatakta uzanmış bir şekilde bulunduğunu belirtmekte olduğundan, bu mizansenvari anlatımın da ne kadar doğru olduğu şüphe götürmektedir. Osmanlı ailesinin konuyu

bilen fertlerinin anlattığına göre, bu sırada Abdülkerim Efendi ile kuzeni Orhan Efendi beraber bulunmaktaydı. Orhan Efendi, intihar iddiasının gerçek dışı olduğunu aktarırken, kendisinin bir sigara almak için otelden ayrıldığını, döndüğünde ise "Uzakdoğulu" bir kadının hızla otelden uzaklaştığını fark ettiğini ve odaya girdiğinde Abdülkerim Efendi'nin muhtemel bir cinayet veya suikasta kurban gittiğini anlayınca, tehlike karşısında mekânı hızla terk ettiğini söylemiştir. Öte yandan, gerek *New York Times*, gerekse polis raporları ve tıbbi raporlar, Orhan Efendi'nin orada bulunmasıyla ilgili hiçbir bilgi vermemektedir. Zaten, *New York Times*'ın bahis konusu ettiği "intihar mektubu"nun aslı şu ana kadar mevcut değildir. Ayrıca, konunun psikolojik çözümlemesi yapılırsa, intihar etmek gibi bunalım içinde olan bir şahsın aile fertleri yerine, *Commissioner* Valentine gibi New York Belediyesi'nin resmi bir yetkilisine, üstelik Türkçe, bir mektup yazmayı tercih etmiş olması pek mantıklı görülmemektedir. 1933 yılında yazılmış bu "sözüm ona" intihar mektubunun da *New York Times* muhabirine göre, "Türk yazısı" yani eski Türkçe yazı ile yazıldığını da kim teyit etmiştir? Bu da meçhul kalan konulardan biridir. Olay, 20. yüzyılın yükselen milliyetçilikler, devrimler ve bağımsızlık rüzgârları ile sarsılan küresel ortamında, Sovyetler ve Japon emperyalizmi gibi dünya güçlerinin acımasız rekabet ortamında sıkışmış bir ulus-ötesi tarih kesitinin aktörleri hakkında ipuçları vermekte. Bu 1930'ların gizemli olayının karanlıkta kalmış, açıklanamayan boyutları olduğu aşikârsa da en azından, *New York Times* gazetesinin iddialarının tam kanıtlanamadığı ve bazı soruların cevapsız kaldığı bellidir.[14]

SELÇUK ESENBEL
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 I. Dünya Savaşı sırasında İbrahim, Jön Türklerin Teşkilat-ı Mahsusa teşkilatı mensubu oldu. Romanol Ordusu'nun Tatar kökenli savaş esirlerinden Panasyacı görüşleri doğrultusunda Asya Taburu'nu örgütledi. Bu tabur İngilizlere karşı Osmanlılar için çarpıştı. Savaş sırasında, İbrahim Afganistan'da İngilizlere karşı isyan çıkartmaya çalıştı. Rusya'da Ekim Devrimi'nden sonra, Kızıl Ordu ile Beyaz güçler arasında sıkışan Tatar sivil halkının Türkiye'ye göç etmesi için uğraştı. İbrahim'in daha sonraki faaliyetleri ve yaşamı için bak, özel dosya, Abdürreşid İbrahim (1) Toplumsal Tarih 4 (Temmuz 1995), 6-29; aynı (2) Toplumsal Tarih 4 (Ağustos 1995), 6-23; Ayaz İshak için Komura, Nihon, 96; Honpo, Fransız gazete kupürü Tribüne Libre makalesi Çapanoğlu yanlış olarak Çobanoğlu, Nisan 17, 1935, 284; Komura, Nihon, Mehmed Rauf için; soyadı Kırkanahtar (Ayhan Aktar 15-16 yıl önce bana bu şahsın sahaflarda satılan Çince dergilerin haberini verdiğinde tahmini soyadının "Kırkanahtar" olduğunu öğrendiğini iletmişti. Ben de bu dergileri satın aldım. Anlaşılan görevli olarak Uzakdoğu'da bulunan Mehmed Rauf Bey gayet iyi Çince de biliyordu. Bu şahsın adı Japon arşivlerinde Mehmed Rauf olarak geçiyor); Musa Carullah Bigiyef için Komura, Nihon, 96; Mehmet Görmez, Musa Carullah Bigiyef (Ankara, 1994), 47 biyografi.

2 *Tokyo Nichi Nichi* gazetesi İngilizce versiyonu Mayıs 21, 1933; *Tokyo Nichi Nichi*'nin Japonca versiyonu Mayıs 22, 1933. OSS, R&A 890.1, Mayıs 15, 1944, 114-19 Abdülkerim olayının ayrıntıları. Bu, belge ve diğer OSS raporları Esenbel, Toplumsal Tarih, 1995; Japon 1930'lar ve Abdülkerim Efendi olayı ile ilgili OSS bilgileri için bak Esenbel "Japan and Islam Policy During the 1930s" Bert Edstrom editor, ***Turning Points in Japanese History*** (Manchester: Japan Library Curzon Press, 2002); Komura Fujio, Nihon isuramu shi (Tokyo: Nihon isuramu yuko renmei, 1988), s. 80; İngiliz istihbaratının genel bir değerlendirmesi, Japanese intentions in Moslem Countries, FO 371/28032, 1941 yılındaki raporda, Çin kaynaklı makalelerin çevirisi sunulmakta, Japonya'nın İslam Politikası, Kaikyo seisaku, diye bilinen stratejik ve dış politika yaklaşımı kısaca özetlenmektedir.

3 FO 371/18056, Percy Lorraine, 5 Mart, 1934.

4 Muhsin Çapanoğlu'nun Japonya'da ki Panasyacı subaylar ve Abdülkerim Efendi'nin Sinjiang/Doğu Türkistan isyanı çerçevesinde Japon taraftarı bir hükümdar olarak tahta geçirilmesi planındaki rolü için bakınız Ali Merthan Dündar, *Panislamizm'den Büyük Asyacılığa*, (Ankara: Ötüken Neşriyat, 2006), sayfa, 235-253. Muhsin Çapanoğlu Yozgat'ın ünlü ailelerinden Çapanoğlu sülalesindendir. Cumhuriyet kurulduktan sonra gazeteci olarak Paris, Kabil ve Tokyo'da hayatını sürdüren Çapanoğlu, Abdülkerim Efendi ile beraber sünnet olduktan sonra arkadaş olmuş, bu dönemde Japon ordusunun Mançurya işgali ile bağlantılı kesimleri ve Japon askeri istihbaratı tarafından desteklenen bu Doğu Türkistan'a sultan olarak Abdülkerim Efendi'nin getirilmesi planının aktörlerinden biridir.

5 Uluslararası basın eğer İç Asya'daki Müslüman isyanlar başarılı olursa bir Türk prensinin tahta geçirilmesi planının olasılığı gündemini takip ediyordu. Sovyet gazeteleri Pravda ve Izvestia İç Asya'da bir ikinci "Müslüman" Mançukosu'nu hedefleyen Japon komplosuna karşı saldırıya geçmişlerdi. Öte yandan, İngiliz Filistini'nin milliyetçi gazetesi *Filistin*, böyle bir olayın eninde sonunda gerçekleşme ihtimaline büyük ilgi duyduğunu ıddia ediyordu. İtalya'daki Oriento Moderno dergisi, Tokyo'daki *Trans Pacific* ve Kahire'deki *al-Mokattam* karışık bir şekilde konuyu bildiriyor, kimi zaman şehzadenin tahta çıkması konusundaki iddiaları teyit eden veya kimi zaman inkâr da eden yazılar basıyordu.

6 Honpo, Showa 9 (1934) chosa, Zai honpo kaikyoto toruko tatarujin funso mondai (Kurban Ali ve Ayaz İshak kavgası ve Prens Abdülkerim'in ülkemizi ziyaretinin sorunu üzerine araştırma), 59-67.

7 Japon istihbaratı için bak, Esenbel, Osmanlı İmparatorluğu Hakkında XIX. Yüzyıl Japon Seyahatnameleri ve İstihbarat Raporları" Osmanlı 2 (Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999); Dündar, s. 240 Amiral Ogasawara için; Kara Ejderler ve Abdürreşid İbrahim için bak, Toplumsal Tarih Özel Dosyalar. Temmuz-Ağustos, 1995.

8 Bak, James William Morley, The China Quagmire: Japan's Expansion on the Asian Continent 1933-1941: Selected translations form the Taiheiyo senso e no michi: kaisen gaiko shi (New York, 1983), 3-202, Jehol istilasının ve Kuzey Çin üzerine planları (designs) konularının genel anlatımı.

9 1931-33 yılları arasındaki Doğu-Türkistan isyanı için ve daha sonra 1936 isyanı için, bak, Owen Lattimore, *Pivot of Asia* (New York, 1975); Lars-Erik Nyman, *Great Britain and Chinese, Russian and Japanese Interests in Sinkiang, 1918-1934* (Malmo, 1977); Allen S. Whiting and General Sheng Shih-ts'ai, *Sinkiang: Pawn or Pivot?* (East Lansing, Mich., 1958); Andrew D. W. Forbes, *Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: Political History of Republican Sinkiang 1911-1949* (Cambridge ve New York, 1986); ve Komura, Nihon, 80. Komura, iş dünyasında Mitsui'de çalıştıktan sonra deniz ticaret şirketi ile yükselen, Seiyukai Partisi'nin bölge başkanı, Asyacı sert dış politika taraftarı Mori Kaku'nun yardımından hatta bir ara Abdülkerim Efendi'nin onun evinde misafir edildiğinden bahsetmektedir. Ancak, Mori Kaku (1883-1932), 1932 yılında öldüğüne göre bu yardım ya daha önce yapıldı ya da onun adına ölümünden sonra da sürdürüldü. Abdülkerim Efendi; İngiliz arşiv belgeleri için bak. FO 371/18056, 22 Şubat, 1934.

10 Shimano, Shimano Saburo, Mantetsu Soren Joho Katsudoka No Shogai. Mantetskai, Shimano Saburo Denki Kankokai (Tokyo: Hara Shobo, 1984), s. 468.

11 *New York Times*, Ağustos 4, 1935, s.21, Türk Prensinin ölümü; *New York Times*, Ağustos 7, cenaze haberi; *New York Times*, Ağustos 11, cenazenin kaldırıldığının haberi; Abdülkerim Efendi'nin ölümü ile ilgili aşağıda verilen bu kısım, ilk defa yayınlanmaktadır. Elimizde bulunan veriler konunun ayrıntısını vermekte olup, 2004'te yayınlanan İngilizce versiyonunda kullanılmayan belgelere dayanmaktadır. New York City Archives, New York Belediyesi Şehir Arşivi, Prince Abdülkerim File (Abdülkerim Efendi Dosyası) içinde Office of the Chief Medical Examiner Raporu, 3 Ağustos 1935; Police Department Raporu, 18 Ağustos 1935; George C. Apostle Funeral Director Raporu; State of New York Department of Health of the City of New York Bureau of Records (Ölüm İlamı); Osman oğlu ailesi ile görüşmeler ve Osman Efendi ile Edhem Eldem ile mülakatlar.

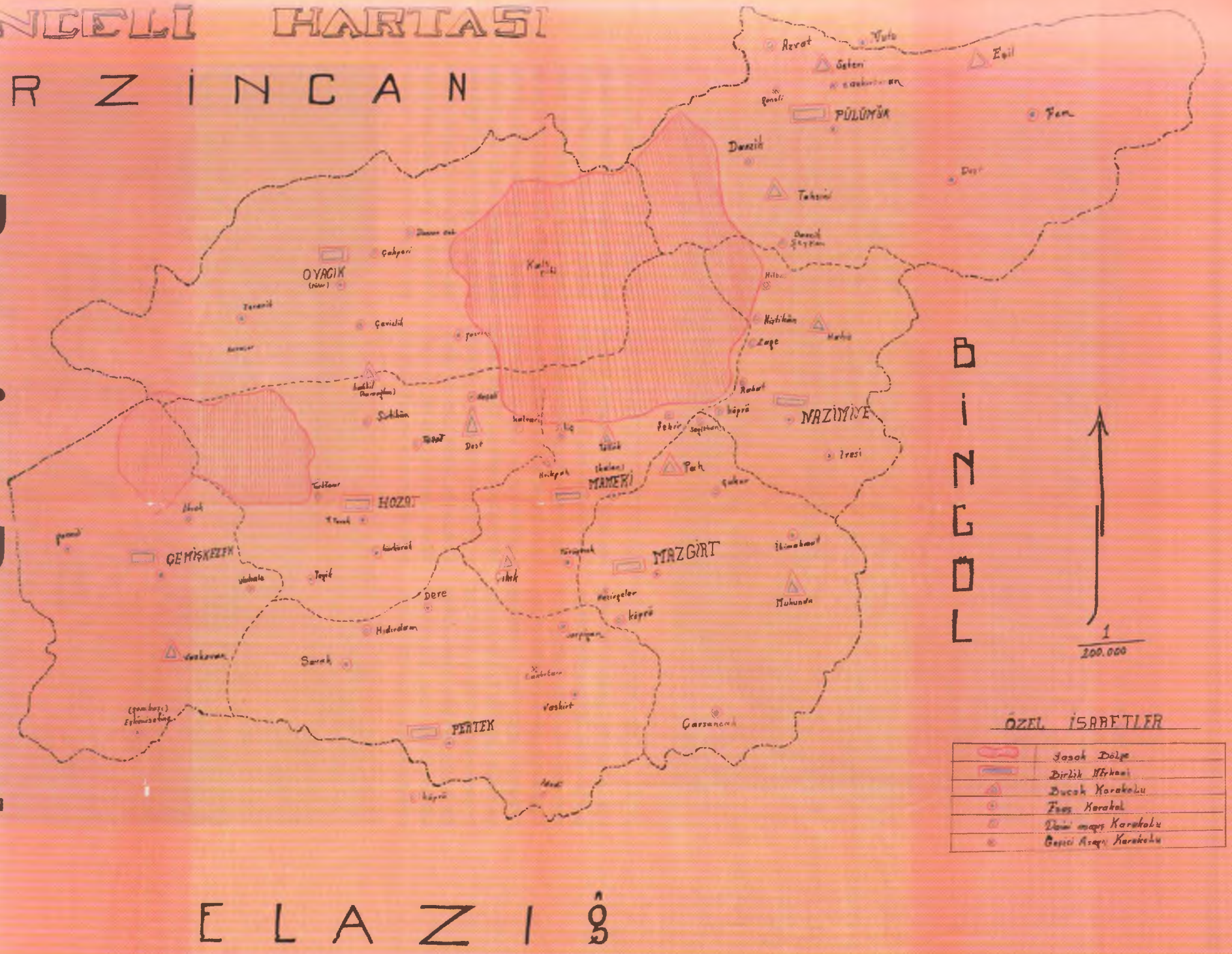
12 *New York Times*, Ağustos 4. Yukarıdaki "Hollywoodvari anlatım".

13 *New York Times*, Ağustos 7; Çok yakın bir tarihte TRT için 2006 yılında Osmanlıoğlu'nun Sürgünü adlı belgeselin Kerime Şenyücel tarafından yapılması vesilesi ile ilk defa Abdülkerim Efendi'nin torunu Orhan Osmanoğlu ve TRT ekibi bu yazarın adresi aileye bildirmesi sonucu Queen's'de gömülü olan Abdülkerim Efendi'nin mezarını ziyaret etmiştir.

14 New York City Archives, New York Belediyesi Şehir Arşivi, Prince Abdülkerim File (Abdülkerim Efendi Dosyası) içinde Office of the Chief Medical Examiner Raporu, 3 Ağustos 1935; Police Department Raporu, 18 Ağustos, 1935; George C. Apostle Funeral Director Raporu; State of New York Department of Health of the City of New York Bureau of Records (Ölüm İlamı); Osmanoğlu ailesi mensupları rahmetli Ömer Efendi ve Ertuğrul Osman Efendi ile yapılan görüşmeler aile içinde Abdülkerim Efendi'nin intiharı konusunda şüphe duyulduğunu ifade etmektedir. Edhem Eldem ile mülakatlar. Orhan Efendi'nin sigara almak için çıktığını ve dönüşündeki olayları IRCICA'nın bir akşam yemeğinde rahmetli Ömer Efendi yazara aktarmıştır.

Dersim Raporları

DOSYA EDİTÖRÜ: ZAFER TOPRAK

DOĞU SORUNU VE

NECMEDDİN SAHİR SILAN'IN RAPORLARI

ZAFER TOPRAK

Cumhuriyet yönetimi farklı bir etnik yapıya sahip bu bölgelerde öncelikle ulaşıma önem vermişti. Bu nedenle "milli şimendifer siyaseti" gündeme geldi ve bütçeden önemli bir pay demiryolu inşaatına ayrıldı. Ancak bu coğrafyalarda aşiret düzeni uzun yıllar devam etti; devlet bu yörelere uzanamadı. Her ne kadar Şeyh Sait ayaklanmasının ardından Şark Islahat Planı adı altında yöreye yönelik bir düzenleme, gündeme gelmişse de sorunun temelinde yatan toprak düzenine ilişilemedi.

Anadolu, coğrafi terim olduğu kadar siyasi bir nitelik de taşımaktadır. Bugün her türlü Türkiye coğrafyası tanımında ve okullarda okutulan ders kitaplarında Anadolu bölgelere ayrılmıştır. Bu arada Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Türkiye'nin doğusunda bulunan bölgeler olarak yer almaktadır. Tüm bu coğrafya bölümlemeleri Türkiye'nin 20. yüzyılda geçirdiği travmanın sonucudur. Bu toprakların beşeri yapısı köklü dönüşüme uğrarken aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karışması yeni tanımların gündeme gelmesine neden olmuştur. Kısaca, Türkiye topraklarının bu tür alt coğrafya bölgelerine ayrılması Milli Mücadele ve sonrası ulus devlet inşa sürecinin sonuçlarıdır. Osmanlı'nın son döneminde Anadolu sözcüğü, bugünkü Anadolu'nun orta ve batı bölgeleri için kullanılırdı. Doğu Anadolu diye bildiğimiz yüksek bölgeye Erzurum Yaylası, Güneydoğu Anadolu'ya ise Cezire-i Ulya yani Yukarı Cezire denirdi. Kimi kez Cezire-i Ulya'ya Diyarbakır Yaylası da dendiği olurdu. Milli Mücadele ile birlikte ülke bütünlüğünü vurgulamaya yönelik olarak Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu; doğu yöreler de Anadolu kapsamına alındı. Ardından

Tunceli'de bir subay köylülerle konuşuyor.

1 Ağustos 1937 tarihli Tan gazetesinin Tunceli ekinden.

Tunceli'de devlete ait bir binanın temel atma töreni.

Bu fotoğraf Hasan Saltık Arşivi'nden alınmıştır, izinsiz kullanılamaz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile birlikte Misak-ı Milli Sınırları hedeflendi. Hatta bu tanım güneyde Musul'a kadar uzanıyordu. 20'li yıllardan itibaren coğrafya kitaplarında Anadolu alt bölgelere ayrılmaya başladı; 30'lu yıllarda artık bugünkü coğrafya alt bölümleri yerleşmiş oluyordu.

DOĞU ANADOLU'DA DOĞAL KOŞULLAR

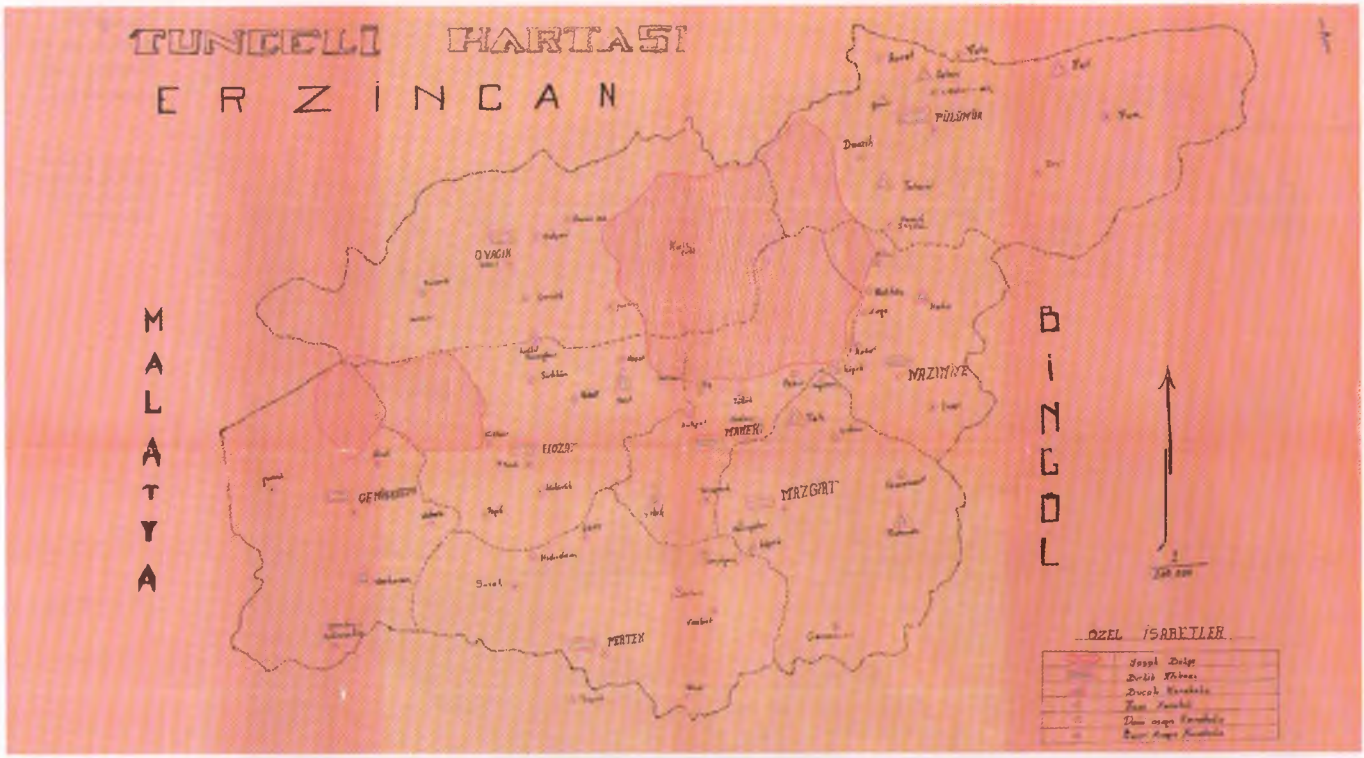
Bugünkü Anadolu'nun farklı tanım lanmasının gerisinde doğal coğrafya koşulları yatıyordu. Bu coğrafyaların dağlık yapısı ya da dağlarla Anadolu'nun içerlerinden kopuk oluşu, kapalı havza niteliği taşıması okul ders kitaplarında ayrı bir coğrafi alan olarak tanımlanmasına neden olmuştu. Cumhuriyet'in 50'li yıllarına kadar karayoluyla Batı'ya ulaşım hemen hemen olanaksız addedilmişti. Uzun yıllar Erzurum, Trabzon üzerinden, Diyarbakır, Samsun üzerinden dış dünyaya bağlanmıştı. Demiryolunun ulaşamadığı yöreler için çıkış yolu her zaman en yakın suyolu olmuştu. Musul'dan İstanbul'a ulaşım Basra Körfezi ve Süveyş Kanalı üzerinden, Antep'ten Beyrut üzerinden, Kars'tan Batum üzerinden gerçekleştirilmişti. Karayolu ulaşımında doğuda Erzurum sınırlı olanaklara sahipti. Trabzon-Tebriz yolu Gümüşhane-Erzurum-Doğubeyazıt üzerinden geçmiş, Erzurum İran'a ulaşımda bir transit merkezi konumu kazanmıştı. Ayrıca kış aylarında açık olmasa da Sivas-Erzincan-Erzurum-Ağrı, Doğubeyazıt güzergâhı hayvan sevkıyatında da kullanılmıştı. Her mevsim geçit vermeyen diğer bir yol Mardin-Diyarbakır, Bingöl, Erzurum, Artvin karayoluydu.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin karşılaştığı en engebeli sorun, o günlerde Vilayât-ı Şarkiyye diye tanımlanan bu ulaşılması zor yöreleri inşa sürecinde olan ulus devletle bütünlemekti. Osmanlı döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu görece özerk sayılabilecek bir konumdaydı. Devletin varlığı çok sınırlı bir biçimde hissediliyordu. Chester Projesi ile bu yörelerin dünyaya açılması düşünülmüşse de sermaye yetersizliği nedeniyle sonuç alınamamıştı.

Cumhuriyet yönetimi ise farklı bir etnik yapıya sahip bu bölgeleri ulus devletle bütünlemek için öncelikle ulaşıma önem vermişti. Bu nedenle "milli şimendifer siyaseti" gündeme geldi ve bütçeden önemli bir pay demiryolu inşaatına ayrıldı. Ancak bu coğrafyalarda aşiret düzeni uzun yıllar devam etti; devlet bu yörelere uzanamadı. Her ne kadar Şeyh Sait ayaklanmasının ardından Şark Islahat Planı adı altında yöreye yönelik bir düzenleme, gündeme gelmişse de sorunun temelinde yatan toprak düzenine ilişilemedi. 30'lu yıllarda toprak reformu için kimi ön hazırlıklar yapıldı; Ömer Lütfi Barkan'a o sırada gerçekleştirilen Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki toprak reformları inceletildiyse de siyasi yapının hassas dengeler üzerine oturmuş oluşu nedeniyle bu yörelere dokunulamadı. Düzenin korunabilmesi için çoğu kez yöre şeyhi, şıhı, toprak ağasıyla işbirliğine gidildi.

DOĞU RAPORLARININ DÜNÜ

Türkiye'nin "Doğu" sorunu çok daha öncelere uzanıyordu. Tanzimat ertesi bu yöreler iktidarları sürekli meşgul etti. Derviş Paşa harekâtı, Hamidiye alayları, Neşet Paşa harekâtı, Mutasarrıf Arif'in, Celal Bey'in raporları bu dönemdeki gelişmelerin somut sonuçlarıydı. Keza II. Meşrutiyet'in özellikle ilk yıllarında benzer harekâtlar birbirini izledi.

NSS Arşivi'nde bulunan Tunceli haritasında 1937-38 operasyonları sırasında ilan edilen yasak bölgeler ve karakollar da işaretlenmiş olarak gösteriliyor.

Tarih Vakfı Arşivi NSS Fonu.

Cumhuriyet'le birlikte Koçgiri direnişi, Şeyh Sait ayaklanması, Maliye Müfettişi Hamdi Bey'in, Ali Cemal Bey'in raporları ve nihayet Şark Islahat Planı.

Şark Islahat Planı beraberinde birçok rapor ve genelge getirdi. Çankırı Mebusu ve TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'nın raporu, Dahiliye Vekili Cemil [Uybadın] Bey'in raporu, Genel Müfettiş İbrahim Tali'nin raporları, Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Çakmak'ın raporları, Halis Paşa'nın raporu, Birinci Umumî Müfettiş Avni Doğan'ın raporu bunlar arasında sayılabilir.

Biz bu yazımızda Necmeddin Sahir Sılan'ın raporlarını tanıtacağız. Ancak, Necmeddin Sahir Sılan'dan önce yöreyle ilgili en ilginç raporlardan birini hazırlamış olan ve bizi geniş ölçüde bilgilendiren Abdülhalik Renda'nın raporuna değineceğiz. Zira Necmeddin Sahir Sılan'ın söyledikleri ile Abdülhalik Renda'nın tespitleri arasında önemli benzerlikler olduğunu göreceğiz. Bir de şunu hatırlatmakta yarar görüyoruz. Devlet, Doğu ve Güney Anadolu'daki yapı hakkında son derece ayrıntılı bilgiye sahipti. Bunu çok gizli anlamına gelen "üç hilâli" hizmete özel raporlarda görebiliyoruz. Bu raporlarda gündeme gelen sorunlar ne ölçüde çözüm buldu. Bu ayrıca tartışılması gereken bir husus.

ŞARK ISLAHAT PLANI VE ABDÜLHALİK RENDA

Abdülhalik Renda'nın raporuna dönersek, devlet katında önemli görevler üstlenmiş olan Renda, Doğu'yu iyi bilen bir kişiydi. İttihatçı gelenekten geliyordu ve Cumhuriyet'in inşasında önemli roller üstlenmişti. Bu açıdan saptamaları da ayrı bir önem taşıyordu.

Abdülhalik Renda'nın kendisi Arnavut kökenliydi. Ancak, İttihatçılığı onun etnik kimlik sorunlarını aşmasını sağlamıştı. Ortak bir kimlik oluşturma çabası içerisinde Cumhuriyet'in önde gelen devlet adamları arasında yer aldı. Renda'nın raporu Şeyh Sait ayaklanması ertesi hazırlanmıştı. Başvekil İsmet Paşa'nın görevlendirmesiyle "isyan sahası" diye nitelenebilecek yöreye bir "tetkik seyahatı" yapmıştı. İncelemeleri Gaziantep, Urfa, Siverek, Diyarbekir, Siirt, Bitlis, Van, Muş, Genç, Elâzığ, Dersim, Ergani, Mardin, Malatya ve Maraş vilayetlerini, Van Gölü'nün kuzey ve güney sahilini, Muş, Genç ve Elâzığ arasındaki isyan mahalli olan kazaları, Dersim vilayetinin bütün kazalarını ve Malatya'nın güneyindeki Kâhta, Hısnımansur ve Behisni kazalarını kapsamıştı.

Necmeddin Sahir Sılan'ın "dağ Türkü" diye nitelediği kesimin adını koyarak, "Kürtler" üzerine bir rapor hazırlamıştı. Kürtlerin nerelerde, ne miktarda sakin olduklarını, kullandıkları dili, yaşam koşullarını, yörede devletin etkinliği ayrıntılı bir biçimde bu raporda yer almıştı. O günlerde Fırat'ın doğusunda ve Bingöl dağlarının güneyinde bulunan Urfa, Mardin, Siverek, Diyarbekir, Ergani, Elâzığ, Dersim, Genç, Muş, Beyazıt, Van, Hakkâri, Bitlis, Siirt vilayetleri ile Erzurum vilayetinin Hınıs ve Kiğı, Erzincan'ın Pülümür kazalarının kayıtlara göre nüfusu 1.360.000 dolayındaydı. Yaptığı inceleme sonucu bu yörelerdeki halkın çoğunluğu, yani 993.000'i Kürtlerden oluşuyordu. Bu nüfus içerisinde Türkçe konuşanların nüfusu 251.000 ve Arapça konuşanlarınki ise 117.600 idi.

Fırat'ın doğusunda ve Bingöl dağlarının güneyindeki coğrafyada sakin olan halkın ancak 100.000 kadarı Kürtçe bilmiyordu. Kürtçe ve Arapça konuşan geri kalan halk dahil olduğu halde bütün sekene Kürtçe konuşmaktaydı. Fırat'ın batısında Malatya vilayetindeki halkın yarıdan biraz

fazlası Kürt'tü. Malatya vilayetinde ve Pazarcık kazalarında da 22.000 kadar Kürt bulunuyordu.

Fırat'ın doğusunda bulunan Kürtler ekonomide hâkim konumdaydılar ve Kürtçe temel dildi. Elaziz, Ergani, Diyarbekir, Urfa, Bitlis, Van, Muş ve Palu gibi yörelerin Türk kasabalarından erkek ahalisi de Kürtlerle alışverişlerinde Kürtçe konuşmakta ve böylece köyler ve küçük kasabaların ahalisi Türkçe öğrenmeye ve konuşmaya mecbur olmaksızın bütün işlerini görmekte, ihtiyaçlarını gidermekteydiler.

Fırat'ın batısında Malatya vilayetinin vaziyeti de benzerdi. Yalnız bu vilayetin Behisni kazasında yaşayan Kürtlerin erkekleri ihtiyaçlarını gidermek için Türkçe öğrenmek durumundaydılar. Fırat'ın batısında Kürtlerin erkekleri Türkçe öğrenmeye mecbur kalmışlarsa da kadınlar hâlâ Kürtçe konuşuyorlardı.

DEVLET VERSUS AŞİRET REİSLERİ

Abdülhalik Renda'ya göre, bu yörelerde bey ve ağaların, aşiret reislerinin nüfuzu devam ediyordu. Köylünün sırtındaki şer'i vergi aşar 1925 yılında kaldırılmıştı. Bu uygulama ancak "yalnız köyü" diye adlandırılan bağımsız köylerde anlam kazanmıştı. Ağa ve bey köyleriyle çiftliklerinde vergi mukabili olarak eski öşür miktarında ya da ondan bir nispette aşağı öşür veya vergi ağa ve bey tarafından alınmaktaydı. Devletin etkin olamadığı yörelerde bey, ağa, aşiret reisi iktidarı simgeliyordu.

Abdülhalik Renda raporunda bu coğrafyalarda resmen devlet etkinliğini gösteremiyordu. Devlet memurları görevlerini gereği gibi yerine getirmiyorlardı. Yaşam koşulları son derece zor olan bu coğrafya sürgün yeri olarak görülüyordu. "Bütün memurin-i devlet Garpta ve merkezdeki memurlarımızdan daha aşağı seviye ve iktidarda" idiler. Kendilerini mağdur mevkide görüyor, heves ve arzu ile görevlerini yerine getirmiyorlardı. Kolluk kuvvetlerinin sayısı son derece düşüktü. Kasaba ve köyler bakımsızdı, sağlık koşulları son derece elverişsizdi. Bayındırlık alanında pek bir şey yapılmıyordu. Adli makamlar adaletten ziyade "tezvirata ve haksızlığa" alet oluyordu. Maznun ya da itham edilmiş, suçlu suçsuz binlerce kişi firardaydı. Eğitim alanında devlet bir varlık gösteremiyordu; öğretmen sayısı yetersizdi ve yöreye gelenler de yeterli birikimden yoksundu. Ermenilerden kalan "emval-i metruke"den olan köylere Kürtler yavaş yavaş yerleşmekteydi. Kürt nüfusu sürekli artıyordu. Çoğu yerde hükümet ve karakol binaları devleti görünür kılma açısından etkileyici olamıyordu. Çoğu toprağın kaydı kuyudu yoktu. Tahrir yapılmamıştı. Arazi vergisi ödenmiyordu. Aşarın kaldırılışı, ağa ve bey köylerinde anlam taşımıyordu. Çoğu yerde aşiret reisleri ile ağaların nüfuzları bakiydi. Aşiret düzenine son verebilmek için evvelemirde hükümeti bu yörelerde görünür kılmak, halkı, aşiret mensuplarını, hükümet gücüyle, hayat, mal ve haklarının korunabileceği konusunda ikna etmek gerekiyordu. Devletin olmadığı bir ortamda kişi hakkını elde etmek için aşiret reisine başvurmanın dışında çözüm bulunmuyordu. Aşiret mensupları açısından aşiret reisi hükümetten daha güçlü ve daha "şedit"ti. Devleti aşiret reisinden daha güçlü kılmadıkça aşiret mensubu aşiret reisine boyun eğmek zorunda kalıyordu. Ne hükümete vergi veriyor, ne askere gidiyordu. Devleti görünür kılmanın başında ise hükümet binaları geliyordu. Vilayet, kaza ve nahiye daireleri ile jandarma karakollarının devleti temsil edecek bir düzeyde inşa ve tefriş edilmesi gerekiyordu. Bu binaların ağaların evlerinden daha muhteşem ve büyük yapılması, karakolların gereğinde bir süre için kale gibi korunaklı bir halde inşa edilmesi, "cahil halka" devletin ağalardan daha güçlü olduğunu, binaların mukavemet ve azameti ile gösterilmesi gerekiyordu.

Dersimli köylü kızlar.

1 Ağustos 1937 tarihli Tan gazetesinin Tunceli ekinden.

Necmeddin Sahir Sılan, birçok kez halkla temas kurmuş, "halkın gösterdiği hassasiyet"i gündeme getirmiş, kimi yöre yöneticilerinin görüşlerini almış, "derinlemesine mülakat" diye nitelediğimiz yöntemlerle bölge hakkında zengin bir bilgi toplamıştı. Bugün bile eşine ender rastlanan bir siyasi işlevi yerine getirmişti.

Abdülhalik Renda'ya göre yörede devleti hâkim kılmak için demiryolu politikasının ayrı bir önemi vardı. Kısa sürede Kayseri'den Erzincan'a ve Muş yoluyla Van Gölü sahiline ve Malatya'dan Diyarbekir'e demiryoluyla ulaşmak gerekiyordu. Yukarıda da belirtildiği gibi, demiryolu bir ölçüde devleti temsil ediyordu.

Doğu'ya giden memurun genellikle şevki kırılıyordu: Oraya arzu ve hevesle gitmiyordu. Adeta cebren gidiyordu. Çocuklarını okutacak okul bulamıyor ve birçok olanaktan yoksun

Tuncelindeki kahraman askerlerimizin talimlerinden canlı intibalar

Maziye Karışan Aşiret Hayatının içyüzü

Bu mevzu üzerinde konuşurken aşireti ve aşiret hayatını üç şekilde buluruz.
1 — Şeyhlerle seyitlerin tevabi ve müritleri olan kesafetler.
2 — Kendileri şehirlerde oturan, zengin ve köyler sahibi zadegânın emrindeki köylüler.
3 — Asıl aşiretler.

Aşiret nedir?

İlk ve orta asırlarda devlet otoriteleri sayılır. Kudret itibarile komşularından eksik olan cemaatler, kavmin tasarruflarına uğratıyor, ekseriya bir taraftan yardım da görmüyorlardı. Buna nazaran aşiret teşekküllerini mühimiki olarak doğmuş birer müdafaa kuvvetleri şeklinde kabul edebiliriz.

Bu Sıfatlarda A[illegible]daki Eski Aşiret Hava- K[illegible]oyununu talandan, evin

Resmi söyleme uygun yayın yapan Tan gazetesi yönetimi, askeri yöntemlerle devletin bölgede istediği sonucu alacağını düşünüyor olsa gerek.

1 Ağustos 1937 tarihli Tan gazetesinin Tunceli ekinden.

kalmaktan şikâyetçi olarak bir an önce Batı'ya naklini istiyordu. Orada kalıcı memurların çoğunun düzeyi ise, Batı'dakilerin altındaydı. Buna çözüm getirmek için bütün devlet memurlarına zorunlu hizmet getirmek gerekiyordu. Gitmeyenler terfi ettirilmemeliydi. Mecburi hizmet üç yıldan az olmamalı ve özendirici ücret yöntemleri uygulanmalıydı.

Diğer önemli bir konu kolluk kuvveti idi. O günün koşullarında jandarma bu coğrafyada etkin olamıyordu. Sayıdan çok niteliğe önem verilmeliydi.

BİNGÖL MEBUSU NECMEDDİN SAHİR SILAN

Bu raporun yazılışından on üç, on dört yıl sonra Necmeddin Sahir Sılan'ın raporları gündeme geldi. Necmeddin Sahir Sılan da yöreyi iyi bilen bir mebustu.

Doğu Sorunu üzerine en fazla rapor veren kişiydi. Ayrıca CHP'ye sunulan bu raporlar Tek Parti döneminde siyasetin sanıldığından çok daha etkin bir "iletişim" aracı olduğunu gösteriyordu. Mebus, devletle halk arasında önemli bir işlev görüyordu. Kendi seçim bölgesine gidiyor, halkla konuşuyor, yöre yönetimi hakkında partisine rapor veriyordu. Tabii Necmeddin Sahir Sılan örneği ne kadar genellenebilirdi; bu ayrı bir sorundu. Ancak Necmeddin Sahir Sılan'ın raporları sayesinde Tek Parti döneminden Çok Partili döneme geçişte bu coğrafya hakkında ayrıntılı bir bilgi kaynağına sahip olmuş oluyoruz. Abdülhalik Renda'nın yirmili yılların ikinci yarısında gündeme getirdiği sorunlar üç aşağı beş yukarı kırklı yıllarda da gündemdeydi. Tek bir istisna ile... Abdülhalik Renda'nın "Kürt" diye niteledikleri, Necmeddin Sahir Sılan'da "Dağ Türkü" olmuştu.

Necmeddin Sahir Sılan, Cumhuriyet Türkiyesi'nin oluşumuna yakından tanıklık etmiş bir kişiydi. 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Evrak ve Tahrirat Müdürü olarak çalışmıştı. Milli Mücadele'nin ilk evresinde, her şeyin kötü gittiği bir dönemde, mebuslar arasında Türkiye'nin ilk anketini düzenlemiş, 315 mebusa yönelttiği "Kazanılacak olan İstiklal Savaşı'nın iyi sonuçlar vermesi neyle mümkün olacaktır ?" sorusuna 315 cevap almıştı. Bu anket yıllar boyu gün yüzüne çıkmamış, 2004 yılında Mete Tunçay'ın başkanlığında Tarih Vakfı ekibi tarafından kitap haline dönüştürülmüştü.

Necmeddin Sahir Sılan, TBMM'nin altıncı döneminde (1939) Bingöl, yedinci (1943) ve sekizinci (1946) dönemlerinde Tunceli mebusu oldu. Milletvekilliğinin yanı sıra TBMM Başkanlık Divanı kâtip üyeliği yaptı. 1950'de CHP'den ve milletvekilliğinden istifa etti ve 1950-1954 yılları arasında Demokrat Parti Genel İdare Kurulu'nun kararı ile Erzincan, Tunceli ve Bingöl'deki DP teşkilatlarının parti müfettişi olarak görevlendirildi. Devletin en mahrem noktalarına ulaşabilen bir kişiydi. 1957 yılında 33. derecede, yani en üst derecede masonluk elde etmişti.

RAPORLAR VE TOPLUMSAL SORUNLAR

Necmeddin Sahir Sılan milletvekili oluş tarihinden itibaren Cumhuriyet Halk Partisi'ne dokuz, Demokrat Parti'ye dört rapor yazdı. Bu raporlar halen Tarih Vakfı arşivlerinde saklanıyor ve yakında bir kitap olarak yayınlanacak. Bingöl vilayetinin oluşumundan sonra ilk Bingöl mebusu olan Necmeddin Sahir Sılan, mebus seçildiği 1939 yılından itibaren CHP'ye, daha sonra DP'ye raporlar hazırladı. Bu raporlarda yöreyle ilgili ilginç bilgiler yer aldı. Abdülhalik Renda'nın yukarıda saptadığı sorunlar, Necmeddin Sahir Sılan'ın da raporlarında bariz bir biçimde yer alıyordu. Ancak, Necmeddin Sahir Sılan, büyük ölçüde kendi inisiyatifiyle yöreyi gözlemlemiş ve halkın arasına karışarak çok daha doğrudan bilgi edinme yolları bulmuştu. Bu açıdan Abdülhalik Renda'nın raporundan farklıydı. Ayrıca sosyal konulara da eğilmiş, kız kaçırmadan kadın intiharlarına kadar, değişik sorunları gündeme getirmişti.

Abdülhalik Renda'nın raporu sorunların tespitinde ayrıntılı bir nitelik taşıyorsa da bu yörelerle ilgili gözlemlerinde son derece "gerçekçi" idi. Oysa Necmeddin Sahir Sılan, iyimserliğini koruyor, olumlu gelişmeleri sık sık gündeme getiriyordu. Mesela raporlarının birinde kız kaçırma ve

intihar vakalarıyla ilgili şu satırlar yer alıyordu: " Vilâyet mıntıkasındaki kız kaçırma vakalarının eskisi gibi olmadığı ve kızlarını maddi menfaat temini maksadıyla küçük yaşta elden çıkarmak itiyatlarına karşı evlenme haddinin on beş yaşına indirilmesinin çok iyi semereleri görüldüğü ve bu suretle ebeveynin istismarına karşı aksülâmel mahiyetinde telâkki edilen kız kaçırma vakalarının da kısmen önlenmiş olduğu ifade edilmiştir. Bu arada, mahiyetine lâyikiyle nüfuz edilememiş olmakla beraber, intihar vakalarının kadınlar arasında daha çok olduğu öğrenilmiş..." Tabii bugün bile kız kaçırma ve genç kızlar arasında "intihar" sorunu devam etmektedir. Necmeddin Sahir Sılan, çoğu kez tekil örnekleri genellemekle yetiniyordu.

Abdülhalik Renda'nın raporunda da vurgulandığı gibi Necmeddin Sahir Sılan'ın hemen her raporunda coğrafya etmeni ve ulaşım zorlukları ön planda yer alıyordu: "Yüksek dağlarla kuşanmış olan Bingöl Vilâyeti hudutları dahilindeki yol ve köprü işleri önemli bir vaziyet arz etmektedir. Vilâyetin şimalinde [kuzeyinde] Erzurum, cenubunda [güneyinde] Diyarbekir demiryolu ile irtibatının temin edilebilmesi ve vilâyet dâhilindeki kazalarda da muvasalanın [ulaşımın] muntazam şekilde tesis olunabilmesi, bir çok yerlerde toprak tesviyesiyle açılmış olan yolların iyice yapılmasına ve kış ve ilk bahar mevsimlerinde geçit vermeyen büyük sular üzerinde köprüler kurulmasına bağlı bulunmaktadır. Vilâyet merkezi olan Çapakçur'da ve diğer kazalarda idare âmirleri ve halk ile vaki muhtelif temas ve görüşmelerde bu hususdaki mahrumiyet üzerinde ısrarla durulmuş ve Dördüncü Umumî Müfettişliğin bu mevzu üzerindeki vaat ve teşebbüslerinin, yüksek ve salâhiyetli makamların yardımıyla, önümüzdeki yıllarda tahakkuku halk için büyük bir ümit kaynağı olmuştur."

Tunceli'de yol inşaatında çalışan köylüler.

1 Ağustos 1937 tarihli Tan gazetesinin Tunceli ekinden.

Munzur üzerinde inşa edilen geçici köprü ve nöbet bekleyen askerler.

1 Ağustos 1937 tarihli Tan gazetesinin Tunceli ekinden.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin karşılaştığı en engebeli sorun, o günlerde Vilayât-ı Şarkiyye diye tanımlanan bu ulaşılması zor yöreleri inşa sürecinde olan ulus devletle bütünlemekti. Osmanlı döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu görece özerk sayılabilecek bir konumdaydı. Devletin varlığı çok sınırlı bir biçimde hissediliyordu.

ULAŞIM AĞI VE DEMİRYOLU

Necmeddin Sahir Sılan, ardından ulaşım ağında yapılması gereken yol şebekeleri hakkında bilgi veriyor, özellikle kış ve ilkbahar mevsimlerinde geçit vermeyen, altı yedi ay boyunca ulaşıma kapalı olan bağlantı yollarının bir an önce çözüm bulması gereğine dikkati çekiyordu. Devletin özellikle yol politikasıyla bu yörelere ulaşabileceğini vurgulayan Necmeddin Sahir Sılan, hemen hemen her raporunda bu hususa değinmişti. Raporlarının birinde ulaşım ağı ile ilgili bölüm şu satırlarla son buluyordu: "Halkın bu dileklerine karşı, Cumhuriyet hükümetimizin aziz yurdumuzun her bakımdan imarı hususundaki yüksek karar ve hareketleri mevzuu bahsedilmiş ve Cumhuriyet hükümetlerinin verdiği sözü daima tuttuğu ve tahakkuk ettirdiği ileri sürülmek suretiyle, Cenup [Güney] ve Şark [Doğu] demiryollarını kısa bir devrede başardığı gibi, ülkemizin yol ve köprülerini ve medenî diğer tesislerini de muayyen bir plân dâhilinde ve malî imkânlarla başarmaya matuf teşebbüslerine hararetle devam etmekte olduğu söylenilmiş, hükümetimizin ve Partimizin her hususdaki mesaisi halk tarafından memnuniyet ve sevinçle karşılanmıştır."

Necmeddin Sahir Sılan'ın 11/12/1940 tarihli raporu "Milli Birlik ve Beraberlik" başlığını taşıyordu. Bu rapor aslında Bingöl mebusu olarak seçildiği yörede "yurttaşlarla konuşma"dan oluşuyordu. Daha doğrusu halka yaptığı bir konuşma CHP genel sekreterliğine gönderilmişti. O nedenle raporlar arasında yer alıyordu.

Abdülhalik Renda'nın yirmili yılların ikinci yarısında gündeme getirdiği sorunlar üç aşağı beş yukarı kırklı yıllarda da gündemdeydi. Tek bir istisna ile... Abdülhalik Renda'nın "Kürt" diye niteledikleri, Necmeddin Sahir Sılan'da "Dağ Türkü" olmuştu.

Konuşmasında Necmeddin Sahir Sılan özellikle tasarlanan Elazığ-Van demiryolundan övgüyle söz ediyor, "şark ve garp, şimal ve cenup vilâyetlerimizi birbirine bağlayan demiryolu siyaseti ile bir çok köylerimiz şenleniyor, bir çok şehirlerimiz bugünü yarına bağlayan medenî eserlerin ve iktisadî hareketlerin mihrakı oluyor" diyordu.

Ulaşım olanaklarının yetersizliği ve su taşkınları birçok raporda gündeme geliyordu. Raporların birinde kış ve ilkbahar aylarında vilayet merkeziyle bağlantısı kopan Kiğı kazasının Erzincan ya da Erzurum'a bağlanması tartışılıyordu. Perisuyu derileri nehrin üzerinde köprü olmaması nedeniyle yaz aylarında bile ulaşım güçlükle sağlanıyordu. Bu nedenle Perisuyu'nun öte tarafındaki yerleşim yerlerinin Bingöl vilayetinden ayrılması düşünülüyordu.

Ulaşım sorunu bu coğrafyada yeni idari düzenlemelere gidilmesini gerekli kılıyordu. Camusgölü mıntıkasındaki köylerin Elazığ vilayetinden alınarak Bingöl vilayetine verilmesi daha uygun görülüyordu. Keza Karlıova kazasının Erzurum ya da Muş vilayetlerinden birine bağlanması üzerinde duruluyordu. Bütün bu idari düzenlemelerde asayiş başta olmak üzere stratejik kaygılar önemli bir rol oynuyordu.

Aslında yol yapımı ile sorunlar çözülmüyordu. Ulaşım araçları da son derece yetersizdi. Zira bölgede yaygın bir biçimde kağnı ve binek hayvanıyla ulaşım sağlanıyordu. Vilayet dâhilinde çiftçiye dört tekerlekli arabaların uygun koşullarda dağıtımı ve tekerlekli arabaların benimsenmesi önem arz ediyordu.

ÇAĞDAŞLIK SİMGESİ: ELEKTRİK-SU

Coğrafyanın önemli bir kısmı elektrikten mahrumdu. Bingöl vilayet merkezi Çapakçur'da 1939 yılında henüz elektrik ve su tesisi yoktu. Halkın kendisine bu dilekleri iletmesi üzerine Necmeddin Sahir Sılan, yöre idari makamlarıyla görüşmüş ve Çapakçur'un içinden geçen nehirden yararlanılarak elektrik temini yoluna gidilmesini sağlamaya çalışmıştı. Ancak raporda bu konuyla ilgili şu satırlar yer alıyordu: "Halkın bu temiz dileğini yerine getirmek hususunda salâhiyetli makamlar dahi mutabık bulunmakla beraber" kuruluş gider lerinin karşılanamaması gerekçesiyle uygulamaya geçilemediği anlaşılmıştı.

"Bununla beraber bu işin ciddî bir etüt mevzuu olarak mütalaası suretiyle Vilâyet Merkezinin az masraflı bir tesis ile elektriğe kavuşması çok yerinde görülmüştür."

Keza içme suyu sorunu da aynı oranda önemliydi. Çapakçur'un yerel kaynaklarından sağlanan su, ihtiyacı karşılamıyordu. Merkeze beş kilometre mesafede bulunan Mirzan suyunun kente getirilmesi isteniyordu. Bu suyun kente ulaşması için on beş bin liralık bir masraf gerekiyordu. Ancak özel idare ve belediye bütçeleri buna elvermiyordu. İçme suyu sorunu Genç kazasında da gündeme gelmişti. Bütün yörede gerek tarım gerekse içmek için su, başlı başına bir sorun oluşturuyordu.

Necmeddin Sahir Sılan, tıpkı Abdülhalik Renda gibi, yörede devletin görünür olmasına ayrı bir önem atfediyordu. Bu da kamu binalarıyla mümkün olabilirdi. Resmi kurumlar eski binalarda faal durumdaydı. Oysa yeni binaların bir an önce yapılması gerekiyordu. Vilayet merkez örgütünü kucaklayacak yeni bir hükümet konağı inşası kaçınılmazdı. Çapakçur'un vilayet merkezi oluşundan sonra yapılan tek bina hastane idi; o da bir türlü açılamıyordu. Bu konuda karşılaşılan zorlukları Necmeddin Sahir Sılan şu satırlarla ifade ediyordu. " ... büyükçe inşaat işlerine mesafenin uzaklığı ve malzeme nakliyatının zorluğu hasebiyle sermaye ve vukuf sahibi mühendislerin talip olmadığı ve bu vaziyet muvacehesinde talip olanların bu havalide sermayesi ve vukufu az bazı iş sahiplerinden ibaret bulunduğu ve uzak mesafelerde ve muhtelif yerlerdeki inşaat işlerini sürekli olarak murakabe için resmi teşekküller elinde matlup miktar ve evsafta vazifedarlar bulunamadığı anlaşılmıştır."

Devlet memurlarının ikamet ettikleri binalar da son derece elverişsizdi. Bu yapılar sıhhi koşullardan uzaktı; hastalıklara neden oluyordu; zor kış şartlarında ısıtılması sorun oluyordu. Bu nedenle ölüm vakaları da yüksekti. Hükümet memurları için hükümetçe sıhhi şartları olan memur evlerinin yapılması ve özellikle tüm ülke için geçerli olan bu soruna, "Çapakçur" gibi mesken buhranının had safhada olduğu bir yöreden başlanması yerinde bir tedbir olacaktı. Mesken sorunu yöre halkı için de önem arz ediyordu. Vilayette binalar taş ve çamurla ve kavak, söğüt ağaçlarıyla yapılmakta ve bu yüzden bir yapı babadan çocuğa devredilmeden yıkılmaktaydı. Kaolin adlı topraktan tuğla ve kiremit yapıldığı takdirde kasaba ve köylerdeki evlerin daha dayanıklı ve sıhhi şartlara daha elverişli olacağı vurgulanıyordu.

KÜRT VERSUS "DAĞ TÜRKÜ"

Kürt sözcüğü daha önceki raporlarda, bu arada Abdülhalik Renda'nın raporunda sakınılmadan kullanıldığı halde özellikle Dersim ayaklanması ertesi kaçınılması gereken bir sözcük olmuştu. Necmeddin Sahir Sılan raporunda "köy işleri"nden söz ederken "... bazı yerlerde de öz Türkçe yerine dağ Türkçesi konuşulması yüzünden Köy kanununun tamamıyla tatbikine imkan olamadığı"nı belirtiyordu. Yöre çok fakirdi. Tarımın ve hayvancılığın geliştirilmesi için, kış ve ilkbahar mevsimlerinde yol bulunamayışı ve su taşkınları yüzünden, ulaşım olanakları kesilen bu vilayeti düzgün yollarla Elazığ-Diyarbakır ve Sivas-Erzurum demiryollarına bağlamak gerekiyordu. Son derece sınırlı olan Özel İdare bütçesine sıhhi, içtimaî, kültürel sorunlar ve kurumlarla, bayındırlık işlerini başarmak üzere mali olanaklar dâhilinde genel bütçeden birkaç yıl sürekli olarak yardımda bulunulması, çok geri olan ve "dağ Türkçesi" konuşulan birçok mıntıkada kültür hareketlerini uyandırmak ve "içtimaî, fikrî" hareketlere hız vermek gerekiyordu.

Necmeddin Sahir Sılan ilk raporunu yazdığı tarihte bu coğrafyada parti teşkilatının da son derece yetersiz olduğunu söylüyordu. Sadece Kiğı kazasında parti örgütü vardı. Dördüncü Umumî Müfettiş ve Bingöl Valisi ile olan görüşmelerde diğer kazalarda da parti örgütü kurulma olasılığı görüşülmüşse de "şimdilik" buna olanak olmadığı görülmüştü. Halkevi ise iki kazada açılmıştı. Necmeddin Sahir Sılan, raporunun bu bölümünde ayrıntılarıyla Halkevi etkinliklerine yer veriyordu. Tek kitaplık vilayet merkezindeki Halkevi'nde bulunuyordu. Bu kitaplıktaki kitap sayısı ise 772 idi.

Necmeddin Sahir Sılan, salt gözlemde bulunup rapor yazmakla kalmıyor, halkla yönetim arasında sorunların çözümü için de çaba sarf ediyordu. Bu tür gayretler raporlarda da ayrıntılarıyla yer alıyordu. 1940 tarihli bir rapor Bingöl vilayetinde halkla ve idari makamlarla olan görüşmeleri sonucu düzenlenmişti. O sıralarda vilayet merkezinin Çapakçur'dan Genç kazasına nakledilmesi söz konusuydu. Çapakçur halkı vilayet merkezi kalma konusunda ısrarlıydı. Özellikle yeni demiryolu hattının Genç'ten geçirilmesi vilayet merkezinin değiştirilmesinde etken oluyordu. Elazığ-Muş yolu üzerinde bulunan Çapakçur'un da hükümetçe imar edileceği vaatleriyle halk ikna edilmeye çalışılıyordu.

Munzur üzerinde köprücü müfrezesi talim yapıyor.

1 Ağustos 1937 tarihli Tan gazetesinin Tunceli ekinden.

NÜFUS VE SAĞLIK

Necmeddin Sahir Sılan'ın raporlarından görüldüğü kadarıyla bir başka sorun yöre halkının bir kısmının konargöçer oluşuydu. 1940, nüfus sayım yılıydı. Yörede karşılaşılan sorun birbirini kucaklayan dağlık mıntıkalarda ve davar sürüleriyle yaylalarda dağınık ve gezginci olarak yaşayanların nüfus sayımlarının gereği gibi yapılamamasıydı. Bu durum özellikle II. Dünya Savaşı nedeniyle gündeme gelen seferberlik sorununu ilgilendiriyordu.

Diğer bir sorun vilayet merkezi Çapakçur'da yirmi yataklı bir hastane yapılmış olmasına rağmen bir türlü faaliyete geçememesiydi. Özel idare bütçesiyle yaptırılan bu küçük hastane iki yıldan beri doktor bekliyordu. Keza, Solhan kazasında bulunan tedavi evi doktorsuzluk nedeniyle atıl kalmıştı. Birçok yörede hükümet tabibi yoktu. Genç kazasında da iki yıldan beri doktor bekleniyordu. Bu kazada evlenmek isteyenler sağlık muayenesi için Çapakçur'a gitmek durumunda kalıyorlardı. Karlıova kazasında da hükümet doktoru yoktu. Kışı zorlu ve sürekli olan bu bölgede ne eczane, ne de ebe vardı. Çözüm olarak vilayet Özel İdare bütçesinden beş yüz liralık döner sermaye tahsisi ile Dördüncü Umumî Müfettişlik tarafından bir "sağlık otomobili" ile seyyar bir doktor temin edilmişti. Böylece köylere kinin ve diğer ilaçların dağıtımı sağlanmış oluyordu. Bu tür bir önlemin maddi olmaktan çok "manevî" önemi vardı. Benzer bir çözümün diğer vilayetlere de uygulanması raporda temenni ediliyordu. Bu arada evlenme durumundaki yurttaşların, sağlık muayenelerinin doktoru bulunmayan kazalarda, gerekli bilgilerle donatılmış küçük sıhhat memurları tarafından yapılmasını sağlamak amacıyla kanunun ilgili maddelerinde düzenlemeye gidilmesi öneriliyordu.

EĞİTİM VE "DAĞ TÜRKÇESİ"

Eğitim sorununa her raporda değinilmişti. "Dağ Türkçesi" sürekli gündeme geliyordu. "Türkçemizin kökleşmesini ve doğuş ve yaşayış tarzlarına göre Dağ Türkçesiyle konuşanlar arasında Türkçemizin yayılmasını temin edecek olan mekteplerimizde ve teşekküllerimizde" iyi sonuçlar alınmaya başlanmıştı. Vilayet dâhilinde iki adet beş sınıflı ve on bir adet üç sınıflı okul tüm vilayet çocuklarının okutulmasına yetmekten çok uzaktı.

Ama yine de "öğretmenlerin değerli emekleriyle anaları babaları Türkçe bilmeyen çocukların Türkçeyi öğrenmeleri ve Türkçeyi yaymaya başlamaları istikbal için sevinçle karşılanacak mahiyette" idi.

Raporda eğitim konusuna ayrı bir önem veriliyor ve köylere kadar okullar konusunda ayrıntılı bilgi veriliyordu. Necmeddin Sahir Sılan eğitimin önemini şu satırlarla vurguluyordu: "Genç talebeye Cumhuriyetin feyzini aşılayan, onu Cumhuriyet güneşiyle dimdik tutan kudret, onu okutan öğretmen ve onu yetiştiren mekteptir. Yurdumuzun bu güzel topraklarında çocuk olarak dünyaya gelen, genç olarak büyüyen, ihtiyar olarak yaşayan ve ölümüne kadar Dağ Türkçesinden başka bir ses duymayan vatandaşları Türk camiasında kuvvetle temsil edebilmek için, dâvamızı kazanmak için tutacağımız yollardan biri yine mekteptir."

DOĞU'DA EKONOMİ

Yöre topraklarının büyük bir kısmı dağlıktı ve tarıma elverişli değildi. Ama yine de buğday, arpa ve darı mahsulü alınıyordu. Yöre halkı öküz istiyordu, tohum istiyordu. Ziraat Bankası kredisinden bilfiil tarımla uğraşanlar yararlanıyordu. Oysa bölgede kredi ihtiyacı genişti. Ayrıca gündemde olan toprak dağıtımının salt tarımla uğraşanlarla sınırlı tutulmaması isteniyordu. İşsiz güçsüz birçok kişi vardı. Bunlara da toprak verildiği takdirde sonuç alınabilirdi. Toprak sorunu özellikle Genç kazasında had safhadaydı. Bu yörede topraklar üç dört ağanın elindeydi. Bu topraklardan birçoğu işlenmiyordu. Necmeddin Sahir Sılan'a göre "prensip itibar ile ellerinde çok toprak olanların işleyemedikleri toprakları değeriyle almak ve topraksız olanlara vermek yerinde bir hareketti".

Yörede özellikle savaş ortamı nedeniyle işgücü açığı vardı. Ama bu konuda gelenekle modernite çatışır konumdaydı. Kimi kesim teknolojik girdi beklentisi içerisindeydi. Halk dileklerini şu şekilde ifade ediyordu: "Rençber işleri geri kalıyor. Motorla müteharrik çift sürme âletleri Vilâyetimize de gönderilmelidir. Aynı zamanda biçme makinesi de lâzımdır. Bilhassa askere gidenlerin yerine rençber bulunmadığı için mahsul işlerinin motorlu vasıtalarla temini ricasındayız."

"Motorla müteharrik çift sürme aletleri" gündemde iken Necmeddin Sahir Sılan yörede geleneksel tavrın tarımı olumsuz etkilediğini de kaydediyordu. Bu yörede karasaban son derece yaygındı. Karasabanı bırakmak, karasaban yerine pulluk kullanmak gerekiyordu. İyi mahsul alabilmek için toprağı iyi işlemek, iyi bellemek, hiç olmazsa toprak altına üç parmak kadar girmek gerekiyordu. Böyle olmadıkça iyi mahsul almaya olanak yoktu. Önceki yıllarda "numunelik" olarak vilayete dört pulluk gönderilmiş, ancak halk bunlara rağbet etmemiş, hiçbiri kullanılmamıştı. Gerekçe olarak pullukları çeken hayvanların ezilmekte olduğunu ileri sürmüşlerdi. Halk çok da haksız değildi; pullukları çekecek derecede güçlü öküzleri yoktu. Öküz yerine at kullanmak gerekebilirdi; ama o da sermaye işiydi. Necmeddin Sahir Sılan'a göre buna ihtiyaç kalmadan öküzler ortak kullanılarak iş görmek mümkündü. Bu amaçla Ziraat Bankası'nın Çapakçur şubesi halka kredi açmıştı. Ancak yöre insanı bu krediden yararlanmak istememişti. Kredi, faiz bunlar mubah şeyler değildi.

Bu arada topraksız köylüye toprak dağıtımı için başvurular da düşük kalmıştı. Bir nedeni dağıtılacak toprağın başka vilayetlerde olduğu şayiasının çıkarılmış oluşuydu. Bu şayialar özellikle "millî" yani hazineye ait arazileri eken çiftçilerle ortakçılıkta çalışanlar tarafından çıkarılıyordu. Oysa Gençlilere dağıtılacak toprak Murat Nehri'nin öte yüzünde Tekören köyü civarındaydı ve çok değerliydi.

SİYASET VE REJİM SAVUNUSU

Necmeddin Sahir Sılan gerçek bir siyasetçiydi. Halkla olan ilişkilerinde salt dinleyici değildi. Aynı zamanda yöreye Cumhuriyet'i, rejimi götürme çabası içerisindeydi. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın çıkışıyla birlikte bu "görev"i daha da etkin bir biçimde yerine getirmişti. Bu tür bilgiler yöre halkına hitap ettiği ve sonradan bir raporuna koyduğu söylevde şu satırlarla yer alıyordu:

"Büyük Türk Milleti emin olabilir ki Cumhuriyet orduları emir aldıkları zaman vazifelerini hakkıyla ifa edecek kıymettedirler. Yaptığımız ve yapacağımız fedakârlıklara Cumhuriyet orduları lâyık olduklarını ispat etmeğe her an hazırdırlar.

Aziz Vatandaşlarım, ne mutlu bizlere ki biz, dünya milletleri içinde en üstün ve en eski bir medeniyetin sahibi aziz Türk milletinin ve yavuz Türk ordusunun birbirine güvenen ve vatan mücahedesinde, vatan dâvasında eşi olmayan bir ırkın evlâtlarıyız.

Ne mutlu bizlere ki Vatanın büyük evlâdı İsmet İnönü'ye malikiyetle müftehiriz. Çünkü O, bizimdir, biz Onun emrinde ve izindeyiz.

Ne mutlu aziz Türk milleti, birlik ve beraberliğimizin kaynağını Türk ülküsünün azimkâr ve fedakâr timsali Millî Şefimizin kudretli ve kuvvetli varlığında perçinlemiş bulunuyoruz. Yaşa, var ol aziz Milletim, aziz Şefim."

Ancak tüm bu retoriklere rağmen Necmeddin Sahir Sılan Tek Parti döneminde siyasetin ne olduğunu biliyordu. Tek Parti yönetiminin sınırlarını aşarak seçilmiş olduğu yörede halkla temas kurmuş, "halkın gösterdiği hassasiyet"i gündeme getirmişti. Kimi yöre yöneticilerinin görüşlerini almış, halkla yönetim arasında köprü işlevi görmüştü. Raporlarında ise "derinlemesine mülakat" diye nitelediğimiz yöntemi uygulayarak bölge hakkında zengin bir bilgi toplamıştı. Dönemin çok az siyasetçisi bu denli seçildikleri bölge ile ilgilenmişti. Bugün bile eşine ender rastlanan bir siyaset anlayışını benimseyen Necmeddin Sahir Sılan, arşiviyle de tarih alanına özgün bir katkıda bulunmuş, bizlere dünü bırakmıştı.

TARİH VAKFI

NECMEDDİN SAHİR SILAN ARŞİVİ

TUBA AKEKMEKÇİ — MUAZZEZ PERVAN

Meclis-i Mebusan'da ve Ayan Meclisi'nde zabıt kâtipliği yapan, Milli Mücadele'deki hizmetlerinden dolayı TBMM tarafından İstiklal Madalyası ile onurlandırılan, Mustafa Kemal'in önerisiyle TBMM'de evrak ve tahrirat müdürü olarak çalışan, Ali Fethi Okyar ve İsmet İnönü'nün başbakanlıkları döneminde (1923-1927) Başbakanlık Özel Kalem Müdürü olan, TBMM'nin, 1939'da Bingöl, 1943 ve 1946 dönemlerinde Tunceli mebusluğunda bulunan, 1950-51 arasında DP tarafından Erzincan, Tunceli ve Bingöl'deki teşkilatlara müfettiş olarak gönderilen Sılan'ın arşivinde bulunan belgelerin arşivleme çalışmaları devam ediyor.

Necmeddin Sahir Sılan'ın 1992'de vefatının ardından evinde bulunan arşiv malzemeleri, kızı Şen Sahir Sılan tarafından 1993'te Tarih Vakfı'na bağışlandı. 1994'te Orhan Koloğlu yaklaşık dört ay süren çalışması sonucu malzemenin kaba tasnifini yaptı. 2008'in Ocak ayında Necmeddin Sahir Sılan (NSS) Fonu altında arşivleme çalışmalarına başlandı.

Tasnif çalışmaları sırasında ilk önce belgeler konusal ayrıma (serilere) tabi tutuldu. Ardından tek, tek belgelerin üzerine teknik işlemler (fon kodu, seri no, tarih, belge no, sayfa no) yapıldı. Daha sonra belgelere her bir seri altında dosya numarası verilerek kutulama işlemlerine geçildi. Büyük bir kısmı tamamlanan bu düzenlemelerin ardından, dosya düzeyinde gerekli bilgilerin (fon kodu, seri no, kaynak kodu, materyal türü, kutu no, dosya no, belge no, belge adedi, yer no, tarih, dil kodu, başlık, sorumluluk kaydı, anahtar kelimeler, özet, hukuksal durum gibi başlıklar) arşiv programına kayıt işlemleri ise halen sürmektedir.

Necmeddin Sahir Sılan'ın Latin alfabesine geçildikten sonra resmi makamlarla yaptığı yazışmalar ile gönderdiği mektup ve kartpostallar dışındaki tüm yazı ve notları Osmanlıcadır. Arşivleme çalışmaları tamamlandıktan sonra fon, araştırmacıların hizmetine sunulacaktır. Dosya düzeyinde katalog bilgilerine de Tarih Vakfı'nın internet sitesinden ulaşılacaktır.

Necmeddin Sahir Sılan (en solda) İsmet İnönü ile birlikte.

Tarih Vakfı Arşivi NSS Fonu

Çalışmalar sırasında bizlerle ilişki içinde olan ve bu değerli arşiv malzemesini koruyup Tarih Vakfı'na bağışlayan Şen Sahir Sılan'a çok teşekkür ederiz.

Necmeddin Sahir Sılan 1896-1992.

Tarih Vakfı Arşivi NSS Fonu.

NSS Fonu'nun Serileri, Her Bir Serinin Dosya, Belge Ve Sayfa Sayıları İle Serilerin Özet Olarak İçerikleri

01. KİŞİSEL YAŞAMI

01.01. Doğum Belgeleri, Aile Kütüğü/ 14 dosya, 31 belge, 46 sayfa.

Kendisine ve eşine ait aile kütükleri, kimlikleri ve nikâh belgeleri.

01.02. Ölüm Belgeleri/ 1 dosya, 8 belge, 8 sayfa.

Mezarlık satın alma belgeleri.

01.03. Askerlik Belgeleri/ 1 dosya, 8 belge, 8 sayfa.

Askerlik tercüme-i hal kâğıdı.

01.04. Eğitimle İlgili Belgeler/ 1 dosya, 3 belge, 3 sayfa.

Kabataş İdadisi karnesi ve Ankara Hukuk Fakültesi diploması.

01.05. Sağlık Belgeleri/ 1 dosya, 6 belge, 6 sayfa.

Mide rahatsızlıkları ve ilerleyen yaşında aldığı akli dengesi yerindedir raporu.

01.06. Üye Olunan Derneklere vs Ait Belgeler/ 49 dosya, 269 belge, 365 sayfa.

Anadolu Kulübü, Basın Konseyi, Çocuk Esirgeme Kurumu, Darüşşafaka Cemiyeti, İstanbul Atlı Spor Kulübü, Laik Cumhuriyeti ve Devrimleri Koruma ve Geliştirme Derneği, Moda Deniz Kulübü, Muharip Gaziler Derneği, Türk Belediyeciler Derneği, Türk Dil Kurumu, Türk Hava Kurumu, Türk Parlamenterler Birliği, Türk Tarih Kurumu, Yahya Kemal'i Sevenler Derneği gibi pek çok dernek ve vakıflara ait belgeler.

01.06.01. Masonlukla İlgili Belgeler/ 41 dosya, 505 belge, 2408 sayfa.

Nizamnameler, tüzükler, prensipler, teşkilat yapısı, yıllık çalışma raporları, bütçeler, yıllıklar, üye fişleri, üye listeleri, Yüksek Haysiyet Divanı toplantıları ve kararları, mason ritüelleri, çeşitli kitaplar ve yazışmalar.

01.07. Üye Olunmayan Kurum, Kuruluş ve Derneklere Ait Belgeler/5 dosya, 21 belge, 89 sayfa.

Demokratik Devrim Derneği, Hürriyet Büyüklerini ve Şehitleri Anma Cemiyeti, Karadeniz Kültür ve Çevre Derneği, Şirket-i Hayriye ve Türk Tayyare Cemiyeti gibi derneklerden gelen mektuplar.

01.08. Alınan Nişan ve Ödüller/ 1 dosya, 17 belge, 23 sayfa.

İstiklal Madalyası beratı -madalyanın kendisi mevcut değildir-. Madalyayı kaybetmesi nedeniyle kendisinin Milli Savunma Bakanlığı'yla yaptığı yazışmalar.

01.09. Hakkında Yazılanlar/ 2 dosya, 24 belge, 61 sayfa.

Nevsal-i Milli ve Ayın Tarihi dergilerinde hakkında çıkan yazılar. TRT'nin kendisiyle yapmak istediği "Atatürk'ten Anılar" konulu bir çalışmanın ön projesi. Yurtdışında kendisiyle yapılan görüşme. Kızı Şen Sahir Sılan'ın babası hakkında yazdığı yazılar.

01.10. Biyografi Çalışmaları/ 1 dosya, 14 belge, 44 sayfa.

Türkiye Gazete Sahipleri Sendikası'nın Sahir Sılan'ın basın çalışmalarıyla ilgili yazısı ve kendisinin hazırladığı yaşamının ilk dönemine ait çok kısa biyografi çalışmaları.

01.11. Çeşitli Ailevi ve Kişisel Yazışmalar/ 20 dosya, 357 belge, 436 sayfa.

Ali Fuat Cebesoy (Nazım Hikmet'in Cebesoy'a yazdığı iki mektup buradadır), Abdülhalik Renda, Cemal Kutay, Cemal Madanoğlu, Hakkı Tarık Us, Latife Uşşaki, Nezihe Araz, Ömer Asım Aksoy, Sedat Simavi, Süreyya İlmen ve Yakub Kadri Karaosmanoğlu gibi kişilerle olan karşılıklı mektuplaşmalar.

01.12. Vergi-Mirasla İlgili Belgeler/ 1 dosya, 13 belge, 42 sayfa.

Çocuklarıyla arasındaki miras sorunlarına ait belgeler.

01.13. Cemile Sahir Sılan Kitaplığı'yla İlgili Belgeler/ 3 dosya, 67 belge, 137 sayfa.

Bayezit Devlet Kütüphanesi içerisinde karısı adına yapılan galeri kitaplığına ait inşaat ve diğer harcama belgeleri. Bağışlanan kitapların listesi. Kütüphanenin açılışı sırasında çekilen fotoğraflar.

01.14. Kişisel Çalışmalar/ 14 dosya, 59 belge, 1019 sayfa.

Milli Mücadele ve TBMM konularında çeşitli konferanslarda yaptığı konuşmalar. Bayram törenlerinde yaptığı konuşmalar. Çeşitli gazetelerde çıkan yazıları. Osmanlı Heyet-i Vükelası. Cedvel-i Sadaret. Osmanlı Meclis-i Mebusan (Mülga) fihristleri. Sahir Sılan'ın Birinci Dönem milletvekillerine sorduğu "Gelecekten Bekledikleri" adlı anketi. Milli Mücadele dönemini anlatan hatıratı. "Müşteri yahud Sefile" adlı piyesi. Şiir defterleri.

02. SİYASİ YAŞAMI

02.01. 1908-1920 Dönemi

02.01.01. Abdülhamid Dönemi/ 9 dosya, 29 belge, 279 sayfa.

Ceride-i Mehakim ve Şuray-ı Devlet Kanunu.

02.01.02. Meclis-i Mebusan Dönemi/ 52 dosya, 152 belge, 262 sayfa.

Meclis-i Mebusan'ın çalışmasına yönelik mevzuat. Ayan listeleri. Meclis-i Mebusan'a ait yazışmalar. Mebuslardan gelen çeşitli istek yazıları. Serfiçe Mebusu Boşo'nun konuşması üzerine yapılan tartışmalar. Osmanlı hükümeti ile Avusturya-Macaristan, Rusya ve Ukrayna ile yapılan anlaşmalar.

02.01.03. Mütareke Dönemi/ 19 dosya, 263 belge, 489 sayfa.

Mondros Ateşkes görüşmeleri zaptı. Şuray-ı Saltanat Nizamnamesi. Osmanlı hükümetinin çeşitli illere yaptığı (Ankara, Konya, Kayseri, Karahisar, Kütahya Eskişehir, Aydın, Diyarbakır, Alaşehir, Elazığ, Trabzon, Çorum, Bursa, Denizli, Afyon, Kastamonu) buralardaki durum hakkındaki şifreli yazışmalar. Karakol Cemiyeti'nin talimatnamesi ve nizamnamesi. Felah Grubu'nun kurulması hakkında notlar. Ekrem Demiray'ın Milli Mücadele hatıraları.

02.01.04. Ahrar Fırkası ve Diğer Partiler/ 1 dosya, 3 belge, 14 sayfa.

Ahrar Fırkası beyannamesi ve programı. Meşrutiyetçi Demokrasi Partisi Kadıköy Şubesi'nin 1912 tarihli telgrafı.

02.01.05. İttihat ve Terakki Dönemi/ 10 dosya, 97 belge, 716 sayfa.

Said Halim ve Mehmet Talat kabinelerinin Divan-ı Aliye sevkleri konusunda Beşinci Şube tarafından yapılan tahkikat. İttihad ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi. İttihad ve Terakki'nin 1327, 1329 ve 1332 yıllarına ait siyasi programları ve Selanik'le yapılan yazışmalar. Bazı bakanlıkların hesapları. Teftiş dosyaları. Mebuslara gelen iş talepleri. Çeşitli mebusların seçildikleri yerlerle ilgili istekleri.

02.02. 1920-1938 Dönemi

02.02.01. Mustafa Kemal Atatürk/ 3 dosya, 36 belge, 142 sayfa.

Sivas Kongresi'nin ABD'ye gönderdiği, senatodan bazı üyelerin Osmanlı topraklarını ziyaret etmesini isteyen Mustafa Kemal imzalı mesaj. Mustafa Kemal'in İngiliz hükümetiyle görüşme talebi üzerine komutan Harrigton ile yazışmalar. Mustafa Kemal'in çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalar. Mustafa Kemal'in suikasttan kurtulmasıyla ilgili Atina'dan gelen yazı. Bursa Valisi Hacim Muhyittin Bey ile Mustafa Kemal arasında Bursa'nın işgaline kadar yapılan yazışmalar. Atatürk'ün cenaze töreniyle ilgili program ve talimatlar. Atatürk'e ait Ankara Türk Ocağı'nda bulunan özel eşyalarının tespit edildiği liste.

02.02.02. İsmet İnönü / 9 dosya, 84 belge, 115 sayfa.

Ali Fethi Bey'in başvekillikten istifası üzerine İsmet Paşa'nın mahiyetindekilere teşekkür mektubu. Sahir Sılan'ın, İnönü ve Mevhibe Hanım'la yazışmaları. İnönü'nün evine ait mobilya faturaları.

02.02.03. Fethi Okyar / 24 dosya, 474 belge, 665 sayfa.

"Bolayır Muharebesi'nde Ademi Muvaffakiyetin Esbabı" isimli kitap. Mustafa Kemal'in Çerkez Saadettin tahkikatı hakkında bilgi istemi ve cevap yazıları. İsmet Bey'in istifa ve Fethi Bey'in başvekil olacağı haberini tekzip yazısı. Fethi Okyar'ın Meclis Başkanlığı'na seçilmesiyle ilgili çeşitli tebrikler. Atatürk tarafından müsvedde yazılan başvekilliğe atanma yazısı. Okyar'ın Atatürk, çeşitli mebuslar, elçilikler ile İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'yla yaptığı yazışmalar. Okyar'ın çeşitli sebeplerle yaptığı konuşmaların notları ve oturduğu köşke ait hesaplar ve faturalar.

02.02.04. TBMM/ 74 dosya, 541 belge, 1062 sayfa.

Meclis iç mevzuatı. Bakanlar kurulu listeleri. Başvekâlet kadrosu listesi. Bütçeler. Meclis demirbaş defteri. Sadaret Kalemi'nin teşkilatı hakkında nizamname. Mülga Sadaret Dairesi hakkında belgeler. İlk meclis anketinin orijinal mektupları ve mektupların Latin alfabesine çevirisi. Samsun-Sivas demiryoluna ait yazışmalar. İstanbul'da bulunan bazı matbaa ve kütüphanelerin Meclis'e taşınması için Sahir Sılan'ın görevlendirilme yazıları.

02.02.05. CHP/ 2 dosya, 34 belge, 127 sayfa.

Parti iç mevzuatı. Başvekâletten partiye gönderilen yıllık programlar. 1927 büyük kongre zaptı. İstanbul mebus seçim belgeleri.

02.02.06. Serbest Fırka ve Diğer Partiler/ 3 dosya, 73 belge, 135 sayfa.

Serbest Fırka'nın prensipleri ve yasası. Fethi Okyar'ın başvekâlet, cumhurbaşkanı ve çeşitli kişilerle yazışmaları.

02.02.07. İstiklal Mahkemesi/ 1 dosya, 5 belge, 7 sayfa.

Sahir Sılan'ın İstiklal Mahkemesi evrakının tasnifi için görevlendirilme yazısı. Sılan'ın İzmir ve İstanbul İstiklal Mahkemeleri ile yazışmaları.

02.02.08. Lozan, Musul/ 6 dosya, 65 belge, 241 sayfa.

Mübadele Komisyonu'nun Türkiye'deki Rumlara ait malların değerlerinin belirlenmesi için yapılan çalışmalarla ilgili belgeler. Fransa ile Türkiye'nin mahkemelik olmasına sebep olan gemi kazasına (Lotus Davası) ait belgeler. İngiltere ile yapılan Kıbrıs görüşmelerine ait belgeler. Lozan'ın tatbikatı hakkında tebligatlar. Azınlıkların nüfus yoğunluklarını gösteren grafikler. 1914 Anadolu nüfus haritası. 1339 yılı mülki taksimat (Musul) haritası. Trakya etnografik yapı haritası.

02.02.09. Kanun, Kararname, Bildiri, Genelge ve Raporlar/ 3 dosya, 70 belge, 349 sayfa.

Yabancı ülkelerin başbakanlık ve bakanlıklarına ait teşkilat raporları. Devlet arşivleri, tarım ve tütün ile çeşitli illere ait raporlar.

02.03. 1939-1950 Dönemi

02.03.01. Necmeddin Sahir Sılan'ın Milletvekilliği Dönemine Ait Belgeler/ 12 dosya,

89 belge, 411 sayfa.

Çeşitli kanun çalışmaları, komisyon çalışmaları ve konuşmalar. Bütçeler. Varlık vergisi ödemekte zorlanan bazı kişilerin verdiği dilekçeler. Gökçeada'ya yapılan bir gezi raporu ve ada haritası. Kırıkkale Silah Fabrikası'nı ziyaret programı. TBMM inşaatına dair belgeler. Sahir Sılan'a milletvekili olduğu iller dışındaki yerlerden gelen vatandaş mektupları. Sahir Sılan'ın Meclis'te yaptığı konuşmalar.

02.03.02. CHP/ 43 dosya, 291 belge, 1446 sayfa.

Parti tarihçesi. CHP iç mevzuatı. Kurultayda alınan kararlar gereği yapılan çalışmalar. Refik Saydam'ın TBMM'de yaptığı konuşma. Hasan Saka Hükümeti programı. Anayasanın Türkçeleştirilmesi üzerine yapılan çalışmalar. Halkevleri talimatnameleri. 1946 seçimlerinde Tunceli'de yapılan seçim çalışmaları ve seçim sonuçlarıyla ilgili belgeler. CHP'nin Tunceli çevresindeki durumunu anlatan, Sahir Sılan tarafından hazırlanan raporlar. Sahir Sılan'ın partiyle yaptığı yazışmalar. 1950 seçim çalışmaları.

02.03.03. İsmet İnönü/ 15 dosya, 27 belge, 37 sayfa.

İsmet İnönü'nün Meclis açış konuşmaları. İnönü'ye ait köşk ve bağa ait tapu kayıtları.

02.03.04. Rauf Orbay/ 1 dosya, 41 belge, 83 sayfa.

Rauf Orbay'ın alınan haklarını geri istemesine ilişkin dilekçesi. Orbay'ın Londra büyükelçiliği sırasında Sahir Sılan ile yazışmaları.

02.03.05. TBMM/ 21 dosya, 157 belge, 801 sayfa.

Sahir Sılan'ın Meclis Başkanlığı ile yazışmaları ve elle tuttuğu notlar. Meclis'te yapılan çeşitli konuşmalar. İskân Kanunu ile ilgili çalışmalar. Mübadele ile gelenlerin iskân işleriyle ilgili rapor. Hanedan mensuplarına ait kanun çalışması. TBMM isim cetvelleri. Sahir Sılan'ın CHP Grubu'nda ve Meclis'te yaptığı konuşma notları.

02.03.06. DP ve Diğer Partiler/ 1 dosya, 3 belge, 146 sayfa.

İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in komünizm karşıtı konuşması. Osman Bölükbaşı'nın Celal Bayar için Zafer gazetesinde yazdığı bir yazı. Toprak Emlak ve Teşebbüs Partisi'nin beyannamesi, programı ve tüzüğü.

02.03.07. Siyasi Davalar/ 3 dosya, 2 belge, 286 sayfa.

Zeki Velidi Togan, Reha Oğuz Türkkan ile Bozkurtçular davası kararları. Nihal Atsız davasının karar dosyası. Türkçülük, Irkçılık ve Turancılık davaları karar dosyası.

02.03.08. Kanun, Kararname, Bildiri, Genelge ve Raporlar/ 1 dosya, 12 belge, 48 sayfa.

Silah sanayii ve askeri fabrikalar hakkında rapor. Sanayi Bakanlığı'nın kuruluşu hakkında rapor. Ordu adına Fevzi Çakmak'a gönderilen ültimatom. Ordunun durumu hakkında rapor.

02.04. 1950 Sonrası

02.04.01. Necmeddin Sahir Sılan'ın DP Müfettişliğine Ait Belgeler/ 10 dosya,

67 belge, 598 sayfa.

Sahir Sılan'ın Adnan Menderes'e yazdığı mektuplar. Sahir Sılan'ın DP'nin Tunceli, Bingöl ve Erzincan il kongrelerine ve teşkilat yapısına ait raporları. Kongrelerde ve teşkilatlardaki şikâyetler üzerine yapılan inceleme raporları.

02.04.02. CHP/ 2 dosya, 7 belge, 17 sayfa.

Sahir Sılan'ın partiden istifa mektubu. Parti programı.

02.04.03. İsmet İnönü/ 6 dosya, 34 belge, 47 sayfa.

Sahir Sılan'ın İnönü ailesiyle karşılıklı mektupları.

02.04.04. Rauf Orbay/ 1 dosya, 28 belge, 41 sayfa.

Rauf Orbay'ın emeklilik maaşıyla ilgili Meclis'le yaptığı yazışmalar. Sahir Sılan'ın Rauf Orbay'la mektuplaşmaları.

02.04.05. TBMM/ 2 dosya, 12 belge, 61 sayfa.

Temsilciler Meclisi listeleri. TBMM'nin kuruluşunun 50. yıldönümü nedeniyle yapılan törene ait belgeler ve Sahir Sılan'ın yaptığı konuşma.

02.04.06. DP/ 3 dosya, 69 belge, 194 sayfa.

DP iç mevzuatı. Üçüncü büyük kongrede yapılacak tüzük değişikliği belgesi. Menderes'e ait olduğu düşünülen konuşma. Sahir Sılan'ın 1954'te DP milletvekili aday adaylığına ait beyanname. Sahir Sılan'ın halkla yazışmaları, çeşitli istek mektupları ve yanıtları.

02.04.07. 27 Mayıs Milli Birlik Komitesi, Yassıada Duruşmaları/ 1 dosya, 17 belge,

141 sayfa.

27 Mayıs Harekâtı öncesi halka dağıtılan yazılar. Yüksek Soruşturma Kurulu'nun Ankara ve İstanbul olaylarına dair kararı. Anayasaya aykırı kanunlar konulu karar. Örtülü ödenek konusunda soruşturma kararı. Cemal Madanoğlu'nun bir yazısı. Sahir Sılan'ın Milli Birlik Komitesi'ne İlk Meclis anketine benzer bir anket yapmak istemesine dair mektup.

02.04.08. Diğer Partiler/ 5 dosya, 25 belge, 67 sayfa.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne giriş beyannamesi. Adalet Partisi tüzüğü ve nizamnamesi. Sahir Sılan'ın Adalet Partisi'nden senatör adayı olmak istemesi ve partiden istifası. Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne girmek istemesi. Anavatan Partisi İstanbul bölgesi adaylarına ait broşür.

02.04.09. Nihat Erim Hükümeti/ 1 dosya, 4 belge, 50 sayfa.

Erim Hükümeti programı. Cemal Madanoğlu'nun Erim Hükümeti programı üzerine yaptığı konuşma.

02.04.10. Kanun, Kararname, Bildiri, Genelge ve Raporlar/ 1 dosya, 4 belge, 42 sayfa.

02.05. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Milletvekili Seçimlerine Ait Mazbatalar/ 3 dosya, 62

belge, 62 sayfa.

Meclis-i Mebusan ve TBMM'ye seçilen milletvekillerinin bir kısmının mazbataları. Mustafa Kemal'in İzmir, İsmet İnönü'nün Malatya, Sahir Sılan'ın Bingöl ve Tunceli'den milletvekili mazbataları.

02.06. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Milletvekili Biyografileri/ Tasnifi tamamlanmadı.

Osmanlı ve TBMM dönemine ait milletvekillerinin yaşamöyküleri. Bazı ünlülerin ölümlerinin ardından gazetelerde haklarında çıkan yazılar ve ilanları.

02.07. Çeşitli Siyasi ve Askeri Kişilerle Yazışmaları/ 98 dosya, 388 belge, 332 sayfa.

Türk siyasi hayatında yer alan, genellikle tebrik, teşekkür niteliğinde çeşitli yazışmalar.

Bir dosya eski büyükelçi Behiç Erkin'le yapılan yazışmalardır. Bu dosyanın içinde II. Dünya Savaşı'na girilmemesi konusunda Fatin Rüştü Zorlu'nun konuşması da mevcuttur.

03. DOĞU RAPORLARI

65 dosya, 353 belge, 2598 sayfa.

Vali, kaymakam ve diğer yerel yöneticilerin, başta Tunceli ve Bingöl olmak üzere bölgenin siyasi, idari, tarımsal alanları, hayvancılık, ormancılık, madencilik, bayındırlık, sağlık, eğitim ve kültürel durumlarına ilişkin hazırladıkları çeşitli raporlar. TBMM'deki konuşmalar, komisyon raporları ve çeşitli çalışmalar. İl Kanunu, İskân Kanunu, Toprak İşleri ve Toprak Kanunu gibi kanunlar. Kararnameler, genelgeler, yasaklı köyler, hazine arazileri gibi çeşitli listeler. Bütçeler ve nüfus sayımları. Kadri Kemal Kop'un Kürtler üzerine raporları. Mustafa Abdülhalik (Renda)'in Şeyh Sait İsyanı'nı anlatan Osmanlıca raporu. Dr. Şükrü Mehmet Sekban'ın Kürt Sorunu (Ekalliyetler Meselesi) adlı Fransa'da hazırladığı rapor. Sahir Sılan'ın el yazısıyla tuttuğu Tunceli, Bingöl, Ağrı, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Van ve Urfa illeriyle birçok ilçeyi kapsayan gezi notları. Sahir Sılan'ın Hozat yöneticileriyle yazışmaları. Tunceli yasak bölge halkının, geri dönmeleri konusunda Sahir Sılan'a yazdığı mektuplar. Sahir Sılan'ın CHP milletvekilliği ve DP müfettişlik dönemlerinde Tunceli, Bingöl ve Erzincan illerine ilişkin partilere sunduğu raporlar. Tunceli ve Erzincan il sınırlarını gösteren harita. Dersim'deki aşiretler ve silahları ile yapılan tedip hareketlerini gösteren krokiler. Tunceli'nin eğitim durumunu ve yasak bölgeleri gösteren haritalar. Bingöl ili ve köylerini gösteren harita. Doğudaki devlet yollarını gösteren harita.

03.01. Doğu Mektupları / Tasnifi tamamlanmadı.

Çeşitli Doğu illerinde yaşayan halk ve yöneticilerle Sahir Sılan arasındaki mektuplaşmalar. Bir kısmı Osmanlıcadır.

04. HARİTALAR

(Herhangi bir serinin parçası olmayanlar)/ 6 dosya, 53 belge.

Kurtuluş Savaşı harp haritaları. Osmanlı vilayet taksimatı haritası. Çeşitli Türkiye haritaları. Çeşitli illere ait haritalar. 1925-26 su baskınında devletin yardım ettiği yerlerin haritası.

I. Dünya Savaşı Fransız - Alman Cephesi haritası. II. Dünya Savaşı Avrupa haritası. Bağdat haritası.

05. SÜRELİ YAYINLAR

11 dosya, 89 belge.

Demokrat Erzincan, Öz Erzincan, Bingöl, Demokrat Erzurum, Van, Muş Altınova, Turan, Zafer, Tan ve Yeşil Eğin gibi süreli yayınların bazı sayıları.

06. İKONOGRAFİKLER

(Herhangi bir serinin parçası olmayanlar)/ 53 dosya, 53 belge.

07. FOTOĞRAF VE KARTPOSTALLAR

(Herhangi bir serinin parçası olmayanlar)/ Tasnifi

tamamlanmadı.

Atatürk, İnönü ve çeşitli siyasilere ait fotoğraf ve kartpostallar. Sahir Sılan'ın Doğu gezileri sırasında çekilen fotoğraflar.

08. YÖNETİCİLİK YAPTIĞI KURUMLAR

Tasnifi tamamlanmadı.

Ergani Bakır Madeni Türk A.Ş., Üsküdar-Kadıköy Halk Tramvayları Türk A.Ş., Bakırköy Yünlü Dokuma ve Yün İpliği Fabrikaları Türk A.Ş., Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ve Adıyaman Pamuklu Dokuma Sanayii TAŞ'ye ilişkin faaliyet raporları ve çeşitli yazışmalar.

09. MUSTAFA ASIM ÇALIKOĞLU EVRAKI

Tasnifi tamamlanmadı.

İttihad ve Terakki üyesi olan Çalıkoğlu, Meclis-i Mebusan'da tahrirat müdürlüğü yapmıştır. Bu döneme ait bazı evraklar ile çeşitli ailevi yazışmalar bulunmaktadır.

10. OKUNAMAYAN OSMANLICA BELGELER

Tasnifi tamamlanmadı.

Sahir Sılan'ın Büyük Millet Meclisi'nde kâtiplik yaptığı dönemde Osmanlıca stenoyla yazdığı yazılar.

NECMEDDİN SAHİR SILAN (1896-1992)

Necmeddin Sahir Sılan'ın baba adı Salih Necati ve anne adı Melek'tir. Kendi hazırladığı biyografisinde (NSS/01-10 Belge No/09) Fatih Sultan Mehmed'in gemilerinden birinin kaptanı olan ve Trabzon'un fethinden sonra Fatih'in isteğiyle bölgede kalan Yahya Paşa'nın soyundan geldiği yazılıdır. Necmeddin Sahir Sılan, dalyan sahibi olan babası Salih Necati Bey'in görevi nedeniyle bulunduğu Edirne'de 1896'da dünyaya gelir. 1909'da Kabataş Mekteb-i İdadisi'nden, 1928'de de Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olur. İstanbul Barosu'na kayıtlı olmasına rağmen avukatlık yapmaz.

Meslek hayatına 1910'da *Tercüman-ı Hakikat*'te başlar. Bu gazetede, za-

bıt kâtipliği görevinde bulunduğu Meclis-i Mebusan'dan ve Ayan Meclisi'nden (1915-1919) parlamento çalışmalarını kendine has bir tarzda yayınlar. Büyük ilgiyle karşılanan bu yazıları nedeniyle *Tanin* gazetesine geçer ve söz konusu izlenimlerini "Hayat-ı Teşriiye" başlığı ile yayınlar.

I. Dünya Savaşı sırasında gazeteci sıfatıyla, Mustafa Kemal ile söyleşi yapar. Bu dönemde 4. Ordu'da ihtiyat zabiti olarak askerlik görevini yerine getirir. 4. ve 5. ordularda ihtiyat zabitliğinde bulunur. Sait Halim ve Talat Paşa kabineleriyle ilgili Divan-ı Âli Tahkikat Hey'eti kâtipliğini yapar.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine buradan kaçarak *İleri* gazetesini temsilen İnebolu'ya, ardından Ankara'ya geçer. Mustafa Kemal'in isteğiyle *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin çıkarılmasında yer alır. Gene Mustafa Kemal'in önerisiyle Büyük Millet Meclisi'nde evrak ve tahrirat müdürü olarak çalışır. Bu görevinin yanı sıra matbaa müdür vekilliğinde de bulunur. Milli Mücadele'deki hizmetlerinden dolayı TBMM tarafından İstiklal Madalyası ile onurlandırılır.

Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından Ali Fethi Okyar ve İsmet İnönü'nün başbakanlıkları döneminde (1923-1927) Başbakanlık Özel Kalem müdürü olur. Aynı dönemde Lozan görüşmeleri sırasında Musul Heyet-i Murahhas kâtipliği yapar. Ayrıca Evrak-ı Nakdiye Komisyonu (1927) üyesi olarak Londra'ya gönderilir.

Londra'dan Ankara'ya döndükten kısa bir süre sonra İstanbul'a yerleşir. 1927-39 arasında; merkezi İstanbul'da bulunan Ergani Bakır Madeni Türk A.Ş.'nin önce hükümet komiserliği ve ardından yönetim kurulu üyeliği, Sümerbank yönetim kurulu üyeliği, Üsküdar-Kadıköy Halk Tramvayları Türk A.Ş. yönetim kurulu üyeliği ve genel müdürü, İstanbul Vilayeti Genel Meclisi üyeliği ve Başkanlık Divanı kâtipliği ve bütçe komisyonu mazbata muharriri başkanı ile Bakırköy Yünlü Dokuma ve Yün İpliği Fabrikaları Türk A.Ş. yönetim kurulu üyeliği gibi çeşitli üst düzey görevlerde bulunur.

TBMM'nin, altıncı döneminde (1939) Bingöl, yedinci (1943) ve sekizinci (1946) dönemlerinde Tunceli mebusu olur. Milletvekilliğinin yanı sıra TBMM Başkanlık Divanı kâtip üyeliği de yapar. Genel seçimlerin yapıldığı 14 Mart 1950'de CHP'den ve milletvekilliğinden istifa eder.

1950-1954 arasında Demokrat Parti Genel İdare Kurulu'nun kararı ile Erzincan, Tunceli ve Bingöl'deki DP teşkilatlarının parti müfettişi olarak görevlendirilir. 1954 yılı seçimlerinde Demokrat Parti'den milletvekilliğine aday adaylığını koyar.

1955'te Ankara Belediye Meclisi üyeliğine seçilir. Bu yıllarda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı yönetim kurulu üyesi ve Adıyaman Pamuklu Dokuma Sanayii TAŞ yönetim kurulu üyeliğinde bulunur. 1966'da Adalet Partisi'nden Cumhuriyet Senatosu'na aday adaylığında bulunur. 1968'de Adalet Partisi'nden istifa eder.

Necmeddin Sahir Sılan'ın 1910'da *Tercüman-ı Hakikat*'le başlayan basın hayatı da oldukça hareketlidir. *Hak* ve *Tasvir-i Efkâr*'da yazıları yayınlanır. Mütareke döneminde *Dersaadet*, *İleri*, *Vakit* ve *Zaman* gazetelerinde yazarlığının yanı sıra yazı işleri müdürlüğünde de bulunur. *Cumhuriyet*, *İleri*, *İstiklal*, *Resimli Gazete*, *Tanin* ve *Yeni Gün*'de yazarlığına devam eder. Buradaki yazılarından bazılarında mahlas olarak "Mehmet", "Akyıldız", daha sonra Mustafa Kemal'in önerisiyle "Yıldız" adlarını kullanır. 1965 yılından itibaren *Tarih Konuşuyor* dergisinde yazıları yayınlanır. Sarı basın kartı sahibidir.

Edebiyatla da ilgilenen Sılan'ın, *Rebap*, *Donanma*, *Servet-i Fünun*, *İnci*, *Güleryüz*, *Diken*, *Tan* gibi dergilerde şiirleri ve düzyazıları yayınlanır. Bunların yanı sıra "Kafkas Yolu" "Müfteri yahud Sefile" adlı iki piyesi de bulunmaktadır. "Kafkas Yolu" Müdafaa-i Milliye Cemiyeti yararına Burhaneddin Tepsi tarafından sahnelenir. Balkan Harbi ile ilgili olarak 1912'de yazdığı *İslam Düşmanları* adlı kitabı 1916'da yayınlanır Yayınlanmamış pek çok çalışması ve şiirleri bulunmaktadır.

Birçok derneğe de üyedir. Bunların arasında Anadolu Kulübü, Basın Konseyi, Çocuk Esirgeme Kurumu, Darüşşafaka Cemiyeti, İstanbul Atlı Spor Kulübü, Laik Cumhuriyeti ve Devrimleri Koruma ve Geliştirme Derneği, Moda Deniz Kulübü, Muharip Gaziler Derneği, Türk Belediyeciler Derneği, Türk Dil Kurumu, Türk Hava Kurumu, Türk Parlamenterler Birliği, Türk Tarih Kurumu, Yahya Kemal'i Sevenler Derneği gelmektedir. Ayrıca Mason Locası Yüksek Haysiyet Divanı Başkanlığı yapar. Kızı Şen Sahir Sılan, babasıyla ilgili anılarında, Soyadı Kanunu'nun çıkmasıyla birlikte babasının Sahir olan adını soyadı olarak kullandığını, 1942'de İsmet İnönü'nün Sılan soyadını uygun gördüğünü yazar.

Necmeddin Sahir Sılan'ın, siyasetçilerden, gazetecilerden, bürokratlardan, öğrenim hayatından ve sanatçılardan pek çok dostları bulunur. Abdurrahman Melek, Ali Fuat Cebesoy, Esat Fuat Tugay, Faik Günday, Hacı Adil Arda, Hakkı Tarık Us, Hazım Türegün, İsmail Hakkı Ceylan, Kazım İsmail Gürkan, Mahmut Ata, Mehmet Ali Paşa ve eşi Prenses Ziba, Mesut Cemil Bey, Mim Kemal Öke, Mim Turhan Tan, Muhittin Üstündağ, Nevzat Tandoğan, Neyzen Tevfik, Rauf Orbay, Sedat Simavi, Suat Bengü, Süreyya İlmen, Tayfur Sökmen ve Übeyt Ülgen yakın dostları arasındadır. Şen Hanım hemen her akşam yemeğinde dostlarıyla birlikte yemekler yendiğini belirtir. Ayrıca, İsmet İnönü ve Abdülhalik Renda'ya ailecek ziyaretlerde bulunduklarını, annesiyle babasının sık sık Latife Uşşaki'yi ziyaret ettiklerini de söyler.

Necmeddin Sahir Sılan 60'lı yılların sonlarında aktif siyasi yaşamdan çekilir. 1983 genel seçimlerinde Milliyetçi Demokrasi Partisi'nden (MDP) milletvekili adayı olmak ister. Aday gösterilmez. 1992'de vefatına kadar Türk siyasi yaşamının önde gelen isimleriyle yazışmaya devam eder.

NECMEDDİN SAHİR SILAN'IN BİR RAPORUNDA

"KÜRT SORUNU"

GÜREL TÜZÜN

Yaklaşık 50 yıl önce yazılmış bu rapor Kürt sorunu konusunda o dönemin resmi ideolojisini oluşturan ve bazı değişikliklere uğramış olsalar da, pek çoğu günümüzde hâlâ varlığını sürdüren unsurları sergiliyor. Raporun önemli bir özelliği ise, o dönemde muhalefette olan Cumhuriyet Halk Partisi'yle (CHP) ilgili değerlendirmeler. Bu bakımdan, Onur Öymen'in Dersim '38'le ilgili sözleriyle başlayan ve CHP'nin Alevilerle ilişkilerini gündeme taşıyan tartışmalarla da yakından ilişkili.

Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu* (1999) adlı kitabında bu söylemin nasıl oluştuğunu inceler. Ona göre bu söylem, "batılılaşma/modernleşme, merkezileşme, milliyetçilik ve otoriteryanizmin esas olduğu bir söylemsel zeminde ortaya çıkmıştır." (s. 109) Yeğen (1999) bu söylemsel kuruluşun ana unsurlarını ise şöyle sıralamaktadır:

1. Kategorik inkâr söyleminin ortaya çıkışı ya da 'Türk vatanında Kürt yoktur' (s. 110);
2. İrticai kalkışma olarak Kürt sorunu: Hilafetin ve saltanatın canlandırılması hevesi (s. 129);
3. Modernlik-öncesi toplumsallıkların direnci olarak Kürt sorunu: Aşiret ve eşkıya (s. 134);
4. Yabancı devletlerin tezgâhı olarak Kürt sorunu: Ecnebi kışkırtması (s. 149);
5. Kırmızı Kuvvetler olarak Kürtler: Düşman söylemi (s. 154);
6. İktisadi bütünleşme sorunu olarak Kürt meselesi: Bölgesel geri kalmışlık söylemi (s. 159).

Bu yazıda, Tarih Vakfı'ndaki Necmeddin Sahir Sılan Arşivi'nde bulunan 20 Eylül 1952 tarihli ve "Doğu ve Doğu Güney İllerimiz ile İlgili Muhtelif Konular" başlıklı raporu[1] büyük ölçüde Yeğen'in çizdiği bu çerçeve içinde ele alacağız. Necmeddin Sahir Sılan tarafından yaklaşık 50 yıl önce yazılmış olan bu rapor Kürt sorunu konusunda o dönemin resmi ideolojisini oluşturan ve bazı değişikliklere uğramış olsalar da, pek çoğu günümüzde hâlâ varlığını sürdüren unsurları sergiliyor. Raporun önemli bir özelliği ise, o dönemde muhalefette olan Cumhuriyet Halk Partisi'yle (CHP) ilgili değerlendirmeler. Bu bakımdan, Onur Öymen'in Dersim '38'le ilgili sözleriyle başlayan ve CHP'nin Alevilerle ilişkilerini gündeme taşıyan tartışmalarla da yakından ilişkili.

Raporun, 'Demokrat Parti Genel İdare Kurulu Sayın Başkanlığı'na' hitaben yazılmış kapak yazısında, hazırlanış nedeni şöyle açıklanıyor[2]:

"Erzincan ve Bingöl illerinde tetkik ve tahkik mevzuu olan işler vesilesiyle adı geçen illerde ve Tunceli çevresinde Parti Teşkilâtımızın durumunu tesbit etmek için, Genel İdare Kurulumuzun 7 Temmuz 1952 günündeki toplantısında verilen karar ile telâkki edilen emirleri üzerine, Genel İdare Kurulu Temsilcisi sıfatiyle, mevzuubahis illerde gerekli temas ve incelemelerde bulunulmuş ve bunlara ait raporlar ayrı ayrı hazırlanarak sunulmuştur.

Ancak, Erzincan, Tunceli ve Bingöl illerindeki dolaşmalarımda olduğu kadar yolumuzun üzerine raslamış olması hasebiyle geçmiş olduğumuz Elazığ ili çevresinde de bazı temaslarda bulunulmuş ve böylece Doğu ve Doğu Güney illerimizle ilgili bâzı önemli konular üzerinde durulmuştur.

Mahiyetleri itibariyle memleket ve milletimizin güvenliği ile ilgili olan ve parti hareket ve faaliyetleri bakımından da teemmül ettirilmesi (düşünülmesi) faydalı sayılan mevzuubahis işlere ait özel raporumu da bu yazı ile ilişik olarak sunarken saygılarımı da arzederim."

Raporun 'İçindekiler' sayfası, kapsamını açık bir biçimde ortaya koyuyor:

"1. Erzincan'daki Beyanname işi
2. Yaratılmak istenilen hastalık
3. "Alevi"lere matuf telâkkiler
4. Aşiret hayatının zaruretleri
5. Kürt diliyle konuşanlar
6. Son seçimlerdeki hareketler
7. Zararlı telâkkiler ve cereyanlar

Tunceli Ovacık'ta kışla ve önünde askerler.

Hasan Saltık Arşivi'nden alınmıştır, izinsiz kullanılamaz.

8. "Kürt"lük ve "Ermeni"lik fikirleri
9. Sınırlarımızın ötesindeki teşebbüsler
a) Rus tahrikleri
b) İngiliz tertipleri
c) Amerika'lıların teşebbüsleri
10. Silahlanma hareketleri ve akisleri
11. Zararlı tahrikler ve tertipler
a) "Alevi"lere matuf olan konuşmalar
b) Doğu İllerimizdeki Aşiretlerle temaslar
12. Dikkate değer vaziyetler
13. Siyasî Teşekküllerdeki hareketler
a) Cumhuriyet Halk Partisi
b) Millet Partisi
c) Demokrat Partimizin durumu
14. İdare Amirleri ile vazifeliler
15. Muhtelif topluluklarla temaslar
16. Ayırıcı temayüllere mukabeleler
17. Vicdan hürriyeti ile ilgili işler
18. Doğu ve Doğu Güney illerimize ait tedbirler"

Raporun daha ilk paragrafında yer alan şu sözler konuyu gayet iyi özetliyor:

"Doğu ve Doğu Güney illerimizde eskiden mevcut olan bir hastalık son zamanlarda yeniden görülmeye başlamıştır. Bazı yerlerde yaratılmak istenilen, bazı yerlerde de sınırlarımızın ötesindeki dünya ile irtibatı olan bu hastalık, bu dava şudur: 'Türklük' ve 'Kürtlük' meselesi." (s. 1)

Toplam 36 sayfa uzunluğundaki bu raporda, Kürt sorunuyla ilgili devlet söyleminin Yeğen'in (1999) ayrıntılı incelediği bütün unsurlarının yer aldığı görülüyor. Burada bunların bazılarına değineceğiz.

İNKÂR SÖYLEMİ

Raporda kullanılan "Kürt diye adlandırılan" ya da "yabancı telâkkilere göre Kürt" gibi ifadeler söz konusu inkâr söylemini sergiliyor. Örneğin "'Alevi'lere matuf telâkkiler" bölümünde şöyle deniliyor:

"[B]u çevrede yaşayanların büyük bir kısmını, *Türk soyundan oldukları halde mezhebi bir tavsifle "Alevi" denilen, fakat ayırıcı temayüllerle "Kürt" diye adlandırılan* (abc) vatandaşların teşkil ettiği bir vakıadır ve bu vaziyet yalnız Erzincan ilimize, Erzincan çevresine maksur (sınırlı) değildir." (s. 3)

Aynı yaklaşım " 'Kürt' dili ile konuşanlar" bölümünde de görülüyor:

"[B]ugün yurdumuzda yaşayan ve 1951 İstatistik yıllığında, "ana dillerine göre nüfusun ayrılışı" bölümünde "Kürt"çe konuştukları tesbit edilen vatandaşların 1945 yılında 1,480,246 olarak kaydedilmiş bulunduğu görülmektedir."

Bu tasnifteki isabet derecesi, türlü bakımlarla, yetkililerce tetkike muhtaç olmakla beraber 1931 (1951?) yılındaki rakamlara göre Erzincan ili çevresinde yaşayanların % 55-60'ını *"Kürt" diye adlandırılan "Alevi" vatandaşların* (abç) teşkil ettiği anlaşılmakta...

"Esas itibariyle, *tarih, etnografya ve dil bakımından hiç bir varlık teşkil etmiyen "Kürtlük" mevzuu ile "Kürt" mefhumunun zorla yaratıldığı* (abc), Dr. Friç[3] ile Fransız ve Rus yazarlarının eserleri ve İngiliz Ansiklopedisi[4] ile bu kütlenin folklor araştırmalarından gayet vazıh bir şekilde anlaşılmaktadır." (s. 4-5)

"Zararlı telâkkiler ve cereyanlar" bölümünde de aynı görüşe rastlıyoruz:

"Gerçekten, bu tarzdaki bir topluluğun doğu illerimizdeki tekâsüfü (yoğunlaşması) yalnız memleketimizde değil, yabancı memleketlerde dahi *"Kürt" ırkı, "Kürt" varlığı tarzında bir telâkkiye* (abç) yol açmış ve

mevcut aşiretler, daha önce de işaret edildiği üzere adlandırıldıkları yerlere ve bölgelere göre şöyle sıralanmıştır: Motki, Sipti, Celâli, Hasenan, Cibri, Haydaran aşiretleri gibi.

Sayıları pek çok olan ve yalnız Tunceli çevresinde, eski adlariyle Şarkî ve Garbî Dersim bölgelerinde, kırk beş aşiret olarak serpilmiş bulunan

Molla Mustafa Barzani.

BÖLGESEL GERİ KALMIŞLIK, AŞİRETLER, ŞEYHLER...

Raporun çeşitli yerlerinde bölgede yaşanan olayların arkasında geri kalmışlığın/bıraktırılmışlığın, aşiret yapısının ve şeyhlerin etkisinin bulunduğu dile getiriliyor. "Aşiret hayatının zaruretleri" bölümü bu bakımdan iyi bir örnek:

"Hükümete karşı mutavaattan (itaatten) ve maişetlerini (geçimlerini) kendi güçleriyle sağlamaktan başka emelleri olmıyan bu büyük vatandaş kitlesine, Cumhuriyet Halk Partisi Hükümetleri zamanında, memleketin yüksek menfaatleri mülâhazasiyle dahi olsa, tatbik edilen ağır muameleler yanında bunların mütekâsif (yoğun) olarak bulundukları bölgelere ait okul, yol ve sair bayındırlık işlerinin, onları yetiştirmemek ve uyandırmamak için, yıllarca geri bırakılmış olması da acı hakikatlerdendir.

Bu vatandaşlardan, eski ve kötü geleneklerle, yaşamakta oldukları aşiret hayatının çeşitli tesirleriyle tekevvün eden (oluşan) hâdiselere karışmış olanları, kendi hayatlariyle cezalarını çekmiş olmakla beraber büyük bir kısmı, kanunlarla aşiret hayatının kaldırılmış olmasına rağmen, halâ aynı geleneklerin zebunu müritleri tarafından zekât olarak toplanılan davar, zahire ve paralarla sade ve iptidai hayatlarını idame etmektedir." (s. 21)

YABANCILARIN KIŞKIRTMASI

Kürt sorununun 'yabancı devletlerin tezgâhı, ecnebi kışkırtmasının sonucu' olarak görülmesi de raporun "Sınırlarımızın ötesindeki teşebbüsler" bölümünde, "Rus tahrikleri", "İngiliz tertipleri" ve "Amerikalıların teşebbüsleri" başlıkları altında yer alıyor:

"Gerçekten, bugün için olmasa bile, yarın için bir "Kürtlük" ve "Kürdistan", hatta bir "Ermenilik" ve "Ermenistan" fikrinin, Doğu ve Doğu Güney illerimizin bazı yerlerinde, daha ziyade dış telkinlerle ve temaslarla yayılmakta olduğu, bu fikirlerin melunane ve hainane bir maksatla aşılanmakta bulunduğu acı birer vakıadır...

[V]atanımızı "Türklük - Kürtlük" tefrikasiyle parçalamaya, vatandaşlarımızı birbirine düşürmeye matuf olan siyasî cereyanların daha ziyade Doğu ve Doğu Güney illerimize müteveccih bulunması, bu bölgelerde yaşayanları, yabancı telâkkilere göre "Kürt"leri alet etmek istemesi her bakımdan dikkate şayan bir vaziyet arz etmektedir." (s. 6-7)

"Müslüman bir "Kürt" vatanı kuracağını ve tayin edeceği Halifeye bütün İslam âlemini bağlamak suretiyle dünya üzerinde müstakil "Kürdistan" Devletini yaşatacağını yayan Molla Mustafa'nın, (...) Doğu ve Doğu Güney illerimizde hâlâ yaşamakta olan ve daha yıllarca yaşayacağı şüphesiz görülen (...)İslâmi ve Mezhebi telâkkilerle, müessir olmak istediği anlaşılmaktadır..."

bu toplulukların, *asılları Türk olmasına, "Horasan"dan geldikleri* (abç) söylenilmiş bulunmasına rağmen eski devirlerde kötü idarelerle ve yabancı ve muzır telkinlerle "Kürtlük" fikri etrafında birleştirilmek istenilmesi, dün olduğu kadar bugün, bugün olduğu kadar yarın için, Hükümetimizi, Partimizi, memleketimizi yakından ilgilendirecek çok hayati, çok önemli siyasî bir mevzu olmuştur." (s. 6)

olarak yaşamakta[dır]..." (s. 3-4)

Raporun "Dikkate Değer Vaziyetler" bölümünde yöredeki, özellikle de Bingöl'e bağlı Çan köyündeki şeyhlerden, bunların davranış ve eylemlerinden, aralarındaki sorunlardan söz ediliyor ve ekleniyor:

"Bütün bu şeyhler, kendilerince hiçbir zahmet ihtiyar edilmeden, köylü

Rusların bu konudaki girişimlerini Molla Mustafa (Barzani) aracılığıyla yürüttüğü ileri sürülüyor:

"Müslüman bir "Kürt" vatanı kuracağını ve tayin edeceği Halifeye bütün İslam âlemini bağlamak suretiyle dünya üzerinde müstakil "Kürdistan" Devletini yaşatacağını yayan Molla Mustafa'nın, tarikat ehli olduğunu da ileri sürmek suretiyle, memleketi-

mizde mevcut kanuni memnuiyetlere rağmen, Doğu ve Doğu Güney illerimizde halâ yaşamakta olan ve daha yıllarca yaşayacağı şüphesiz görülen Kadiri, Nakşibendi, Küfrevi ve sair adlar altındaki muhtelif tarikat salikleri üzerinde, daha ziyade Hanefi, Şafii ve sair adlar altındaki İslâmi ve Mezhebi telâkkilerle, müessir olmak istediği anlaşılmaktadır...

Rusların, Molla Mustafa'nın şahsında ve hareketlerinde, İslâmcılık cereyanı ve tahrikâtiyle mütenazır (bakışımlı, simetrik) olarak "Kürtlük" ve "Kürdistan" davasını birleştirmiş oldukları ve bu maksat uğrunda Irak'tan ziyade Suriye'deki "Kürt" ve "Ermeni" unsurlardan da geniş mikyasta faydalanmakta olduğu, Türkiye'den Suriye ve Irak'a ve Irak ile Suriye'den Türkiye'ye gelen ve gidenlerden bu maksatla istifade edildiği sanılmaktadır." (s. 7-8)

İngilizlerin daha I. Dünya Savaşı öncesinde "topraklarımızda petrol meselesi, Nasturi davası gibi çeşitli sebeplerle hadise çıkarmış" oldukları ve bu girişimlerini Milli Mücadele sonrasında da sürdürdükleri belirtildikten sonra şöyle devam ediliyor:

"İngilizlerin bu mevzu için ilk zamanlarda kullanmış oldukları Bedirhani'lerle ve diğer Kürt ve Ermeni unsurlariyle tesisine çalıştıkları müstakil "Kürdistan" davasına, İkinci Dünya Harbinden sonra tahassül etmiş (ortaya çıkmış) olan vaziyet ve zaruretlerle ve Orta Şarktaki petrol vesaire gibi iktisadi ve siyasî menfaatlerini korumak maksadiyle, son zamanlarda yeniden hız verdikleri ve bu işlerde Kerkük'lü Doktor Cafer adlı birini tavzif ettikleri ve bu adamın teşkil ve tesisine çalıştığı kollar ve ajanlar vasıtasiyle Musul istikametinden Hakkari ilimizde ve daha ziyade Diyarbakır ili çevresinde hazırlayıcı bazı hareketlere teşebbüs eyledikleri ifade edilmiştir." (s. 9)

"Amerika'lıların teşebbüsleri" bölümünde yer alan çözümlemelerin izlerini günümüzde de görmek mümkün. Örneğin ABD'nin bağımsız bir Kürt devleti kurma planından özellikle son sıralarda sıkça söz ediliyor, hatta "Kürt açılımı" da bu plana bağlanıyor. Raporda, II. Dünya Savaşı ve sonrasında Amerikalılarla yakın bir işbirliği sağlanmış olduğu belirtildikten sonra şöyle devam ediliyor:

"Ancak, bu suretle başlıyan ve şimdiye kadar iyi niyetlerle muhtelif sahalarda güzel eserlerini vermekte bulunmuş olan bu dostluğa ve yakınlığa rağmen, Amerika'lıların da, her işin üstünde yalnız Amerikan menfaatini düşünmesini tabiî olarak telâkki ettiğimiz takdirde, İngiliz'lerle olan çeşitli münasebetleriyle ve Orta Şarktaki iktisadî ve siyasî menfaatleriyle herhangi bir gün "Kürtlük" ve "Kürdistan", "Ermenilik" ve "Ermenistan" davasında söz ve hareket sahibi olabileceğini nazara almamız gerektir...

Amerika'lılar, Rus tahrikleriyle olduğu kadar İngiliz tertiplerini de bilmekte ve her hangi bir vaziyette Doğu ve Doğu Güney illerimizde bir "Ermenilik" ve "Ermenistan" davası halinde olmasa bile bir "Kürtlük" ve "Kürdistan" davası için kendi zaviyelerinden hareket ve faaliyette bulunmaktadır...

Bu suretle başlıyan hareket ve faaliyetlerin, İkinci Dünya Harbinden sonra henüz bir türlü sükûnet bulamıyan dünyamızda ve Orta Şark'ta tekevvün edebilecek çeşitli hadiselerle, Türkiye'mizde ve Doğu, Doğu Güney illerimizde yaşayan ve "Kürt" diye vasıflandırılan ve bugüne kadar Türkiye'mizden başka hiçbir Devlete mal olmamış olan vatandaşlarla sınırlarımızın ötesinde, İran ile Irak ve Suriye'de aynı geleneğe sahip olanları, aynı dili konuşanları da kucaklamak suretiyle, müstakil "Kürdistan" devletinin kurulmasına matuf olduğunu düşünmek hatalı olmasa gerektir.

Şeyh Sait isyanında yakalananlardan bir grup.

Cumhuriyet'in 75 Yılı 1. cilt.

Amerika'lıların, Arap ve Yahudi ihtilafını halletmek için bir milyonluk "İsrail" Hükümetini tesis ettikleri gibi, İstatistik Genel Müdürlüğünün 1951 İstatistik yıllığında, biraz önce de belirttiğimiz veçhile, "Ana dillerine göre nüfus ayrılışı" bölümünde "Kürt"ce konuştukları tesbit edilen 1,480,246 tutarındaki vatandaş topluluğunu Doğu ve Doğu Güney illerimizdeki gezici aşiretlere ve nüfus sayımındaki gizlenişlere göre, bir, bir buçuk milyon fazlasiyle, iki buçuk - üç milyon olarak mütalaa etmek, İran ile Irak ve Suriye'deki "Kürt" nüfusunu da bu esas üzerinden nazara almak suretiyle beş-altı milyon nüfuslu bir "Kürdistan" Devletini teşkil ve tesisini tasavvur etmesini, uzak bir ihtimal ile olsa dahi, düşünmek ve Hükümetimizce Doğu ve Doğu Güney illerimize ona göre önem vermek her halde daha isabetli bir hareket tarzı olarak telâkki edilmelidir.

Esasen, Amerika'lıların, muharriki ve âmili ne olursa olsun, hangi kuvvet ve teşekkül tarafından tertip ve tahrik edilmek suretiyle olursa olsun, son zamanlarda memleketimizdeki

bazı hareketleri dahi bu bakımdan dikkate değer görülmektedir...

Amerika'lıların bu tarzdaki incelemelerini, müstakilen "Kürt" hüviyeti ile olmasa dahi "Kürt" diye tavsif edilen "Alevi" vatandaşlar hakkında da bu şekilde ve muhtelif yönlerden teksif etmiş olmaları bu mevzudaki

Bingöl ilimizde Merkez ve Genç ilçeleri, Şeyh Said İsyanının doğuş ve yayılış çevreleri olması itibariyle, esaslı şekilde tedip görmüş, bu ilçelerde bir çokları sürülmüş ve asılmış olduğundan, iktidar değişikliğine rağmen, Hükümete karşı çekingenlik görülmekte, ... vatandaşlar arasında bazıları Hükümet teşkilâtına ve Hükümet mefhumuna karşı hala ürkek ve kapalı bulunmakta...

yakın ilgilerinin başka bir delili olarak mütalaa edilebilir." (s. 10-12)

GEÇMİŞLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

Raporda, geçmişte bölgede yaşanan çeşitli isyanlar ve sonuçlarıyla ilgili bazı değerlendirmeler de yer alıyor. Sılan'a göre, bölge insanlarında hükümete karşı gözlenen çekingenlik ve ürkekliğin yanı sıra Tunceli örneğinde görülen intikam duygusu, isyanların bastırılması sırasında yürütülen "tedip (cezalandırarak yola getirme) hareketleri" ile aşiretlerin ve şeyhlerin etkilerinden kaynaklanmaktadır:

"Bingöl ilimizde Merkez ve Genç ilçeleri, Şeyh Said İsyanının doğuş ve yayılış çevreleri olması itibariyle, esaslı şekilde tedip görmüş, bu ilçelerde bir çokları sürülmüş ve asılmış olduğundan, iktidar değişikliğine rağmen, Hükümete karşı çekingenlik görülmekte, ... vatandaşlar arasında bazıları Hükümet teşkilâtına ve Hükümet mefhumuna karşı hala ürkek ve kapalı bulunmakta... [B]u çekingenlik ve ürkekliği gidermek için ne kadar yakınlık gösterilse Hükümet mefhumu itibariyle güven sağlanması oldukça güç gibi... Bingöl'lülerin bu ruh haletinde tedip hareketlerindeki şiddetin müessir olduğu sanılmakta ve ... tesbit edilen bu vaziyette çoğu "Şafii" olan Bingöl'lülerde tevekkül ve tasavvufun ve bu arada Bingöl il merkezine üç saat mesafede bulunan "Çan" köyündeki şeyhlerin ve tarikat rabıtasının en önemli âmil olduğu zannedilmektedir. (s. 20-21)

[Tunceli'de] yaşayanlardan bir çoğunun tedip hareketleri sırasında insafsızca yok edilmesi, batı illerine sürülmesi, il sınırları içinde yasak ve boşaltılmış bölgeler kurulması, uzun yıllar özel bir kanunla (Tunceli Kanunu) ve hususi hükümlerle idare edilmiş olması ve saire gibi sebepler derin izler bırakmış..." (s. 22)

Tunceli yöresindeki "Alevi"lerin intikam duygusunun CHP'liler tarafından tahriki sonucunda ortaya çıkabilecek hareketlere karşı;

"[H]ükümetimizce tedbir alınması ve idare ve zabıta yollariyle olduğu kadar Pertek ve Çemişgezek ilçelerinde yaşayan ve yaz aylarında Munzur sıradağlarında yaylanan ve çoğu "Sünni" olan "Şavak"lılar ile münasip şekillerde daimi temas temini suretiyle buradakilerin ruhuna nüfuz edilmesi ve bu çevrede daima tedbirli ve ihtiyatlı bulunulması temenniye şayan görülmüştür." (s. 22-23)

"MİLLİ BİRLİK VE BERABERLİĞİ BOZAN" CHP!

1950'de CHP'den ayrılarak Demokrat Parti'ye geçen Sılan bu kez, "sınırlarımızın ötesindeki teşebbüsler"in yanında, "Türklük" ve "Kürtlük" meselesini tahrik eden, körükleyen bir iç güç olarak CHP'den söz ediyor:

"Cumhuriyet tarihimizde Şeyh Sait İsyanı, Ağrı hâdiseleri ve Dersim harekâtı adlariyle yer almış olan bu dava, o hareketlerle birlikte örtülmüş, unutulmuş gibi görülmekle beraber, demokrasi rejimimize başlıca âmil ve pişuva (önder) olan Demokrat Partinin siyasî hayatta yer alması ve faaliyete başlaması üzerine, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından, mahirane bir tertip ile yeniden ortaya atılmıştır." (s. 1)

Sılan'a göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gözlenen "Kürtlük" sorununda geçmişte bölgede yaşanan olaylar önemli rol oynamaktadır ve bu olayların asıl müsebbibi de CHP'dir:

"Ancak, Millî Mücadelenin başlangıcında denildiği gibi "Türk ve Kürt kavmi necibi"nin müşterek çalışma ve dayanışmasiyle iş ve el birliği edilmesine ve vatanımız çeşitli muhataralardan kurtulmuş olmasına rağmen, sonradan "Kürtlük" ve "Kürt" cereyanlarının, dış tahriklerle beraber içerde tatbik edilen kötü ve ağır muameleler yüzünden, körüklenmiş olması memleket bakımından zaman zaman ciddi endişeler doğurduğu gibi yurttaşlar arasında da derin boşluklar ve hoşnutsuzluklar yaratmıştır.

Bu hoşnutsuzlukların Erzincan çevresinde yayılmasına en mühim âmil o zamanlar Erzincan iline bağlı bulunan Pülümür ilçesinin, o sıralarda özel kanunla idaresine bağlanılan Tunceli sınırları içine alınması ve Erzincan'daki "Alevi" vatandaşların da muhtelif sebepler ve bahanelerle yerlerinden, yuvalarından sürülmesi, hatta öldürülmesi gibi haller olmuştur.

Bununla beraber, Cumhuriyet Halk Partisi, mevzuubahis hareketlerin günahını, 1950 seçimlerinde Erzincan çevresine gönderdiği elemanlarla ve ustaca bir manevra ile, başkalarına atfetmek suretiyle "Alevi" vatandaşların reylerini sağlamak imkânını bulduğu gibi Zihni Gediği mevkiinde-

ki hâdise ile "Kürt" diye anılan bu vatandaşlar üzerinde, bir terör havası yaratılmak suretiyle şu tehdit parolasını ileriye sürmüştür: "Hükümetin dayandığı partiye oy vermiyenler sonra yok olacak."

İşte, böyle manevi bir baskı iledir ki, Doğuda kütleye hâkim olan fertler vasıtasiyle ve aşiret hayatının doğurduğu zaruretlerle Erzincan ilindeki seçimler, Demokrat Partimizin aleyhine, Cumhuriyet Halk Partisi lehine sonuçlandırılmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisinin, bir iki ilimiz müstesna olmak üzere, seçimi kazandığı bölgelerdeki "Alevi" kütlesinin mevcudiyeti bu bakımdan tetkike değer bir mevzudur." (s. 5-6)

O zamanki CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in Hatay'ın Samandağı ilçesi ile diğer yerlerde söyledikleri, Sılan tarafından "açık tahrik mahiyetinde olması itibariyle, dikkate şayan bulunmuştur:"

"Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının 'Alevi' vatandaşlara gösterdiği saygı, sağladığı eşitlik malumdur. Biz, bu meseleyi samimi olarak ele almış ve yüz yılların kötü propaganda ve telkinlerini ortadan kaldırarak bu 'Türk Alevi'lerinin millî birlik içerisindeki yerini ve değerini gereği gibi belirtmiştik; yine o fikirdeyiz. Bunun aksine telkinlerde bulunmak isteyenleri millî birlik davasına ihanet etmiş sayacağız. Bu, bizler için bir oy meselesi değil, bu, Cumhuriyet Halk Partisi için bir ideal ve umde meselesidir."

Halbuki, onun bu tarzda konuşmak suretiyle daha şimdiden 1954 seçimleri için oy avcılığına başladığı ve bu arada, evvelce uzun yıllar sürmüş olan Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı sırasında, Erzincan ve Tunceli ile diğer yerlerde "Kürt" dedikleri "Alevi" Türklere karşı tatbik edilen ağır muameleleri, kötü bir taktik ile, Demokrat Partimizin kurucularına atfetmek suretiyle milleti zehirlemek ve "Alevi" vatandaşları Demokrat Parti camiasından soğutmak ve koparmak istediği anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterinin ... söylediği şu sözler, takip ettiği maksadın ne kadar zehirleyici olduğunu daha vazıh olarak göstermektedir:

"1938 harekâtının mesullerini o zaman Başvekalet'te bulunan zata sorunuz." (s. 16)

CHP'nin bölgedeki aşiretlerle temaslarda bulunduğunu da vurgulayan Sılan, bu girişimleri "memlekette sükûn ve huzuru, milli birlik ve beraberliği bozucu" hareketler olarak niteliyor (s. 18). Raporda CHP'ye "Atatürk düşmanlığı" suçlaması da yöneltiliyor:

"Bugün, memleketimizin bazı yerlerinde olduğu gibi, Doğu ve Doğu Güney

CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in (ortada gözlüklü) söyledikleri, N. S. Sılan tarafından "açık tahrik" mahiyetinde olması itibariyle, dikkate şayan bulunur.

illerimizde, daha ziyade "Alevi" ve "Zaza"ların bulundukları bölgelerde Atatürk sevgisi yerine Atatürk düşmanlığının yayılmasında ve bu arada "Atatürk" adı yanında "Bayar" adının tedip ve tenkil hareketlerinin âmili ve faili olarak gösterilmesinde Cumhuriyet Halk Partisi mensuplariyle bunlara taraftar olan bazı vazife sahiplerinin büyük rol oynamakta olmaları dikkate şayan görülmektedir." (s. 19)

Daha sonra gene CHP'lilerin, "... Tunceli Hareketleri ile 'Alevi Türk'lerin imha ettirilmesine aziz Atatürk ile Sayın Celâl Bayar'ın emir vermiş olduğu tarzındaki kötü ve ayırıcı telkinler ve tahriklerden" (s. 23) söz ediliyor. Günümüzde başka kişi, kurum ve partilerin CHP'lilerin benzer suçlamalarına hedef olması tarihin garip bir cilvesi olsa gerek...

KAYNAKLAR

Birinci, A. (1995), "Hâbil Âdem Pelister Hakkında," *Toplumsal Tarih*, No. 19 (Temmuz), s. 54-56.

Dündar, F. (2001), "İttihat ve Terakki'nin Etnisite Araştırmaları," *Toplumsal Tarih*, No 91 (Temmuz), s. 43-50.

Encyclopaedia Britannica, Inc. (1930), *The Encyclopaedia Britannica*, 14. baskı, New York.

Friç, Dr. (1334/1918), *Kürtler: Tarihi ve İçtimai Tedkik*, Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından: 3, Kitabhane-i Sûdi: İstanbul.

Fritz, Dr. (1992), *Kürtlerin Tarihi*, Hasat Yayınları, çevriyazı Sinan Şanlıer.

Okay, C. (1995), "Hâbil Âdem'e Dair Bazı Notlar," *Toplumsal Tarih*, No. 19 (Temmuz), s. 56-58.

Şahin, M. ve Akyol, Y. (1994a), "Hâbil Âdem ya da Nam-ı Diğer Naci İsmail Pelister Hakkında..." *Toplumsal Tarih*, No. 11 (Kasım), s. 6-14.

Şahin, M. ve Akyol, Y. (1994b), "Hâbil Âdem ya da Nam-ı Diğer Naci İsmail Pelister Hakkında-II" *Toplumsal Tarih*, No. 12 (Aralık), s. 17-23.

Tunçay, M. vd. (2004), *İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem Milletvekillerinin Gelecekten Beklentileri*, Ankara: TBMM.

Yeğen, M. (1999), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

DİPNOTLAR

1 Tarih Vakfı Arşivi Necmeddin Sahir Sılan Fonu, Seri No: 03 (Doğu Raporları), Dosya No: 5, Belge No: 41.

2 Çok belirgin bazı yazım yanlışlarını düzeltme dışında rapora herhangi bir müdahalede bulunmadık.

3 Burada sözü edilen, *Kürtler: Tarihî ve İçtimaî Tedkik* (Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından: 3, Kitabhane-i Sûdi: İstanbul, 1334) adlı yapıtın yazarı Dr. Friç'tir. Bu kitabın Sinan Şanlıer tarafından yapılmış çevriyazısı 1992'de *Kürtlerin Tarihi* (Hasat Yayınları) adıyla yayımlanmış ve bu kez yazarı Dr. Fritz olarak verilmiştir. Bu Dr. Friç/Dr. Fritz konusu haylı tartışmalıdır. Başta Dündar (2001) olmak üzere birçok çalışmada aslında Dr. Friç diye birinin olmadığı, bu kitabın yazarının Habil Âdem/Naci İsmail (Pelister) olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca bkz. Şahin ve Akyol (1994a) ve (1994b), Birinci (1995), Okay (1995).

4 Herhalde burada kastedilen *Encyclopaedia Britannica* (EB) olsa gerek. EB'nin o dönemde yayımlanan 14. baskısında Kürtlerin kökeni konusu "Kürdistan" başlığı altında ele alınıyor. "Kürt meşhumunun zorla yaratıldığı" ifadesi muhtemelen, bu bölümün, "Kürtlerin kökeni henüz kesin olarak belirlenememektedir," sözleriyle başlamasına dayanmaktadır. Ne var ki, izleyen satırlarda bu kökenin İÖ 2000'lere kadar gittiği belirtilmekte ve Kürtlerin tarihinin karışık olmasına karşılık, eski kayıtların incelenmesi sonucunda daha İÖ 6. yüzyılda Kürt aşiretlerinden söz edildiği söylenmektedir. (Bkz. EB, 1930: 520-521).

OVACIK KAYMAKAMI KADİR SÖZEN'İN KALEMİNDEN

"DERSİM'DE SON İSYÂNLAR, SEBEB VE ÂMİLLERİ"

CİHANGİR GÜNDOĞDU

Bu yazının konusunu teşkil eden ve Ovacık Kaymakamı Kadir Sözen'in 1938 yılında kaleme aldığı "Dersim'de Son İsyânlar, Sebeb ve Âmilleri" ve "Ovacık Kazası 1938 Yılı Ahval-i Umûmîye Raporu" Osmanlı reform literatürünün bir devamı niteliğini taşımakta, Cumhuriyet idaresinin Dersim meselesini "kökten halletmek" saikiyle hareket ettiği bir dönemde merkeziyetçi devlet politikalarını yürütmekle yükümlü seçkinlerin zihinsel parametrelerini anlamamıza olanak tanımaktadır.

Osmanlı ve Cumhuriyet bürokrasisince Dersim'in siyasal, sosyal ve iktisadi yapısını konu alan birçok rapor hazırlanmıştır. Bu raporların bir kısmı bugüne değin çeşitli araştırmacılar tarafından inceleme konusu yapılmıştır.[1] 19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinin temelini attığı bu raporlar geleneğinde taşra vilayetlerine yönelik çoğunlukla asayişçi-nizâmcı-medenileştirici bir söylem hâkimdir.[2]

Bu yazının konusunu teşkil eden ve Ovacık Kaymakamı Kadir Sözen'in 1938 yılında kaleme aldığı "Dersim'de Son İsyânlar, Sebeb ve Âmilleri" ve "Ovacık Kazası 1938 Yılı Ahval-i Umûmîye Raporu" yukarıda bahsedilen Osmanlı reform literatürünün bir devamı niteliğini taşımakta, Cumhuriyet idaresinin Dersim meselesini "kökten halletmek" saikiyle hareket ettiği bir dönemde merkeziyetçi devlet politikalarını yürütmekle yükümlü seçkinlerin zihinsel parametrelerini anlamamıza olanak tanımaktadır. Bunun yanı sıra notlar ve rapor, satır aralarına sıkışmış da olsa esasen arkeolojik bir uğraş neticesi elde edebileceğimiz Dersimlilerin otantik seslerine ve direnme stratejilerine kısmen de olsa ışık tutmaktadır.

Dersim'de yakalanan isyancılar ve askerler.

Hasan Saltık Arşivi'nden alınmıştır, izinsiz kullanılamaz.

* Kadir Sözen'in kaleme almış olduğu notlar ve rapora ulaşmamı sağlayan rahmetli Zeki Konur'a müteşekkirim.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DERSİM RAPORLARI

Dersim, I. Selim'in (hd.1512-1520) Çaldıran Seferi (1514) sonrası Osmanlı idaresi altına girdiği 16. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına değin özerk bir yapıya sahipti. Bölgenin çetin arazi yapısı ve iklim koşulları merkezi otoritenin Dersim'de hâkimiyet kurmasını engellemekteydi. Bölgede devlet otoritesi yerleşik aşiretlerin izin verdikleri ölçülerde ve kendilerine tanınan ayrıcalıklar derecesinde uygulanabilmekteydi. Merkezi hükümetin bölgede otoritesini tesis etme girişimleri bu durumu kendi varlıklarına karşı bir tehdit olarak gören aşiretler tarafından dirençle karşılanmakta, aşiretler merkeziyetçi politikalara karşı vergi vermeyerek ve seferlere asker göndermeyerek direnmekteydiler. Aşiretlerin sergilediği bu dirence karşı merkezi yönetim ise karışıklık yaratan aşiretlere karşı "sel seferleri" olarak da bilinen askeri seferler düzenliyor, aşiret ileri gelenlerinin bir kısmını ya sürgün ederek veya çeşitli idari görevlere atayarak kendisine bağlama yoluna gidiyor ve bu sayede kısmen de olsa bölgede varlığını sürdürebiliyordu.

Osmanlı merkezi otoritesi 19. yüzyılın ikinci yarısında yürürlüğe konulan merkeziyetçi reformlar çerçevesinde Dersim'e yönelik politikalarını revize etmek ve daha kapsamlı önlemler almak amacıyla asker ve sivil bürokratlara bölgenin iktisadi, sosyal ve kültürel yapısını konu alan birtakım raporlar hazırlatmıştır. İlk örneklerine II. Abdülhamid'in (1876-1909) saltanatı döneminde rastladığımız bu raporlar Osmanlı'dan Cumhuriyet'e varlığını devam ettiren Dersim'e yönelik kapsamlı bir literatürün ortaya çıkmasına vesile olmuş, bu raporlarda ortaya konan tespitler ve çözüm önerileri büyük oranda kâğıt üzerinde kalmakla birlikte sonraki yıllarda Cumhuriyet bürokrasisinin de istifade edeceği önemli bir operasyonel literatürün oluşmasına kaynak teşkil etmiştir.

İlk örneklerine II. Abdülhamid döneminde rastladığımız raporlar Osmanlı'dan Cumhuriyet'e varlığını devam ettiren Dersim'e yönelik bir literatür vücuda getirmiş, ortaya konan tespitler ve çözüm önerileri büyük oranda kâğıt üzerinde kalmakla birlikte sonraları Cumhuriyet bürokrasisinin de istifade edeceği önemli bir operasyonel literatürün oluşmasına kaynak teşkil etmiştir.

İlk Dersim raporu 1896 yılında Müşir Zeki Paşa tarafından hazırlanmıştır.[4] Şakir Paşa 1897 yılında bu ilk raporu değerlendiren bir başka rapor daha kaleme almış ve merkezi otoriteye genel bir tedîb harekâtı yerine, sadece suçluların cezalandırılmasını önermiştir.[5] 20. yüzyıl başlarından itibaren bölgenin "hassas" vaziyeti münasebetiyle, Dersim'i de kapsayan merkeziyetçi politikalara ve dolayısıyla da yeni raporlar hazırlanılması girişimlerine hız verilmiş, bu kapsamda Dersim Mutasarrıfı Mardinî Arif Bey (1903) ve Celal Bey (1906) iki yeni rapor daha hazırlamıştır.

Cumhuriyet hükümetleri nazarında Dersim otorite tanımaz haliyle bir "çıbanbaşıdır" ve bu "çıbanın" kat'i bir şekilde yok edilmesi gerekmektedir. Ancak gerek iç gerekse dış siyasal ve iktisadi konjonktür nedeniyle bu siyasi kararlılık bir süre etkin politikalara dönüştürülemez. Cumhuriyet hükümetleri de geçmiş dönemlerde olduğu gibi Dersim'e birtakım asker-sivil bürokratlar göndererek raporlar hazırlama geleneğini sürdürür. Bu döneme ait rapor literatürünün ilk örneğini, Dersim'de incelemelerde bulunan Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey 1926 yılında verir. Hamdi Bey'e göre Dersim Cumhuriyet hükümeti için bir çıbandır ve bu çıban üzerinde "kat'i bir ameliye yapmak ve ihtimâlât-ı elimeyi önlemek, selâmet-i memleket nâmına farz-ı ayndır."[6] Cumhuriyet dönemi raporlar geleneğine 1926 yılında Dersim'de incelemeler yapan Diyarbakır/Elazığ Valisi Cemal Bey (Bardakçı) daha ılımlı bir başka raporla katkıda bulunur.[7]

1930'lu yıllar, merkezi hükümet nezdinde Dersim'in ıslah olmayacağına olan inancın iyice pekiştiği bir dönemdir. Asker-sivil seçkinler daha sert birtakım tedbirlere başvurmak ve meseleyi kökten çözmek niyet ve gayretindedirler.[8] Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında yaşanan ilk açık örgütlü muhalefet deneyimi, Doğu ve Güneydoğu illerinde patlak veren Şeyh Said Ayaklanması (1925) ve bunların akabinde gelen Takrir-i Sükûn Kanunu (1925) ve İstiklal Mahkemeleri uygulamaları rejimin kırılganlığını olanca çıplaklığıyla ortaya koymuş ve muhalefete tahammülsüz otoriter bir merkeziyetçi kimliğin şekillenmesinde ve bu yapının yeni araçlarla tahakkümüne meşru bir zemin hazırlamıştı.[9] Bu süreçte merkezi hükümet enerjisini daha çok iktidarını konsolide etmeye sarf etmiş, Dersim meselesinin halline yönelik kapsamlı ve kuşatıcı politikalar hayata geçirememiştir.

Dersim için 1930'lu yılların bir milad olacağına dair ilk işareti Mareşal Fevzi Çakmak'ın "Dersim okşanmakla kazanılmaz" sözünde bulmaktayız. Fevzi Çakmak raporunda bölgenin bir an evvel Türkleştirilmesi gerekliliğine vurgu yapmakta ve hükümetten gerekli önlemleri bir an önce almasını talep etmektedir.[10] Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı Dersim raporlarından biri 1931 yılında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından kaleme alınır.[11] Şükrü Kaya'nın 1931 tarihli raporunu, Birinci

Umûm Müfettişi İbrahim Tali Öngören (1931), Başbakan İsmet İnönü (1935), Abidin Özmen (1936) ve Celal Bayar'ın (1936) raporları izlemektedir. İsmet İnönü'nün 21 Ağustos 1935 tarihinde Atatürk ve İcra Vekilleri'ne sunduğu rapor[12] 1937-38 Dersim harekâtında izlenecek temel stratejiyi belirlemesi bakımından önemlidir.

"DERSİM İSYANI"NIN SEBEB VE ÂMİLLERİ

Bu yazının konusunu teşkil eden notlar ve rapor, 1937-38 olayları sırasında Ovacık kaymakamlığı görevinde bulunan bir Cumhuriyet bürokratına; Kadir Sözen'e aittir. Notlar ve rapor muhteva bakımından Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi raporlarından kısmen ayrılmakla birlikte, Dersim meselesine temel yaklaşımları bakımında önemli benzerlikler içermektedir. Her şeyden önce notlar ve rapor, bir çözümler manzumesi ortaya koymak yerine daha çok var olan duruma kaynak teşkil eden tarihsel, sosyal, kültürel, dinsel ve iktisadi arka planı irdelemek iddiasındadırlar. Ovacık Raporu bu genel tespitlerin yanı sıra bölgede merkezi hükümetin giriştiği imar ve ıslah politikalarına dair bir de özet bilanço içermektedir. Notlar ve rapor öncellerinin aksine daha içeriden bir perspektifle yazılmışlardır. Bu nedenle hem olaylara tanıklık etmiş ve merkezi devlet politikalarını yürütmekle yükümlü bir bürokratın gözlemlerini içermekte hem de okuyucuya 1937-38 olaylarının öznesi olan Dersimlilerin seslerini kısmen de olsa duyurabilme fırsatı vermektedirler.

Kadir Sözen[13] "Dersim'de Son İsyânlar, Sebeb ve Âmilleri" ve "Ovacık Kazası 1938 Yılı Ahval-i Umûmîye Raporu"nu kaleme aldığı esnada Ovacık kaymakamlığı görevini yürütmekte ve kendisine bu görevinde eşi de öğretmen olarak eşlik etmektedir.[14] Kadir Sözen adı geçen notları 8 Aralık 1938 tarihinde Tunceli Vali ve Kumandanı Korgeneral Abdullah Alpdoğan'ın direktifleri üzerine kaleme almıştır.[15] Notlar küçük bir not defterine ait on beş sayfadan oluşmaktadır ve Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Sözen'in ilerleyen aylarda yine valilik makamına sunduğu "Ovacık Kazası 1938 Yılı Ahval-i Umûmîye Raporu" ise esasen 8 Aralık 1938 tarihinde sunulan notların düzeltilmiş ve genişletilmiş halini içermektedir. Ovacık Kazası Raporu, notların aksine Latin harfleriyle daktilo edilmiş olup toplam yirmi beş sayfadan oluşmaktadır. Sözen Ovacık Raporu'nda notlarında olduğu gibi uzun uzadıya Dersim meselesinin tarihsel, toplumsal ve dinsel arka planı üzerinde durmakta ve "Dersim İsyanı"nın ortaya çıkış sürecini ve bu sürece kaynaklık eden tarihsel ve toplumsal dinamikleri irdelemektedir. Raporda 1937-38 olayları, Arap-Fars/Şiî-Sünnî karşıtlığı eksenine oturtulmakta, Dersim hadisesi bu etnik ve dini karşıtlığın modern zamanlardaki tezahürü olarak sunulmaktadır. Sözen bu iddiasını raporda çeşitli tarihsel göndermeler ve referanslarla desteklemektedir. Notlarında kısmen değindiği ve Dersim hadisesinde var olması muhtemel Mehdici söylemi raporda daha açık ve vurgulu bir dille ortaya koymaktadır.

Notların giriş bölümünde Kadir Sözen "Dersim halkını medenileştirme" teşebbüsünden sonra iki itaatsizlik hadisesi olduğunu belirtmekte ve bunların âmillerini kolayca izah edebilmek için Dersim'de yaşayan "insanların milliyet ve menşelerini, havâlinin tabîî vaz'iyetini, halkın dîn ve mezhebini, bugüne kadar bu yurd parçasında hâkim olan devlet zihniyetini gözden geçirmek" gerekliliğine işaret etmektedir. Sözen'e göre "Tabiatın yıkıcı, kırıcı, üzücü, öldürücü kuvvetleriyle dâimi mücâdele içinde geçmiş hayat" neticesi "vahşi, hûnhâr, dessâs (hileci), cidâlcû (kavgacı)" olan bu insanların, yani Dersimlilerin, "Şark'tan Garb'e devamlı akınlar yapan Türk kafilelerinden bir zümre olduğuna şübhe yoktur."

Kadir Sözen notlarında Dersim halkının etnik ve dinsel kökenlerini İslâm'ın ilk doğduğu çağlardaki Arap-Fars çekişmesi içinde aramaktadır. Sözen'e göre her ne kadar Müslümanlar Halife Ömer devrinden (634-644) itibaren İran şehinşahlarını devirmişler ise de, İran halkı Arap hükümranlığı altına girmeyi "din-i izzet-i nefislerine yakıştıramadılar." Bu koşullar altında "halk rûhî mevcûdiyetlerinde derin bir boşlukla karşılaşıyor[...] İran zihniyeti... İslâm akîdelerini kabul etmekle birlikte rûhen ihtilâclar geçiriyordu."[16] "İran kültürü bazı zeki ve harîs insanların gizli telakkîsiyle sinsi sinsi hareket etmeye" başlıyor ve "önce imamet meselesini ortaya atarak Emeviler'in (661-750) nüfûzûnu kırmaya" çalışıyordu. Diğer taraftan ise "halkın yüksek teveccûhünü kazanan Halife Ali'nin (656-661) Allahlığı, güneşin Ali olduğu telakki edilerek İran zihniyetini henüz unutmayan büyük bir kitle harekete" getiriliyordu. Kerbelâ Vakası (680) esnasında Halife Ali'nin oğlu Hüseyin'in ve beraberindekilerin Muaviye'nin oğlu Yezîd tarafından öldürülmeleri, zaten iki halk nezdinde var olan bu ayrımı daha da

Raporlarda öncekiler gibi "vahşileri" yani Dersimlileri tedîb/medenileştirme ve tenkîl misyonu ile hareket eden birtakım idealist bürokratlar söz konusudur. Bu medenileştirici bürokrat takımı için en yakıcı görev Dersim'in bir an önce "medeniyete açılması" yani merkezi otoritenin varlığının bölgede tesis edilmesi ve bölgenin kesin bir şekilde Türkleştirilmesi yoluyla asimilasyonudur.

Seyyid Rıza ve oğlu idam kararından sonra mahkeme salonundan çıkarılırken.

Hasan Saltık Arşivi'nden alınmıştır, izinsiz kullanılamaz.

pekiştiriyordu. İşte bu esnada kendinde kuvvet bulan [İranlılar] "alenî kıyâmlara başlıyorlardı." Bu hareketten doğudan batıya akan Türk kafileleri de etkileniyordu. Türk kafileleri de İrâni halka katılarak halife ordularına karşı savaşıyor, ancak yenilince sarp bölgelere sığınıyorlardı. İşte Dersim'de görmekte olduğumuz halk Sözen'e göre Arap-Fars karşılaşmasında halife ordularına karşı savaşmış ve mağlup olunca da sarp bölgelere sığınmış Türk kafilelerinin bakiyeleriydi.[17]

Kadir Sözen her ne kadar kendince Dersim'in ve Dersimlilerin Türklüğünü, tarihi referanslar çerçevesinde izah etmiş gibi görünüyor olsa da hâlâ kafasında yerine oturmayan, Dersim kültürünün sinkretik yapısından kaynaklanan ve cevaplanması gereken başka sorular bulunuyordu. Bir taraftan Dersimlilerin Türklüğünü kanıtlarken, diğer taraftan Hıristiyan ve Ermeni olmadıklarını kanıtlamak gerekiyordu. Bu noktada Sözen şöyle bir izahta bulunuyordu: "buraya geldikleri zaman [Dersimliler] İslâm savletinden (saldırılarından) ürküp kaçan bir kısım Ermeniler yurdun yeni misafirleriyle [Dersimlilerle] çarpışmaya başladılar."[18] Sözen'e göre "bugün Dersim halkında gördüğümüz Hıristiyan akîde, hûrafe ve efsaneler"in kökeninde bölgede bir zamanlar baskın kültürlerden biri olan Ermeni kültürünün etkisi bulunuyordu.

Kadir Sözen'e göre Dersimlilerin Türklüğü sunulan kanıtlar çerçevesinde açık bir şekilde ortadaydı ve hal böyle iken "bunları [Dersimlileri] Türklük câmiası dışında görmek ilmî bir mutâlaa olamazdı." "Bu kadar ihmâl edilen bu zavallı kitlelerin köy adları, hatta bütün coğrafya isimleri, bir kısım âdet ve an'aneleri" Türklüklerinin en açık kanıtı durumundaydı.[19] Zaten Dersimlilerin "aşiretlere bölünmüş olmaları, 'hayvancılık ve ziraatle iştigalleri ve hepsinden de öte misâfir severlikleri Türklere has seciyelerdi."[20]

Sözen notlarında Dersim'de yaşayan halkın etnik, kültürel ve toplumsal kökenlerini kendince izah ettikten sonra Dersim "isyânı"nın sebepleri üzerinde durmaktadır. Bu noktada Sözen Dersim hadisesine neden olan olayları, görünen ve görünmeyen sebepler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Görünen sebeplere göre olaylar şöyle bir seyir izlemişti: "Kamhût nahiyesi müdürü Demenan Aşireti büyüğü Muhbir'in oğlu[nu] döğmüş. Seyyid Rıza'nın kardaşı oğlu olan Rehber (Rayver) Hozat Jandarma Kumandanı'na güvenerek Seyyid Rıza'nın tarlalarını elinden almak istemiş [ve] general buna müsâmaha etmiş, hatta haysiyeti kırılan Seyyid Rıza derdini anlatacak kimse bulamadığından bi'z-zarûre (mecburi olarak) dağa çıkmıştır." Ancak Sözen'e göre Dersim olaylarının temelinde asıl bölgede otoritesini tesis etmeye çalışan merkezi hükümet ile hâkimiyet alanlarını korumak isteyen yerel güçlerin yani aşiretlerin çıkarlarının çatışması bulunmaktaydı. Aşiretleri kuşkulandıran ve harekete geçiren en önemli sebep şuydu: " [devlet] karakollar vasıtasıyla daha kuvvetli bir durum alınca halk devleti daha kuvvetli görecek, ağayı dinlemeyecek ve elini sıcaktan soğuğa vurmayan seyit, ağa, dede makhûr (yenilmiş) bir vaziyete düşecekti."[21] Aşiret reisleri Sin ve Kamhût nahiyelerinde açılan karakollar üzerine "burunlarının dibine kadar sokulan devlet nüfûzundan" ürkmüşler ve karakolları kaldırmak üzere harekete geçmişlerdi. Sözen'e göre aşiret reislerinin denetimi altında "emirlerine kayıtsız şartsız itâat eden yüzlerce silahşör bulunmaktaydı." Bunlar, yani silahşörler, "seyidin, dedenin, ağanın öl emrine itâate alışmış ve cehaletin derin uçurumu başında bekleyen zavallılardı."

Sözen'in anlatımında Dersim olayları, "ortada hiçbir hadise yokken" Seyyid

Rıza'nın bütün Şark ve Garb Dersim aşiret liderlerini bir araya toplaması ve otuz iki aşiretin hep birlikte isyan sözü vermesi üzerine patlak veriyordu. Bu "isyan" esnasında Kırganlılar ve bir kısım Hozat aşiretleri dışında Doğu Dersim'in hemen hemen tamamı "isyana" katılmak suretiyle sözlerini tutmuş ve "bittabi tarümar edil-

1) Seyyid Rıza'nın oğlu
2) Rehber
3) Zeynel
4) Seyyid Rıza'nın Amcası'nın oğlu.

Cumhuriyet'in 75 Yılı 1. cilt.

mişlerdi." Ancak Kalân, Kev ve Koç Uşağı aşiretleri, Karaoğlan'da çadırlı ordugâh kuran Muhafız Alayı'nın "ani sürette harekete geçerek Dersim'i belkemiğinden ikiye ayırması" üzerine "sinmiş" ve "hükümete sadâkatten başka bir çare" bulamamışlardı.[22] Kalân aşireti ise hükümetin telkinleri üzerine "Seyyid Rıza ve aşiretini arkadan vurmuş" ve böylece yalnız kalan aşiretler askeri kuvvetler tarafından dağıtılmışlardı.[23]

Sözen'in notlarında aşiretlerin bir kısmının yenilgiye uğratılması ve Seyyid Rıza'nın 1937 yılında "yakalanması" ile birlikte Dersim "isyanı"nın ilk evresinin bittiğini görüyoruz. Ancak merkezi otorite Dersim'de hâlâ etkin olan bir kısım aşiretlerin hâkimiyetlerini tamamen ortadan kaldırmakta kararlıdır. Sözen'e göre gerek Başvekil Celal Bayar'ın Tunceli hakkında açıklamaları gerekse Tunceli Kumandanlığı'nın kız enstitüsünü açması ve köylerde bu enstitü için kız toplanması aşiretler nezdinde ikinci bir direnişin örgütlenmesi girişimlerini hızlandırmıştı. Bunun üzerine bazı aşiret liderleri diğer aşiretler nezdinde yoğun bir propaganda seferberliğine başlamışlardı.[24]

Devletin "medenileştirici/özgürleştirici" propagandasına karşı aşiretler nasıl bir karşı-propaganda yürütmekteydiler? Bu propagandanın dayanakları neydi? Sözen'in notlarından ve rapordan edindiğimiz izlenime göre aşiretlerce yürütülen propagandanın merkezinde şu iddialar bulunmaktaydı: Devlet köyleri baştanbaşa boşaltacak, erkek çocuklar Umûmi Harp'te Rus zabitana karşılık olarak Ruslara verilecek, kız çocukları Türk mekteplerinde yetiştirilerek Türk yapılacak ve Yezîdler yani Türklerle evlendirilecek, aşiret büyükleri tamamen kesilecekti.[25]

Sözen'e göre "içeriden ve dışarıdan takvîye edilen itâatsizler" 1938 yılı kış günlerini hazırlıkla geçirmeye karar veriyorlar, bu esnada Ruslara verilecek çocukları Yezid olarak bırakmamak için sünnet ettiriyorlar, kızlarını enstitüye göndermemek için tedbirler alıyorlar ve ağaların hükümet merkezine gitmemesi için tertipler düşünüyorlardı.[26] Bir kısım aşiretler tarafından örgütlenmeye çalışılan bu ikinci direnişin liderleri arasında Seyyid Rıza'nın eski karısı ve Diyap Ağa'nın kızı Elif, Abbasan aşireti lideri Zeynel ve Demanan aşireti liderlerinden Hasso (Heso) Gev bulunmaktaydı.[27] Zeynel aşiretler arasında yaptığı propagandada Kalânlı aşiretleri kendilerini arkadan vurmakla itham ediyor ve kendilerine emanet bırakılan malları gasp etmekle suçlayarak aşiretleri şu sözlerle direnişe çağırıyordu:

"Devlet bizi ezdi. Fakat siz bu hizmetinize mukâbil ne kazandınız! Silahlarınız elinizden alındı. Yarın sürüleceksiniz! Çünkü dağlık mıntıkada oturuyorsunuz. Kızlarınız, oğullarınız elinizden alınacak. Öldürüleceksiniz! En doğru hareket şimdi hep beraber olub devlete karşı koymak ve hep beraber mertçe ölmektir."[28]

Bu esnada her tarafa mekik dokuyan elçiler ise Zeynel'in mesajını diğer aşiretler arasında yayıyor ve aşiretler arasında yeni bir birlik sağlamaya çalışıyorlardı. Sözen'e göre bu ikinci hareketin de başlangıcı diğer Dersim "isyanlarının" aynısıdır: "Ağanın burnunun dibine kadar sokulan karakolu atmak, devlet nüfûzunu uzaklaştırmak."[29] Sözen olayların devamını şu şekilde aktarmaktadır:

"Bu suretle takviye edilen fikirler, fiiliyat sahasına çıkmak için kendilerinden (Öl) işareti bekleyen (Hasan Sebbah) kullarına bir işaret vermeğe bakıyordu. Yalnız halk silahsızdı.[30] (İmam)ların emrini yerine getirmek için herşeyden evvel silah tedariki lazımdı. Bunun için Hasso Gev ve Zeynel'in teşvikile Kalanlılar içlerinde gezen müfrezenin ve karakoldaki erlerin silahlarını almağa teşebbüs ettiler."[31]

Sözen'in anlatımında Dersim olaylarının âmilleri arasında seyyitler ve ağalar başrolü oynamaktadır. Ağa "isyana" elindeki zor gücüyle katkıda bulunurken, seyyid ona manevi bir boyut kazandırmakta, kitleleri dinsel motifler etrafında harekete geçirmekteydi. Bu süreçte seyyidlerin ve rehberlerin sözleri o kadar etkilidir ki Sözen Ovacık Raporu'nda devletin onların karşısında çaresiz kaldığından yakınmaktadır. Buna göre halk arasında dolaşan rehberler (rayberler) "halka dünya ve ahirette Allah'ın bütün mazhariyetlerine kavuşmak için rehberin işaretine bakmasını öğütlüyor, onu dinlemeyeni Yezîd olarak nitelendiriyor ve kendilerini dinlemeyenlerin Ali'den, güneşten daima uzak kalacağını" söylüyorlardı.[32]

Sözen'in notlarının satır aralarında açık bir şekilde belirtilmemiş olsa da aşiretler nezdinde Mehdici referans-

laradayanan bir karşı-propagandanın var olduğuna dair bazı emareler görülmektedir. Zira rehberlerin halk nezdinde yürüttüğü propagandaya göre "Dersim dağları (Ali'nin) ümmetini koruyacak, Dujik Baba'dan yüzlerce çadır asker çıkacak" ve Dersim kurtulacaktı.[33] Alevi/Kızılbaş dinsel referanslarına göndermeler yapıldığı anlaşılan ikinci Dersim direnişini ortaya çıkaran ve besleyen unsurlar arasında Sözen'in iddiasına göre Osmanlı idaresi ve ulemasının geçmiş uygulamaları da bulunmaktadır.[34] Merkezi hükümetin de baş etmekte zorlandığı en önemli unsur "insanları büsbütün körleştirdiğine" inanılan Alevi/Kızılbaş inancına dayalı dini akidelerdi.[35] Cumhuriyet'in azılı düşmanları addedilen ağaların, seyyitlerin, rehberlerin ve dedelerin etkin olduğu bu harekette Dersimliler kendilerini Kerbelâ'da öldürülmüş olan Hüseyin'le özdeşleştirirken, devlet ise Yezîd'de vücûd bulmaktaydı.[36]

Ovacık Raporu'nda Dersim olayları esnasında var olması muhtemel Mehdici göndermeler ve bu göndermelerin tarihsel izlekleri daha açık bir dille ifade edilmektedir. Raporda Dersim "isyanı" ile Farsların İslamlaşmasından sonra ortaya çıkmış olan ve daha sonraki asırlarda Arap ve Sünni İslâm karşıtı söylemlerin hâkim olduğu Zenadıka, Babek İsyanı ve Nizari İsmaililik gibi toplumsal ve dinsel hareketler arasında paralellikler kurulmaktadır. Sözen bu göndermelerini İslâm tarihine yaptığı birtakım atıflarla desteklemeye çalışmaktadır. Raporda özellikle Alamut Kalesi'nde yerleşik olan ve Selçuklu merkezi otoritesine karşı direnen Nizari İsmaililer ile Dersimliler arasındaki benzerliklere işaret edilmektedir. Sözen'e göre "bunların [Dersimlilerin] buraya geldikleri tarihlerle Elemut'ta Allahlık yaparak bütün İslâm halifelerini, sultanlarını titreten binlerce İslam kanı akıtan (Hasan Sebbah) ve haleflerinin ortaya attığı Bâtıni mezhebinin tevlit ettiği iğtişaşları göz önüne getirecek olursak, Dersim halkının mezhep telakkilerini daha yakından tanımış oluruz."[37]

Raporda halk nezdinde yaygın olan "imam" inanışı şu şekilde anlatılmaktadır: "İmamet meselesi, burada hüviyetini değiştirerek aşiretlere kadar inmiştir. Asıl imam Ali'dir ve imamet Ali ahfadına hastır. Oniki imamdan bugün sağ olan (Hasanülaskeri) Dujik Baba'da oturmaktadır. Bir gün ortaya çıkarak âlemi ıslah edecek, yeryüzünde Aleviliği hâkim kılacaktır."[38] Sözen'in raporundan anlaşıldığı kadarıyla devlet güçleri nazarında halkın psikolojik direnme noktasını teşkil eden ve kayıp Mehdi'nin ortaya çıkacağı yer olduğuna inanılan Dujik Baba'nın zaptı başlıca gündemi teşkil etmektedir. Sözen raporunda Dujik Baba'nın önemini şu sözlerle dile getirmektedir: "Har Mustafa'nın rehberliğinde ve Aktaşlı Hüseyin'in idaresinde (Dujik Baba)'daki imama güvenen hıyanet seli işte bir avuç dilâver karşısında kendisini bir kayaya çarptı... Türk orduları, Dujik Baba'da hiçbir zaman çıkamayacak imamı tozlu postallarının altına serdi."[39]

Kadir Sözen'e göre Dersim meselesi yalnız bölge halkını kapsamayan fakat çevre illeri ve ilçeleri ilgilendiren bir feodal ilişkiler bütününün tezahürüydü.[40] Buna göre Dersim hadisesinin kökeninde "devletle haydûdlar" arasında aracılık rolü oynayan ve böylece kendilerini "devlete satmak" fırsatını elde etmek isteyen ağalar ve mebûslar, silah ve cephane kaçakçılığı yapan kimseler ile "haydûd"lara erzak satmak, onların elindeki hırsızlık malı kıymetli eşyaları yok pahasına satın almak isteyen birtakım kimseler bulunuyordu. Dolayısıyla Dersim meselesinin siyasi ve dini boyutlarının yanı sıra, çevre illeri ve ilçeleri de kapsayan bir de iktisadi boyutu bulunuyordu. Sözen'e göre Dersim'in daima "isyan" etmesinde çıkarı bulunanların başında Erzincan, Malatya ve Elazığ vilayetleri içinde "birer sade vatandaş gibi yaşayan ve hükümet memurları nezdinde itibarı olan silahsız haydudlar" geliyordu. Bu illerin yanı sıra Kemah, Kemaliye, Çemişgezek köyleri halkı da Dersim "isyan"larından azami istifade etmekteydi. Sözen bu tespitinden hareketle Dersim'i çekirdek Dersim, et Dersim ve kemik Dersim olmak üzere üç parçaya ayırmaktadır. Bu ayrıma göre çekirdekler isyan ediyor, kemikler, yani yakın köyler isyana kuvvet temin ediyor, et Dersim'i teşkil eden çevre iller ve ilçeler ise Dersim'i besliyorlardı.[41]

Seyyid Rıza ve yoldaşları Elazığ'da mahkemede.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi raporları yakından incelendiğinde Dersim'e yönelik merkeziyetçi politikalarda zihinsel ve araçsal bir süreklilik hemen göze çarpmaktadır.[42] Cumhuriyet dönemi Dersim raporları, birçok bakımdan Osmanlı'daki öncellerinin devamcısı niteliğindedirler. Bu raporlarda da öncekiler gibi "vahşileri" yani Dersimlileri tedîb/medenileştirme ve tenkîl misyonu ile hareket eden birtakım idealist bürokratlar söz konusudur. Bu medenileştirici bürokrat takımı için en yakıcı görev Dersim'in bir an önce "medeniyete açılması"[43] yani merkezi otoritenin varlığının bölgede tesis edilmesi ve bölgenin kesin

bir şekilde Türkleştirilmesi yoluyla asimilasyonudur.[44]

Kadir Sözen'in kaleme almış olduğu notlar/rapor ve serd ettiği fikirler yukarıda zikredilen gelenek içinde değerlendirilmelidir. Sözen hem notlarda hem de raporda Dersim 37-38 hadisesini gerici/feodal bir ayaklanma olarak tasvir etmekte ve bu bağlamda merkezi otoritenin şiddetli müdahalesini halk kitlelerini feodal ve dinsel boyunduruktan "kurtarmayı" ve "medenileştirmeyi" amaçlayan bir özgürleştirici proje olarak sunmaktadır.

Notlarda ve raporda Dersim'in Türklüğünün ispatına özel önem atfedildiği görülmektedir. Kadir Sözen ve Cumhuriyet eliti nazarında bölge halkına "unutmuş" olduğu Türklüğünün hatırlatılması ve bu yolla asimilasyonu başlıca görev telakki edilmektedir. Yalnız, Sözen'in nazarında asimilasyonu hedeflenen Dersim kimliğinin bileşenleri etnik olduğu kadar dinseldir de. Zira Sözen'e göre devlet otoritesinin bölgeye nüfuz edememesinin en önemli sebeplerinden birisi bölgede hâkim olan Alevi/Kızılbaş inancıdır ve asırlar süren bu meselenin halli elzemdir.

Kadir Sözen'in yukarıda serd ettiği ve resmi raporlara geçmiş olan değerlendirmelerini Aleviler-Devlet-Kemalizm ilişkileri bağlamında ele aldığımızda da ortaya ilginç sonuçlar çıkmaktadır. Cumhuriyet rejimini Osmanlı İmparatorluğu'nun Sünni türdeşleştirici politikalarının ardından yeni bir sığınma noktası olarak gören Aleviler, tarihsel süreç içerisinde rejimin "sekülarist" politikalarının savunuculuğunun öncülüğünü yapmış, zaman zaman kıyımlara maruz kalsalar da, genelde merkezi devlet politikalarından yana bir tavır almışlardır. Alevilerce merkezi devletin dini kimliği çoğu zaman bilinçli bir şekilde gözardı edilmiş, özellikle erken dönem Cumhuriyet seçkinleri dinsel kimliklerinden âzâde bir şekilde tasavvur edilmişlerdir. Ancak Sözen'in notlarında ve raporunda ortaya attığı iddialar ve serd ettiği fikirler aslında Cumhuriyet seçkinlerinin en azından bir kısmının Alevilerin tahayyül etmek istedikleri gibi halis "laik" olmadıklarını göstermektedir. Bu anlamda Cumhuriyet elitinin dinsel söylem ve pratiklerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki söylem ve pratiklerle paralellikler arz ettiği görülmektedir. Sözen'in raporu birçok bakımdan Alevi/Kızılbaş dinsel inancını merkezi devlet politikaları önünde engel gören Şakir Paşa ve Hamdi Bey gibi Osmanlı bürokratlarının raporlarıyla benzerlikler göstermekte ve "kadında iştirak keyfiyeti kendi aralarında caridir (geçerlidir)"[45] gibi ifadelerle asırlık önyargıları tekrarlamaktadır.

Kadir Sözen Rapor'da Dersim'i meşru otoritelere başkaldıran Farsi geleneğin devamcısı olarak sunarken, Cumhuriyet hükümetlerini ise hakanlar ve halifelere kadar inen geleneğin devamcısı olarak konumlandırmaktadır. Sözen'e göre tarih Cumhuriyet hükümetine yüz yıllar boyunca "beşeriyet ve İslamiyete sayısız facialar ibda eden bu ihtiras yuvasına son verme şerefini tevcih edecektir."

Dersim'de Son İsyânlar, Sebeb ve Âmilleri

Ovacık

8.12.938

[s. 1]

Hükûmet Tunçeli Kanûnu ile yüzyıllardan beri memleketin huzûr ve asâyişi üzerinde zamân zamân muzır tesirler yayan Dersim şekâvetini ortadan kaldırmaya, aslen Türk olan Dersim halkını medenileştirmeye teşebbüs ettikten sonra iki itâatsizlik hâdisesi oldu.

I – Seyyid Rıza'nın rehberliği ile ad olan 1938 senesi isyânı

II – Har Mustafa'nın idâre ettiği 1938 haydûdluğu

Bunların sebeb ve âmillerini kolayca izâh edebilmek için burada yaşayan insanların milliyet ve menşelerini, havâlinin tabiî vaz'iyetini, halkın dîn ve mezhebini, bugüne kadar bu yurd parçasında hâkim olan devlet zihniyetini gözden geçirmek lazımdır:

Burada yaşayan insanlar kimdir? Irkları nedir? Halk, kendi aralarında Dersim'i iki bölgeye ayırırlar: Garbî Dersim, Şarkî Dersim. Bunların şarktan garbe devamlı akınlar yapan Türk gâfilelerinden bir zümre olduğuna asla şübhe yokdur.

Gerçi Dersim'in en eski sâkinleri hakkında tarih ve arkeoloji bakımından esâslı bir fikir yürütmeye imkân bulamıyoruz. Bu imkânsızlığın birinci sebebi bölgenin tabiî vaziyetidir. Bu yerlerde büyük siteler kurub medeni eserler bırakacak müsâid mahal bulmak mümkün değildir. Dersim'de ileri bir medeniyetin değil, orta hâlli bir beşer câmiasının yerleşib muntazam bir devlet kurduğuna dâir bir esere tesâdüf edilmemiştir. Eski Şehir dedikleri yer bile bir toprak ve çakıl toplantısından başka bir şey değildir. [Bu yer bizim oradadır]

[s. 2]

Mağaralarıyla meşhûr olan bu diyarın taş oyuklarında medeni bir câmiayı ebedileşdirecek bir iz, yazı, heykel, resim gibi bir medeniyet nümunesi bulunamaz. Arâzînin vaziyeti iddiâmızı teyîd edecek mâhiyeddedir:

Şimalinden Fırât, garb ve cenubûndan Murâd, Kayalı ve Şarkî Pâlû Ovası'yla mahdûd olan bu bölge dünyada emsâline pek az tesâdüf edilen yalçın ve sarp dağlardan, sert yamaçlı vadilerden, insan oturmasına müsâid olmayan taşlık ve kayalıklardan teşekkül etmiş kısır bir arz parçasıdır. Bu çetin ve vahşi tabiî mâni'lere yedi ay süren iki metre yüksekliktek karı ve o nisbette şiddetli kışı ilave edecek olursak Dersim'in neden eşkiya yatağı olduğunu anlamış bulunuruz. [Dersim'i çok iyi bilen zât-ı alîlerine buranın tabiî vaziyetini izâh etmek kelâl verir] Bu derece gayr-ı müsâi'd şartlar içinde beşer kitlelerinin müstemid bir devlet kurub bir medeniyet yaratması elbette imkânsızdır. Eski eserlere rastlayamayışımızın hikmeti de budur. Bu havâli meşru' otoritelerden kurtulmak için kaçan anarşist ruhlu insanlara en emin bir melcedir. Buranın en eski sakinlerinin de bu kabîl adamlardan ibâret olması lâzım gelir.

Tabîatın yıkıcı, kırıcı, üzücü, öldürücü kûvvetleriyle dâimi mücâdele içinde geçen hayât buradaki insanları vahşi, hûnhâr, dessâs ve cidalcû yapmıştır. Dersim, (bundan dolayı), bu yüzden birbirini boğazlayan, ardı arası

olmayan cidâller diyarı, kardeşlerin birbirinin kanına susadığı menhûs bir ülke olmuşdur. Dersim insanlarının meleke ve seciyelerinde Türk kültürüne uymayan bu vasıflar birçok bilginleri bunların menşe'i hakkında şübheye düşürmüştür. Hatta bu vatandaşlarımızın Türk olmadığını musirren iddiâ' edenler bile vardır. Halbûki bunların rûhi hâlet ve zihniyetlerini tahlîl edecek olursak bu hükümde bir haksızlık ve insâfsızlık olduğu derhal tezâhür eder.

[s. 3]

O halde bunlar kimdir? Neden ve ne sûretle buraya gelmişlerdir? Hangi ırk ve milliyete mensubdurlar?

Şarkî ve Garbî Dersim diye ad olan bugünkü sâkinler menşei itibarıyla Türktür. Zaten kendileri de Horâsân'dan geldiklerini -bir ecdâd hâtırası olarak- iddiâ ederler.

Fakat asıl bu gelişi İslâm tarihi bize bütün âmilleriyle göstermektedir: İslâmiyetin zuhûru ile beraber İrân zihniyetiyle çarpışmağa başladığı günlerin manzarası şayân-ı dikkattir. Mezheb ihtilâfları doğduğu günlerde İslâm ülkelerinde olub biten hadiseleri kısaca gözden geçirelim:

Müslümânlar halife Ömer devrinden itibâren bütün mehâbetiyle İrân Şahanşahlarını devirerek kisraları başlarına geçirdiği zaman asırlarca Zerdüşt dininin tesiri altında iktidâr mevki'indekileri (Allah) derecesinde yüksek gören, hayır ve şer ilahlarının dünyada mümessilleri tanıttıkları kudretli Şahlar yerine halife diye -tabir caizse- ehad-ı nasdan birinin hükmü altına girmeyi din-i izzet-i nefislerine yakıştıramadılar. Halk rûhî mevcûdiyetlerinde derin bir boşlukla karşılaştı. Müstevliler ilâ-yı din-i mübîn namına ülke fethediyor, fakat vicdânların derinliklerine nüfûz etmeden dâhâ ilerilere koşuyordu. İşte bu tesir altındadır ki İrân zihniyeti, İslâm akidelerini kabul etmiş görünmekle beraber rûhen ihtilâclar geçiriyordu. İslâmiyetin adâlet müessesesi şer' ilahının mezâlimi ile taban tabana zıd bir ictimâi' kâi'deler mecmûası telakki edildi. İrân kültürü bazı zeki ve harîs insanların gizli telakkîsiyle sinsi sinsi hareket etmeye başladı. Ve önce İmâmet meselesini ortaya atarak Emeviler'in nüfûzunu kırmaya çalıştı. Umûmun yüksek teveccûhünü kazanan halife Ali'yi müdâfaa ediyormuş gibi görünerek gizlice fa'âliyete başladı. Çok geçmeden Ali'nin Allahlığı güneşin Ali olduğu telakki edilerek İrân zihniyetini henüz unutmayan büyük bir kitle harekete getirildi.

[s. 4]

Kerbelâ Hâdisesi bu müessir telkînleri kolaylaştırdı. Kendilerinde kuvvet bulunca alenî kıyâmlar başladı. Bu telkînler meyânında eski Türk ve şark dînlerinden halka mülâyim gelecek akîdeler de vardı. O sırada dâhâ hâkim bir kültür olan İrân'ın dînî zihnîyeti Şark'dan Garb'a akan Türk gâfilelerinin vicdânlarını da hükmü altına almışlardı. Bu aleni kıyâmlarda, bu Türk kafileleri de halîfe ordularıyla çarpışdı. Mağlûb olunca sarb bölgelere sığındı. Muvaffak olamadıkça işe bir de esrar perdesi ilâve edildi. (Ali Sırrı) vicdânları satın aldı.

İşte bugün Dersim'de gördüğümüz insanlardan bir kısmı Sultanlarının bir kısmı da Hülâgû Hân ordularının önünden kaçub gelen Türk gafilelerinden biridir. Bugün taşıdıkları din ve zihnîyet de izâha çalıştığımız telkînlerin mahsûlüdür.

Buraya geldikleri zaman, yine İslâm savletinden ürküb kaçan bir kısım Ermeniler yurdun yeni misafirleriyle çarpışmağa başladı. Kültür bakımından dâhâ ileri oldukları için bu sefer de Ermeni kültürü tesîrini icrâya başladı. Bugün Dersim halkında gördüğümüz Hristiyan akîde ve ananeleri de, hurâfeler, efsâneler meşheri olan Dersim vicdânına son bir yadigâr olarak hulûl etdi.

Şu izâhdan kasdımız şudur ki Dersim sâkinleri kendisine itâat edilecek varlığın Allahtan bir cüz olmasını ister. Seyyidler, Dedeler, nihayet Ağalar Allahın vekilleri, cennetin mübşirleri, güneşin oğullarıdır. Emirleri nasdan kuvvetlidir. Arzularını yerine getirmek borçdur. Ebedî hayata kavuşmak için büyüklere itâat etmek ve hatta kısa yoldan dâr-ı cinâna ulaşmak için ölmek lâzımdır diyen (Ali ...) kullarıdır.

[s. 5]

O günkü gibi asla değişmeden mezheb an'anelerine bağlıdır. Bilakis cahil Seyyidlerin tesîriyle hurâfelerin en son haddine erişilmiş gafiller zümresi Dersim'de oturmaktadır.

Altı yedi asırdan beri bu kulaklar hak ve hakikat ifade eden bir ses duymamıştır. Eski ve temiz melekeleri sönmüş, kısmen de tereddî etmiştir. Hâl böyledir diye bunları Türklük camiası dışında görmek ilmî bir mutâlaa olamaz. Bu kadar ihmâl edilen bu zavallı kitlelerin köy adları hatta bütün coğrafya isimleri, bir kısım âdet ve an'aneleri Türklüğün öz malıdır.

A – Aşiretlere bölünmüş olmaları.

B – Hayvancılık ve ziraatle iştigalleri.

C – Misâfir severlik.

Türklere has seciyelerdir. Kalânda eski Türk kıyâfetleri bugün bile mevcûddur. Türk olan Müslümân mezheblerinden birine sâlik bulunan bu halkın aynı din ve millete sahip bir devletle asırlardan beri mücadele etmesinin sebepleri yukarıda arz edilen zihniyetten doğmakla beraber bunların tâli sebeblerini de göz önünden uzaklaşdırmamak lâzımdır:

A – Seyyid Rıza'nın rehberlik yaptığı geçen yılın itâatsizlik hadiselerinde sergerdelerin gösterdiği sebebler şunlardır: Kamhût nâhiyesi müdürü Demanan büyüğü Muhbir'in oğlu döğmüş, Seyyid Rıza'nın kardaşı oğlu Rehber Hozat Jandarma Kumandanı'na güvenerek Seyyid Rıza'nın tarlalarını elinden almak istemiş, General buna müsâmaha etmiş hatta haysiyeti kırılan Seyyid Rıza derdini anlatacak kimse bulamadığından bi'z-zarûre dağa çıkmıştır. Bu zâhiri sebeplerdir. Ve hiçbiri bir şekâvet vesilesi olamaz. Hakiki sebeb ise şudur:

I – Devlet Tunçeli Kanunu ile Dersim'e geldiği günden beri cumhuriyet kanunlarını hâkim kılmak için karakollarını tedrîci sûrette yalçın dağlara doğru ilerletmeye başlıyor.

[s. 6]

(Sin) ve (Kâmhut) nâhiyelerinde bir karakol açılır. Aşiret büyükleri burunlarının dibine kadar sokulan devlet nüfûzundan ürküyor, çünkü Allahtan bir cüz olarak eskisi gibi kulları üzerinde keyfe mâ yeşâ' hükümlerini icrâ edemeyecek, abdler üzerinde bi hükmü mâyûri tasarruf eyleyemeyecek. Her zaman yaptıkları teşebbüsü tekrâr ederek karakolu oradan kaldırmak lâzım. Bunu yapmak için emirlerine kayıdsız şartsız itâat eden yüzlerce silahşor var. Bunlar yukarıda arz ettiğim zihniyetin tesîri altında Seyyidin, Dedenin, Ağanın (öl) emrine itâate alışmış ve cehâletin derin uçurumu başında bekleyen zavallılardır. Derhâl harekete geçiliyor: Kâmhut köprüsü yakılıyor. (Sin) karakoluna ateş ettiriliyor.

II – Bunları kuşkulandıran en büyük âmil, karakollar vasıtasıyla dâhâ kuvvetli bir durum alınca halk devleti dâhâ kuvvetli görecek ağayı dinlemeyecek ve elini sıcaktan soğuğa vurmayan Seyyid, Ağa, Dede makhûr bir vaziyete düşecek.

[Bu arada işaret edilmesi lazım gelen bir cihet vardır: Geçen sene Seyyid Rıza isyânın mürettibi yüz elliliklerden (Alişîr) adlı eski Ümraniye İsyânı müşevviki bir kişidir. Ümraniye İsyânı tenkîl edildikten sonra Dersim'e iltica eden bu okuryazar şerîr, Seyyidlerin, Ağaların ve halkın ruhî ahvâlini çok iyi bildiği için isyân hareketinde çok müessir olmuş ve akîbet bu uğurda canını cehenneme göndermiştir.]

[s. 7]

Ortada hiçbir hadise yok iken Seyyid Rıza bütün Şark ve Garb Dersim aşiretleri ileri gelenlerini bir arada toplayarak (kurban kesip, Munzur Baba'nın değneğinden atlayarak) ahd ü peymân yapmış ve 32 aşiret hep beraber isyân etmeye söz vermişlerdi. Bu vaadi yapanlardan Kırganlılar ve bir kısım Hozat aşiretleri müstesna olmak üzere Şarki Dersim hemen tamamen isyân etmek süretiyle Seyyid Rıza'ya karşı yaptıkları taahhüdü icra etmiş ve bi't-tabi târümâr edilmişlerdir. Kalân, Kev aşiretleri sözlerini tutmadılar. Bunun birinci sebebi, ani bir sûrette harekete geçip Karaoğlan'da çadırlı ordugâh kuran (Muhafız Alayı)nın Dersim'i belkemiğinden ikiye ayırmış olmasıdır. Koç Uşaklarıyla bizim oymaklar bu kuvvet karşısında sinmiş ve hükümete sadâkatten başka çare bulamamıştır. Kalân aşiretleri de yaptığımız telkin dâiresinde Seyyid Rıza aşiretini arkadan vurmuş olduğundan haydudlar yalnızlık içinde ordumuzun savleti önünde erimiş ve inhilâl eylemişlerdir. Harekât-ı askeriye sona erdiği sırada aşiretler arasında bir kaynaşma hissedilmeye başladı:

Kalân İsyânı diyebileceğimiz hareketin başlangıcı sayılan bu kaynaşma ve telaşı izâh edelim:

Seyyid Rıza 32 aşirete güvenerek devlet nüfûzunu ortadan kaldırmak ve asırlık derebeyliği yeniden kurtarmak istemişti.

[s. 8]

Bunların kısm-ı 'azamı sözünü tutmadığından devlet galip geldi. Seyyid Rıza hânumânı söndü. Bu yarın diğer aşiretler için de mukadder olan bir akîbettir. Dersim kurtarabilirse hep beraber kıyâm etmek süretiyle kurtulacaktır. Eğer bu sûretle hareket edilmezse Dersim'de Allahın ışığı sönecek, Seyyidler, Ağalar, karakol onbaşılarının esiri olacak, kısaca derebeyliği zevâl bulacaktır. Bu karar ve endişe yeni bir hareketi meydana getirebilmek için kuvvetli bir tehdîd idi. İtâatli kalan, isyân eden bütün aşiretler ya ölmek veyâhûd yeni baştan Dersim'de hâkim olmak kararında hissen birleşiyorlardı. Yalnız orduların bıraktığı heybet ve dehşet henüz gönüllerde silinmeden ikinci bir teşebbüse girişilmesi kolay görünmüyordu. Bilhâssa Kalân ve Koç aşiretleri müteredddid bir vaziyette idiler.

1 – Bu sırada Sayın Başvekil Celâl Bayar Tunçeli hakkında beyânâtta bulundular. [Kayalıklar arasındaki yurttaşlarımızı refâha kavuşturmak için yurdumuzun güzel mıntıkalarında yerleştireceğiz mealindeki hükümet kararını ilan etmiş bulunuyordu.]

II – Tunçeli Vali ve Kumandanlığı çok hayırlı bir müessese olan Kız Enstitüsünü açmıştı. Köylerden kız gönderiliyordu. Bu ikinci hadiseyi ganimet bilen seyyidler ve ağalar Dersim çevresi fesad kaynaklarından aldıkları ilhâm ile pek muzırr-ı şâmil bir propaganda seferberliği yaptılar:

[s. 9]

A – Dersim baştanbaşa boşaltılacak.

B – Erkek çocukları Umûmi Harp'de Rus zabitana karşılık olarak Ruslara verilecek.

C–Kız çocukları Türk mekteblerinde yetiştirilerek -Yezîdler - Türklerle evlendirilecek.

D – Aşiret büyükleri tamamen kesilecek.

Gibi müfsid fikrinin yaratabileceği en muzırr propagandalarla efkâr tedhiş edildi.

Dersim tarihinde çok kere ihmâl perdesi altında bırakılan ve zaman ve siyâset icâbı incelenmesi mahzurlu görülen bir hakikati bu arada izâh etmek ulusal bir borçtur:

A – Dersim'de isyân olur, askeri hareket yapılır, müteahhitler ihtirâslarını tatmin ederler.

B – Dersim'de itâatsizlik hadiseleri vuku' bulur. Tanınmış ağalardan, eski mebûslardan birisi devletle haydûdlar arasında mutavassıt rolü oynar, kendisini devlete ağır satmak fırsatını elde eder.

C – Silah ve cephane kaçakçılığı cazip bir ticaret işidir.

D – Haydûdlara erzak satmak, onların elindeki hırsızlık, kıymetli eşyaları yok bahasına satın almak çok kârlı bir bezirgânlıktır.

[s. 10]

Binaenaleyh Dersim dâima isyân etmelidir. Bunlar başta Erzincan olmak üzere, Malatya, Elazığ vilayetleri içinde birer vatandaş gibi yaşayan ve hükümet memûrları nezdinde itibârı olan silahsız haydûdlardır. Maalesef henüz yaşamaktadırlar.

Erzincan'ı, Malatya'yı ve kazaların ileri gelenlerini tanımıyorum. Fakat bu muârefem olmayan, silahsız haydudları çok yakından anlıyorum.

Devlet bunların kim olduğunu öğrenmelidir. [Raporlarımda, işârlarımda bu bahsi çok kere maruzatıma mevzû' ve esas ittihâz eylemişimdir.]

Hatta Kemâh, Kemâliye, Çemişgezek köyleri halkı bile Dersim isyânlarından azami istifâde temîn ederler.

Dersim isyânını doyuran, besleyen, haydûdluğu idâme ettiren bu köylerdir.

En başta Bârâsor köyü gelir. Her haydûdun bu köylerde bir konağı vardır. Sıkıştıkça bu haydûd yuvaları canilerin melcei olur. Dersim'i üçe ayıran, çekirdek Dersim, et Dersim, kemik Dersim diyenler haksız değildir. Çekirdekler isyan eder, kemikler ki yakın köylerdir kuvvet temin eder, et Dersim bunları besler.

[s. 11]

Bu sûretle içten, dıştan takviye edilen itâatsizler kış günlerini hazırlıkla geçirmeye karar verdiler:

1 – Ruslara verilecek çocukları (Yezid) olarak bırakmamak için sünnet ettirdiler. Geçen sene bu aylarda öyle bir sünnet ibtilâsı başladı ki sünnetçi bulmak çok kere mümkün olmadığından geceli gündüzlü çalışmak mecbûriyeti hâsıl oldu.

2 – Kızlarını Enstitüye göndermemek için tedbîr aldılar.

3 – Ağaların hükümet merkezine gitmemesi için tertibler düşünüldü.

Bu vaziyet ve kaynaşma o günki raporlarımızın mevzûunu teşkil etti.

İsyânı kolaylaştıran âmillerden biri de Yukarı Abbas'ın meşhûr ve maktûl şerîri Zeynel'dir. Bu şerirîn yaptığı propaganda şu mahiyetde idi: Kalânlılara deniyordu ki siz geçen yıl bize iştirâk etmediniz. Hatta bizi arkadan vurdunuz. Verdiğimiz emanet malları gasp ettiniz. Devlet bizi ezdi. Fakat siz bu hizmetinize mukâbil ne kazandınız! Silahlarınız elinizden alındı. Yarın sürüleceksiniz! Çünkü dağlık mıntıkada oturuyorsunuz! Kızlarınız, oğullarınız elinizden alınacak. Öldürüleceksiniz! En doğru hareket şimdi hep beraber olub devlete karşı koymak ve hep beraber mertçe ölmektir. Zeynel bu propaganda ile aynı zamanda öç almak gayesi güdüyor görünüyordu. Fakat maksadın ciddi olduğu bilâhare fazlasıyla tahakkuk etti. Zeynel de aynı safda isyâna iştirâk eyledi.

[s. 12]

Bu adamın amucasının oğlu olan Rehber'i şerîrlerin başında zikretmek lâzımdır. Tek kalmak gayesini güden bu adamın son iki yıl esnâsında oynadığı rolü bütün teferru'atıyla tebârüz ettirmek, haydûdluk tarihini bu yüz karası ile tekmil etmek lâzımdır.

Her tarafa mekîk dokuyan elçiler bütün oymaklardan muvâfakiyet cevabı alınca harekete geçmek icâb etti.

Biz, Diztaş Karakolu'nun basılacağını vaktinden evvel haber alarak vilâyete arz ettik. Telefon hattı istedik. Haberler tevâli etmeye başladı. Kalân'daki müfrezenin derhal geri alınması lüzûmu hâsıl olmuştu. Bu işte biraz tehir oldu.

Tunçeli için nuhûsetle dolu olan 1938 yılı başlar ki Balazol Uşağı'nda gece yedi jandarmamız baltalarla şehîd edildi. Mercan'da müfrezemiz perişân bir halde zaiyât vererek geri döndü. Derebeylik yeniden ve mezbûhâne bir savletle dirilmeye ve hortlamaya azmetmiş göründü. Bütün kış bütün aşiretlerin beraberliği temin olundu.

Bu hareketin başlangıcı bütün Dersim isyânlarının aynıdır: Ağanın burnunun dibine kadar sokulan karakolu atmak, devlet nüfûzunu uzaklaştırmak. Kitleleri sürükleyen habîs rûh yine başını kaldırmıştır.

[s. 13]

Seyyid, Ağa öl diyor: Cennet yolu açılmıştır. Rehber ki en büyük kudreti nefesinde toplayan kuvvettir. Har Mustafa'nın diliyle konuşuyor: Halk dünya ve ahrette Allah'ın bütün mazhariyetlerine kavuşmak için rehberin işaretine bakacak, onu dinlemeyen Yezîd'dir, Ali'den, güneşten daima uzak kalacaktır. Ve sonra ölmüyor ki esasen.

Kitleler bu sûretle sürükleniyor. Devlet kudretleri karşısında yine sayısız kurbanlar var.

En büyük gaye derebeyliğin devamı... Onu besleyenlerin ihtirâsla âlûde menfaatleri.. Dersim dağları Ali'nin ümmetini koruyacaktır. Düjik Baba'dan yüzlerce çadır asker çıkacak, Dersim, kahramanlar diyarı kurtulacak... Netice ve akibet göz önünde.

İsyân eden aşiretleri kazamızda ikiye ayırmak lâzımdır:

1 – Kalân Uşağı

2 – Kev Uşağı

Kendilerine Garbî Dersim diyen bu halk Horâsân'dan buraya gelen Şeyh Ahmed Dede'nin ahvâdı olduklarını iddiâ'ederler. Ve şu sûretle bir silsile izâhı yaparlar:

[s. 14]

Şeyh Hasan kolu sönüyor. Bunlar hep birden kendilerine Seydânlı da derler. Seydo'nun Kâl ve Kev diye iki çocuğu vardır. Şâm aslında Şemi'dir. Bu aşiret Şemi' evlatlarıdır. Koç ise ihtiyâr manasına gelen (koca)dan çevirmedir. Yaşlı olduğu halde çocuk sahibi olmuş ve ahvâdı Koca Uşağı'nı teşkîl etmiştir. Gün geçtikçe Koç olarak isim almıştır. Bunlardan güyâ isyâna iştîrak etmeyen: Maksûd, Arslân, Bezgârlılar oymaklarıdır. Arslân Uşağı'ndan beş on şerîr, Maksûd Uşağı'nın büyüğü Aydın haydudlara iltihâk etmiştir. Bezgârlılar yalnız erzak vermekle iktifâ eylemişlerdir. Zaten bütün iddiâ da Dersim'in baştanbaşa ayaklanmak üzre olduğuna dâir idi.

[s. 15]

Ve bu görüş tahakkuk etmiştir. Neticelerine yâkînen şahid bulunduğunuz bu isyân hadiselerinin izâhı yukarıki naçiz mütâlaalara dayanmaktadır.

İkide bir devletin karşısına çıkan bu zihniyet ve hayaleti büyütüb besleyen âmiller arasında Osmanlı idâresinin ve Osmanlı ulemasının sakâmetle âlûde idâresini başta göstermek lâzımdır. Cumhuriyet Dersim'i (Ali ...) devrindeki insanların büsbütün körleşmiş akîdeleriyle tesellüm etmiş bulunuyor. Bunlara göre Hüseyin dün şehid olmuş, Yezîd bugün devlet adamı sıfatıyla karşılarına çıkmış gibidir. Ne ölen onlardan ne öldüren biziz. Mezheb muharebeleri hâlâ devam ediyor.

Bu kanlar bir derebeyinin ihtirâsı için akıyor. Buna son vermek için haydûd döküntülerine son darbeyi indirip cumhuriyetin şuurlu kültürünü harekete geçirmek lâzım. Geri kalanları kurtarmanın tek çaresi vardır. Bu memleketin artık şekâvete tahammülü yoktur. Bu menhûs dağları temiz kanıyla yıkayan Mehmedçiklerden bir tanesini bile kıskanıyoruz... O yiğitler huzurunda çöken Dersim'e ağlayacak kimse kalmasın diyoruz.

K. Sözen

DİPNOTLAR

1 Faik Bulut, *Dersim Raporları*, (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2007); Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2009); Ertuğrul Danık, "Dersim İsyanları'nın Siyasal Kimliği", *Birikim Dergisi*, No. 98 (Haziran 1997); Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi 1925-2009 Kürt Raporları*, (İstanbul: New Age Yayınları, 2009); Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2007); Cafer Demir, *Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Dersim*, (İstanbul: Umut Yayımcılık, 2009); İbrahim Yılmazçelik, *XIX.Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı*, (Elazığ: Çağ Ofset, 1999).

2 Osmanlı reform lâyihaları hakkında bir değerlendirme için bkz: Selçuk Akşin Somel, "Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XVIII, 1996.

3 Mehmed Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999).

4 Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, s. 46.

5 Ertuğrul Danık, Dersim İsyanları nın Siyasal Kimliği, s. 47.

6 Ertuğrul Danık, Dersim İsyanları nın Siyasal Kimliği, s. 51; Faik Bulut, *Dersim Raporları*, s. 220.

7 Faik Bulut, *Dersim Raporları*, s. 222.

8 Şükrü Kaya 1931 tarihli raporunda Dersim meselesinin kesin çözümüne dair fikirlerini şöyle dile getirir: "Eskiden yapılan ve neticesiz kalan hareketler daima göz önünde bulundurulmuş ve Dersim'in artık Türk idare tarihinde yaşamaması cihetî esaslı hedef telakki olunmuştur." Faik Bulut, *Dersim Raporları*, s. 249.

9 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), ss. 134-180.

10 Ertuğrul Danık, Dersim İsyanları'nın Siyasal Kimliği, s. 51.

11 A.g.e., s. 53.

12 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2008), s. 13.

13 Kadir Sözen'in Dersim hakkında kaleme almış olduğu bir başka yazı için bkz: Kadir Sözen "Munzurla Karşı Karşıya", *Altan 22*, Adana, 1937.

14 Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007), s. 225; Naşit Hakkı Uluğ Ovacık ziyaretini ve Sözen ailesi ile karşılaşmasını şöyle anlatmaktadır: "Ovacık'ın eskiden merkezi Ziranık idi, merkez bu yıl Pulur'e kaydırıldı... Ziranik'te halk ve çocuklar bizi karşıladılar. Geçen yıl İlçebay Sözen'in eşi bu çocukları okutmuş... Munzur'un şırıltısına karışan ince sesleri ile Ziranıklı yavrular bize Cumhuriyet Marşı'nı söylediler. Bir yıllık bir çalışma bunları insanlaştırmıştı, hiçbirinde vahşet yoktu, hepsi etrafımızı aldılar, sevimli yüzleriyle sorduklarımıza yumuşak ve olgun cevaplar verdiler."

15 11.12.1938 tarihli mektubunda bunu şu sözlerle ifade etmektedir: "Sayın İlbayım, Bir kıymeti olduğunu düşünerek değil, sırf emirlerinizi yerine getirmek kasdıyla takdim ettiğim bu notları bu bakımdan tedkik buyurmanızı rica ederim. Tahrirat kâtibi, (Dersim İsyânının, Sebeb ve Âmilleri) hakkında bir nota hazırlamamı emir buyurduğunuzu söylemişti. Eğer bu çocuk emirlerinizi yanlış veya noksan anlamışsa, bu notların bu noktadan da kusurlu olması mümkündür. Bu notlar benim naçiz görüşlerimdir. Kanaat ve hükümlerimde, mütalaalarımda ihtiyatsızlık varsa tashih buyurulmasını yüceliğinizden diler saygılarımı teyit eylerim."

16 *Dersim'de Son İsyânlar, Sebeb ve Âmilleri*, s. 3.

17 A.g.n., s. 4.

18 A.g.n., s. 4.

19 A.g.n., s. 5.

20 A.g.n., s. 5.

21 A.g.n., s. 5.

22 A.g.n., s. 7.

23 A.g.n., s. 7.

24 A.g.n., s. 8.

25 *Dersim'de Son İsyânlar, Sebeb ve Âmilleri*, s. 9; *Ovacık Kazası 1938 Yılı Ahval-i Umûmîye Raporu*, ss. 13-14.

26 *Dersim'de Son İsyânlar, Sebeb ve Âmilleri*, s. 11.

27 *Ovacık Kazası 1938 Yılı Ahval-i Umûmîye Raporu*, s. 13.

28 *Dersim'de Son İsyânlar, Sebeb ve Âmilleri*, s. 11.

29 A.g.n., s. 12.

30 Vurgu benim.

31 *Ovacık Kazası 1938 Yılı Ahval-i Umûmîye Raporu*, s. 15.

32 *Dersim'de Son İsyânlar, Sebeb ve Âmilleri*, s. 13.

33 A.g.e., s. 13.

34 A.g.e., s. 15.

35 A.g.e., s. 15.

36 A.g.e., s. 15.

37 *Ovacık Kazası 1938 Yılı Ahval-i Umûmîye Raporu*, s. 8.

38 A.g.r., s. 6.

39 A.g.r., ss. 17-18.

40 *Dersim'de Son İsyânlar, Sebeb ve Âmilleri*, s. 9.

41 A.g.n., s. 10.

42 Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2009), s. 14.

43 Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939).

44 Cumhuriyet dönemi Türkleştirme politikaları için bkz: Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000); Murat Koraltürk, " Yabancı Sermayeli İmtiyazlı Şirketlerde İşgücünü Türkleştirme Uygulamaları", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, No. 7, ss. 61-69.

45 *Ovacık Kazası 1938 Yılı Ahval-i Umûmîye Raporu*, s. 6.

EY TÜRK-İNGİLİZ DOSTLUĞU,

SEN NELERE KÂDİRSİN! GEREKİRSE ÇANAKKALE'Yİ BİLE UNUTTURURSUN...

CEMİL KOÇAK

2005 Mart'ında, en son 1958'de yapılan 16 Mart Şehzadebaşı Baskını'nı anma töreni yeniden gerçekleştirildi. Zamanın 1. Ordu Komutanı Hurşit Tolon'un yeniden anımsatmaya çalıştığı tören, olayın 85. yıldönümüne rastlamıştı. Ülkede ulusalcı dalganın kabardığı, kabartılmaya çalışıldığı günlerdi. Töreni düzenleyenler Batı karşıtlığını körüklemek konusunda hiç de cimri davranmadılar. Haber, 17 Mart tarihli **Hürriyet** *gazetesinin manşetine taşınmıştı. Şimdi 16 Mart Şehzadebaşı Baskını ve Çanakkale Savaşı anması gibi konularda dönemin hükümetlerinin tutumunu yazışmalardan takip edelim.*

ZAMAN

"Hindenburg„ bugün gömülecek

Almanlar, Fransa ile uzlaşmak istiyorlar

Yeni fabrikalara doğru

Malûlgaziler arasında yine ihtilâf!

Dükkânların kapanma saati

Daimî Encümen yeni kararlar verdi

Avusturyada yeni bir gaile mi?

Arşidük "Otto„ Avusturya tahtına mı geçiyor?

16 Mart şehitleri için abide

Nihayet bu millî vazife yerine getirilecek

Türk-Yunan ticaret ofisi

Çocuklarını denize atan kadın

Gayrimübadillerin derdi bitmek bilmiyor!

Bir tahkik

Turgut Özakman'ın Çanakkale Savaşı'nı anlatan *"Diriliş: Çanakkale 1915"* romanı, eğer 65 sene önce yayınlansaydı, sizce başına neler gelirdi? (a) CHP roman ödülünü kazanırdı; (b) Özakman CHP milletvekili seçilirdi; (c) Roman, orta ve yüksek öğretimde zorunlu ders kitabı olarak kabul edilirdi; (d) Hepsi... Elbette benim şıkkım farklı olacak!

Kemâl Samancıgil de, pek çok benzer örneği gibi, bundan 65 sene önce bir Çanakkale zaferi kitabı yazmıştı. Emniyet Kütüphânesi (Kitabevi) tarafından 1944 yılında yayınlanan bu kitap, Yeni Sabah Matbaası'nda basılmıştı ve "Târihte Türk Zaferleri" unvânı ile yayınlanmıştı. Samancıgil'in yine aynı yıl ya da o sırada yayınlanan başka kitapları da vardı: "Anafartalar", "Başkumandanlık Savaşı", "Deniz Devletleri Boğuşuyor" gibi... Fakat nedense bu kitabı özellikle dikkat çekmişti. Nereden mi biliyorum? Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü İç Yayınlar Dâiresi Müdür Vekili Feridun Fâzıl Tülbentçi'nin 30 Haziran 1944 tarihli bir yazısından... [Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: 30 10/86 571 4]. Evet, *"Çanakkale Baş-*

larken" isimli broşür hakkındaki raporundan söz ediyorum. Kitap, resmî denetimden geçmiş ve incelenmişti. Ama şimdi sıkı durun! İlgili rapordaki değerlendirmeler ve sonuç, bugün için ne kadar da şaşırtıcıdır:

"Broşürde Çanakkale harbinin mâlûm olan târihçesi, âmiyâne bir üslûpla yapılmaktadır [anlatılmaktadır]. Harbi İngilizlerin ve bilhassa Mister Çörçil'in [Churchill] bize tahmil ettiği anlatılmak istenmekte ve İngiliz kumandan ve askerlerinin kâbiliyetsizliği tebârüz ettirilmektedir. Broşüre saçma sapan temsilî dokuz tablo ilâve edilmiştir. Bunlardan 8, 16 ve 21'inci sahifelerdekiler, Türk neferlerini İngilizleri boğazlarken göstermektedir.

Şükrü Kaya.

Broşürün 25'inci sahifesinden sonra mevzu ile hiçbir alâkası görülemeyen tekke, zâviye, şiilik ve oturak âlemlerinden bahseden ve niçin yazıldığı ve ne anlatmak istediği bir türlü anlaşılamayan, başı ve sonu belli olmayan bir kısım vardır. Bu kısmı alâkadar ettiği anlaşılan ve aynı muharrir tarafından kaleme alınan 'Başkumandanlık Savaşı' isimli broşürde de bir parça mevcuttur.

Netice: Târihe mâl olmuş bulunan bu Türk zaferi hakkında çok değerli eserler neşredilmiş ve her iki taraf askerinin göstermiş olduğu kahramanlık ve liyâkat zaman zaman takdirle yâd edilmiştir. Binâenaleyh, muharririn ne gibi bir gâye için bu broşürü yazdığı bir türlü anlaşılamıyor. Broşürün târihî ve edebî hiçbir kıymeti yoktur. Broşür, münevver zümreye hitâp etmekten uzaktır. *Zayıf kültürlü vatandaşları ise, mâzinin acı hâtırâlarına sürükleyerek, bugünkü Türk-İngiliz dostluğuna zararlı kanaata sevk edebilir."*

Broşürün âkıbeti hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Broşür toplatılmış olabilir mi, bilemiyoruz. Ama bu hiç de önemli değil... Asıl önemli olan yazıda ortaya konulan görüşler... Bu görüşe göre, Türk-İngiliz ittifâkının geçerli olduğu bu tarihte, artık *"mâzinin acı hâtırâları"*ndan söz etmek anlamsızdır. Bunların artık İngiliz aleyhtârı duyguları harekete geçirmesi riski vardır ve bu risk en azından *"zayıf kültürlü vatandaşlar"* için geçerlidir. İngiliz kumandan ve askerlerinin kâbiliyetsizliğinin vurgulanması hiç de hoşa gitmemiştir. Aksine, onların da *"kahramanlık ve liyâkatı"* takdir edilmelidir. Savaşın İngilizler ve Churchill tarafından çıkarıldığı iddiâsı reddedilmektedir. Türk askerlerinin İngiliz askerlerini boğazlamakta olduğu sahneler âdetâ lânetlenmektedir.

İş sâdece bu yazı ile kalsa... Elimizde bir yazı daha bulunmaktadır. Bu kez Basın ve Yayın Umum Müdürü Selim Sarper, 28 Aralık 1943 tarihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, M. Sert imzâsı ile yazılan ve İstanbul'da Güven Yayınevi tarafından yayınlanan *"Mustafa Sâgir"* adlı kitaba ilişkin görüş ve düşüncelerini dile getiriyor: [Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: 30.10/86.569.4]

"Millî Mücâdele sıralarında Hint Hilâfet Komitesi mümessili unvânını takınarak Ankara'ya gelen Mustafa Sâgir adlı câsusa, Mustafa Kemâl Paşa'yı öldürmek gibi bir vazife verildiğini ve o zaman Millî Mücâdele'nin başı olan Atatürk'e karşı İngiliz entelijens servisi tarafından bir suikast tertip edildiğini hikâye eden bu eser, mevzuu itibârıyla *mâziyi alâkadar etmekte ise de, okuyanları bugünkü Türk-İngiliz dostluğundan şüpheye düşürecek mâhiyette görülmüştür."*

Başbakanlık İç Yayınlar Dairesi Vekili Tülbentçi: "Binâenaleyh, muharririn ne gibi bir gâye için bu broşürü [Çanakkale Başlarken] yazdığı bir türlü anlaşılamıyor. Broşürün tarihî ve edebî hiçbir kıymeti yoktur. Broşür, münevver zümreye hitâp etmekten uzaktır. Zayıf kültürlü vatandaşları ise, mâzinin acı hâtırâlarına sürükleyerek, bugünkü Türk-İngiliz dostluğuna zararlı kanaata sevk edebilir."

Mustafa Kemal'e suikast düzenlemekle suçlanan Mustafa Sagir ile ilgili bir kitap.

Kitabın âkıbetini bilemiyoruz. Toplattırıldı mı, bilemem... Fakat hemen

Org. Hurşit Tolon.

tır. Ya ondan daha önceki tarihler!? Bir de bu soruya yanıt verelim...

Bu kez tam on yıl geriye uzanıyor ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 9 Ağustos 1934 tarihli yazısına kulak veriyoruz. Yazı, Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör'e hitâben yazılmıştır. Yazı, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgâl eden İngilizlerin Şehzâdebaşı Karakolu'na yaptıkları kanlı baskınla ilgilidir.

"*Zaman* gazetesinin 8 Ağustos 1934 târihli nüshasındaki '16 Mart' unvanlı makâle de, *dost bir devleti nobranca ve maksatsız tahkir etmektedir.* İngiliz elçisinin de bu makâle için Hâriciye'ye müracaat[ı] beklenebilir."

"*Zaman* gazetesinin 8 Ağustos 1934 târihli nüshasındaki makâle de gâyet nobrancadır. Ne millî terbiyeye ve ne millî ve mânevî ahlâka, ne de memleket menfaatine uygundur. Makâle, serapa tahrik ve tahkirâmizdir.

16 Mart fâciâsı, daha çok kibar ve daha çok müessir olarak yazılabilir ve bundan kimse de rencide olmazdı. Mısır'ı karıştırmak, hem Mısır milletini, hem de İngiliz hükümetini tahriktir. Hâlbuki bu iki memleketle de münâsebetimiz dostânedir ve bu münâsebetlerin inkişâfı memleketimizin yüksek menfaatleri icâbındandır.

Herhangi bir kimseyi tahkirden hiçbir fayda melhuz değildir. Bir milleti tahkir ise yalnız zarardır. *Zaman*'ın tahkiri, kendi muhitine münhasır kalır. Fakat İngiliz gazetelerinin bizim aleyhimizdeki neşriyâtının tesir dâiresi geniştir.

Cumhuriyet, emsalsiz gayretleri ile lehine çevirdiği cihan matbuatını, millî ve vatanî mülâhazaları bir tarafa bırakarak, şahsî igbirar ve infiâllerini nobranca izhâra gazetelerini vâsıta edenler yüzünden tekrar aleyhine döndürmeyi, umûmî ve millî siyâsetine uygun görmez.

Devletin siyâsî vaziyet ve satveti, hiçbir kimsenin hiçbir kimse için gâliz tutumlarının revâcına vâsıta ittihaz edilemez.

Keyfiyetin bu esas ve üslûp dâiresinde hemen (...) *Zaman* [gazetesine] (...) tebliğini ricâ ederim."

Ee, ne de olsa, bu tarihte Türkiye rotasını artık İngiltere'ye çevirmişti ve bu ülkeye karşı "*nobranca*" yazıların devri de bitmişti! İngiliz aleyhtarlığı, "millî politika" olmaktan çıkmıştı. Millî ve vatanî düşünceler, Türk-İngiliz dostluğunu haleldar edecek her türlü ifâdeden uzak kalınmasını emretmekteydi.

Bu noktada okuyucu haklı olarak bu infiâl uyandıran yazıyı merak edecektir. Merâkını gidermeye çalışalım...

"Zaman gazetesinin 8 Ağustos 1934 târihli nüshasındaki makâle de gâyet nobrancadır. Ne millî terbiyeye ve ne millî ve mânevî ahlâka, ne de memleketin menfaatine uygundur. Makâle, serapa tahrik ve tahkirâmizdir.

hemen aynı tarihlerde geçmişin acı hâtırâlarını gündeme taşıyarak, *o günkü* Türk-İngiliz dostluğuna zarar verebilecek yayınlar, sakıncalı görülüyordu artık...

Şimdi denebilir ki, canım bu gibi yaklaşımlar hayli geç bir tarihte, 1944 yılının tam ortasında kaleme alınmış-

16 Mart şehitleri için âbide

ZAMAN
(7 Ağustos 1934)
16 Mart şehitleri için âbide
Nihayet bu milli vazife yerine getirilecek
Vezneciler'de acı işgal gününün mukaddes şehitlerli için güzel bir âbide yapılacak, konservatuvar da âbidenin arkasında inşa edilecek

Belediye, Vezneciler'de Letâfet Apartmanı'nın olduğu yer ile civârındaki arâziyi ve binâları istimlâk etmiştir. İstimlâk edilen yerlerden mühim bir kısmı yıktırılmış olup, diğerleri de bir kaç güne kadar hedmedilmiş [yıkılmış] olacaktır. Burada vâsî, zarif bir meydan vücûda getirilecek, meydanın arkasına doğru asri bir konservatuvar binâsı inşâ edilecek, meydanın ön tarafına da 16 Mart Şehitleri Âbidesi rekzedilecektir.

Mâlûm olduğu üzere, mütârekede İstanbul'un işgâl edildiği gün, 16 Mart [1]336'da [1920] Letâfet Apartmanı'nda yatan 10. Kafkas Fırkası'na mensup askerlerimizden bâzıları feci bir şekilde şehit edilmişlerdi.

Uzun zamandan beri orada bir âbide dikilmesi hakkında beslenilen tasavvur

da bu suretle kuv[v]den fiile inkılâp etmiş olacaktır. Gerek meydan, gerek âbide, gerek binânın plânlarının bir elden çıkması belediyece kararlaştırılmıştır. Yâni belediye, bunların âhenktar bir üslûbu mimâriye mâlik olmalarını arzu etmektedir.

Bu maksatla bugünden itibâren bir müsâbaka açılmıştır. Müsâbakaya bütün Türk sanatkârları iştirâk edebilecektir. 3,5 ay devâm edecek olan bu müsâbakanın neticesinde bir jüri heyeti toplanacak, bir ay zarfında tetkikat yapacak ve mevcut plânlardan birinci, ikinci ve üçüncü gelenleri tefrik eyleyecektir. Bunlardan birinci gelenin sahibine 3.500, ikinci gelene 1.500, üçüncü olana da 950 lira ikramiye verilecektir.

Ayrıca, belediye, üç kişinin plânlarını, yaptıkları masraf ve zahmete mukâbil olmak üzere, ikiyüzellişer liraya satın alacaktır. Bu üç kişiyi de jüri heyeti seçecektir. Mamafih ancak birinciliği kazanan sanatkârın plânı üzerine inşaat yapılacaktır. Birinci bu sûretle taayyün edince, inşaatın bu plâna göre yapılması için ayrıca bir münâkaşa [müsâbaka?] açılacaktır.

Muhittin Beyin beyânatı

Vâli ve Belediye Reisi Muhittin [Üstündağ] Bey bu hususta bir muharririmize demiştir ki:

" – Konservatuvar binâsını 16 Mart şehitliği meydanında ve bu şehitleri tâzizen yapılacak âbidenin arka tarafında inşâ ettirmeye karar verdik. Konservatuvarın Beyoğlu cihetinde inşâsı lâzım olduğu hakkındaki iddiâlar, bence doğru değildir. Bugün Beyazıt ilim ve irfan mahallesi olmuştur. Bütün tahsil çağındaki gençlik burada tecemmü etmekte veyâ ettirilmektedir. Ben bu mühim kütleyi ihmâl edemem. Konservatuvar da nihâyet bir mekteptir ve daha ziyâde gençlikle alâkadardır. Binâenaleyh, bunun da diğerleri gibi ilim ve irfan mıntıkasında olmasından daha tabiî ne olabilir?

300 bin lira sarf edilecek

Konservatuvar binâsiyle âbidenin inşâsı ve meydanın tarh ve tanzimi için 300 bin liramız vardır. Bu kâfi gelmezse ileride bir miktar daha taahhüde girişmek kâbil olabilir. Bittabi bu mesele plân yapıldıktan sonra anlaşılabilecektir. Konservatuvar binâsının bir katı sekizyüz kişi istiap edebilecek bir salon olacaktır. Mektebin konserler verebilmesi için yapılacak olan bu salona bir de sahne ilâve edilecektir.

Ayrıca şehir tiyatrosu da yapılacak

Bu sûretle bir semt tiyatrosu da meydana gelmiş olacaktır. Fakat konservatuvar binâsına böyle bir sahneli salon ilâve edilmesi demek, şehir tiyatrosu binasının yapılmış olması demek değildir. Bütçemizin müsâit olduğu ilk fırsatta, şehrin münâsip bir yerinde ve şehrin umûmî vaziyetiyle mütenâsip olmak üzere ayrı bir şehir tiyatrosu binâsı yaptırılacaktır."

ZAMAN

(8 Ağustos 1934)

16 Mart

Yapılacak âbide, zulmün bir milleti harikalar yaratan bir hızla ayaklandırabileceğini de ifâde etmelidir

İstanbul, senelerden beri ihmâl ettiği bir vazifeyi artık yerine getiriyor. Dün de yazdığımız veçhile, 16 Mart işgâli fâciâsında, Vezneciler'de Letâfet Apartmanı'ndaki dâirelerinde her şeyden bihaber uyurken İngilizler tarafından bastırılıp şehit edilen askerlerimiz nâmına bir âbide yapılacaktır.

Âbidenin plânı için açılan müsâbaka dün başlamıştır; müsâbaka müddeti 22 Teşrin-i sânide [Kasım] bitecektir.

Sanatkârlarımızın bu âbide projesini hazırlarken, nelerden ilham alacaklarını pek güzel bildiklerinden hiç şüphemiz yoktur.

16 Mart târihi, sâde kuvvetin hakka kanla galebeye çalışması ve mâsum askerlerimizin uyurken şehit edilmeleri gibi bir fâciâyı taşımakla kalmıyor. Belki o fâcıâ, aynı zamanda, ayaklar altına alınan mevcûdiyetini, nâmusunu kurtarmak için galeyan ve feverandan başka bir çâre kalmadığını da bütün bir millete işâret etmiştir.

Filhakika hakkın kuvvete karşı ulvî mücâdelesi, ancak 16 Mart'tan sonradır ki daha ziyâde kendisini göstermiş, gerçi târihimizde birçok fâciâlar ve ıstıraplar daha geçmiş, fakat mukadder netice, hakkın kuvvete galebesi tahakkuk etmekte gecikmemiştir.

16 Mart Şehitleri Âbidesi, sâde zâlimâne bir şekilde askerlerimizin hayâtına hateme verildiğini tesbit etmekle kalmamalı, bütün bir milletin mübâlâğâsız bir cihân-ı husûmete karşı nâmusunu, hakkını kurtarmak için arslanca müdâfaaya ve savlete hazırlandığını da ifâde edebilmelidir

Tâ ki müstakbel nesiller, 16 Mart [ı]336 [1920] târihinin Türk milleti için unutulmaz bir fâciâya, aynı zamanda da ulvî, mukaddes ve zaferle tetevvüç eden bir mücâdelenin başlangıcına delâlet ettiğini anlasınlar!

Aradan geçen yalnızca on dört yıldan sonra, 16 Mart da mâzinin acı anılarına terk edilmek isteniyordu! Zaman değişmiş, İngiliz dostluğu, 16 Mart'ı tarihin acı hâtıraları arasına katmıştı bile...

Birkaç yıl önce, 2005 yılının Mart'ında, son olarak 1958 yılında yapılan anma töreninin yeniden hatırlandığını ve gerçekleştirildiğini gazetelerde okuyunca, aklıma bu eski yazışmalar geldi. O zaman İstanbul'da 1. Ordu komutanı olan Hurşit Tolon'un yeniden anımsadığı ve anımsatmaya çalıştığı tören, olayın 85. yıldönümüne rastlamıştı. Ülkede ulusalcı dalganın kabardığı, kabartılmaya çalışıldığı sıradaydı. Nitekim, törende konuşan albay, İngiltere'nin *"Türkleri târih boyunca Anadolu'dan atma düşüncesi taşıdığını"* söylemiş ve şöyle devâm etmişti: *"Karanlıklar içindeki İngiliz askerleri, bir yılan sessizliği ve tilki kurnazlığıyla karakolu kuşattılar ve askerlerimizi şehit ettiler."* Bütün bu tarihsel sembollerin hepsi bir arada Batı karşıtlığını körüklemek konusunda hiç de cimrice olmayan bir şekilde kullanılmak istenmişti. Haber, 17 Mart tarihli *Hürriyet* gazetesinin manşetine taşınmıştı ve gazetenin genel yayın yönetmeninin yazısı da bu konuya ayrılmıştı. İyi ki bu tarihte içişleri bakanı Şükrü Kaya değildi! Sâhi, Şükrü Kaya'nın Başbakanı ve Cumhurbaşkanı kimdi, hatırlayanınız var mı?

CEMİL KOÇAK
SABANCI ÜNİVERSİTESİ
SANAT VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN MALATYA TEŞKİLATI VE

1930 BELEDİYE SEÇİMLERİ

MEHMET SERKAN ŞAHİN

12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan ve kuruluşunun ardından ülke çapında hızlı bir örgütlenmeye giden SCF'nin Malatya'da da teşkilatlandığını Cemil Koçak ilgili eseriyle ortaya koymuştu. Bu çalışmada, ilk kez Koçak tarafından yayınlanan konu ile ilgili Cumhuriyet Arşivi belgelerine ek olarak o yıllarda Malatya'da haftalık olarak çıkan* **Yeni Malatya** *gazetesinin verileri ışığında SCF Malatya teşkilatının oluşumu ve 1930 Malatya Belediye seçimleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.***

Malatya'da SCF teşkilatının kurulması için Eylül (1930) ayının ilk haftasında (muhtemelen 5 Eylül günü) üçü CHF'li belediye meclisi üyesi, ikisi çiftçi, biri eski mal müdürü, biri metruk bir fabrikanın sahibi, ikisi küçük taahhüt işleriyle uğraşan toplam 9 kişilik kurucu heyeti bir beyanname ile valiliğe müracaat etti.[1] Malatya Valiliği tarafından yapılan işlemler sonucunda, 25 Eylül günü, SCF Malatya şubesi için resmi izin verildi ve parti il binası Nasuhi Caddesi'nde kiralanan bir eve parti levhasının asılmasıyla açıldı.[2]

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Başkanı Ali Fethi Okyar.

SCF şubesinin açıldığı gün Malatya Valisi Mehmet Tevfik (Birecik) Bey İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği aşağıdaki raporda kentin siyasi havası hakkında hükümete bilgiler veriyordu:

"Vilâyet dahilinde Malatya, Arapkir, Kemaliye, Pötürge kazalarında mevcut Halk Fırkası teşkilatını idare edenlerin bazılarına karşı beslenmekte olan hissiyatı husumetkârane cümlesinden olmak üzere bundan yirmi gün evvel üçü belediye azasından ve biri üç ay memuriyetten mahrumiyet cezasına mahkûm olan sabık mal müdürlerinden ve ikisi zürradan, biri metruk bir fabrikanın sahibi, ikisi küçük taahhüt işleriyle meşgul ki ceman dokuz kişi Serbest Cumhuriyet Fırkasının Malatya şubesini açmak üzere beyanname ile müracaat etmişlerdir. Muktazi muamelatı bu gün ikmal ettirebildikleri için ilmühaber verilmiştir. Beyannameye imza vazedenlerden biri halen Cumhuriyet Halk Fırkasının vilâyet hey'eti idaresinde bulunmakta olan esbak belediye reisi Hasan Beyin mahdumu Hilmi Bey olmakla beraber diğerleri de kısmen mumaileyh Hasan Beyin akraba ve eviddasıdır. Bizzat ve bilvasıta iki taraflı da alâkadar olan Hasan Beyin gayesi vaktiyle istihaen terk ettiği belediye riyasetini tekrar ele geçirmek ve menafii şahsiyesini alet etmektir. Yeni fırkanın muvaffakiyetini de teshile çalışan Hasan Beyin vaziyeti fırka müfettişi Avni Beyefendi ve buradaki fırka erkânınca da malûm ise de tahdidi mazarratı mülahazasiyle ahiren teşekkül eden kongre kararıyle hey'eti idarede ipkası cihetine gidilmiştir. Bu tarzdaki teşekkülden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyet Halk Fırkasının Malatya vilâyet idare hey'etinde mütekabil bir emnü itimat görülememekle beraber müsmer ve müessir faaliyetleri de müşahade olunamamaktadır. Yeni fırka mensuplarına gelince biraz cazip görünen programları üzerinde propagandaya devam etmekte iseler de kısmı azamı lakayt kalmaktadır. Bu cazibeye tutulmak isteyen ve bulunanlar da vatanî ve millî meşkûre ve gayelerini temin ve istihsal için Serbest Cumhuriyet Fırkasına dahil olmak istiyorlar. Bu sebepledir ki yeni fırka müteşebbisleri bir anı muvakkat için taraftar peyda etseler bile atii kariple inhilale mahkûmdurlar. Binaenaleyh Cum-

huriyet Halk Fırkasını sevk ü idare edenlerin göstereceekleri gayret ve teyakkuz sayesi(n)de bu inhilal tesri edilebilirse dahili memlekette dedikodular vukuu olmaktan ibaret bulunan Serbest Cumhuriyet Fırkasının taşra teşkilatı taazzuv etmeksizin munkariz olur. Veyahut vatan gayri muzır ehil ellere inkal eder.

Adıyaman, Kâhta, Akçadağ, Hekimhan kazalarında Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilatı bulunmadığı için yeni fırkanın buralarda faaliyeti gayri meşhuttur. Serbest Cumhuriyet Fırkası Malatya şubesine bir de Arapkir şubesinin inzimam etmesi ihtimali vardır. Mahaza her iki mevkide de bugüne kadar bir taşkınlığa meydan verilmediği gibi bundan sonra da bir güna tezahürata mahal bırakılmayacaktır. Memurini idare ve zabıta gayet müteyakkız bulunmakta olup herhangi bir hadiseye karşı tedbirler alınmıştır efendim."[3]

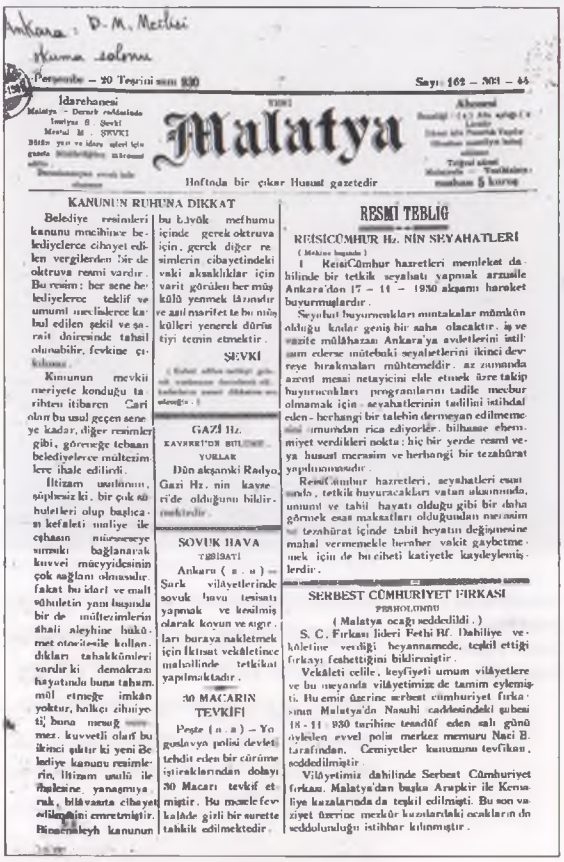
Görüldüğü gibi SCF Malatya teşkilatı, CHF Malatya il yönetim kurulu üyesi olan Malatya eski Belediye Başkanı Hasan (Derinkök) Bey'in başta oğlu[4] ve bazı akrabaları olmak üzere birkaç CHF'linin de katılımıyla kuruldu. Valiye göre CHF'li Hasan Bey, yeni partinin başarısı için çalışarak ikili oynuyor ve böylece tekrar belediye başkanlığını ele geçirmeyi umuyordu.

25 Eylül günü gerekli izni alarak parti il binasını açan SCF Malatya teşkilatı resmi açış törenini ise 30 Eylül Salı günü yaptı[5] ve parti il yönetim kurulu şu isimlerden oluşturuldu: Âhizâde Abdurrahman Efendi (Başkan), Nebizâde Hacı Mustafa, Sülükizâde Abdullah Cevdet Efendi, Hacı Abdizâde Hilmi Bey, Kiğılızâde Kadir Efendi, Şırubizâde Mehmet Efendi, Kirişçizâde Süleyman Efendi, Fabrikatör Mehmet Bey[6], Gebeşzâde Ali Bey, Atmalızâde Hacı Kâmil Efendi, Mazancızâde Mehmet Efendi, Hamikoğlu İbrahim Çavuş, Mehmet Fahri Efendi, Sarızâde Kadir Efendi, Saltoğlu Hacı Ömer Efendi, Yüzbaşızâde Ahmet Efendi, İpekzâde Yusuf Efendi.[7]

Vali Mehmet Tevfik Bey yukarıda verilen raporunda "*...Adıyaman, Kâhta, Akçadağ, Hekimhan kazalarında Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilatı bulunmadığı için yeni fırkanın buralarda faaliyeti gayri meşhuttur. Serbest Cumhuriyet Fırkası Malatya şubesine bir de Arapkir şubesinin inzimam etmesi ihtimali vardır...*" diyordu. SCF, Malatya'da valinin tahminlerini büyük ölçüde doğru çıkararak CHF teşkilatlarının bulunmadığı ilçelerde teşkilat kurmadı ve merkez dışında Arapkir ile Kemaliye'de teşkilatlandı. Bunlardan Arapkir ilçe yönetim kurulu Sedirzâde Celâl Efendi başkanlığında Mustafa Beyzâde Cemil Bey, Türkmenzâde Rüştü Efendi, Kaşkalzâde Râsim Efendi ve Attarzâde Kerim Efendi'den oluşturulurken, Kemaliye ilçe yönetim kurulunda Genç Ağazâde Mustafa Zihni Bey (Başkan), Şâkir Bey, Hazinedarzâde Abdurrezzak Bey, Ömer Ağazâde Mustafa Efendi, Ocakçıbaşızâde Mehmet Efendi, Balızâde Ahmet Efendi ve Ömer Lütfü Efendi yer aldı.[8]

SCF Malatya teşkilatı resmi açılış töreninden bir gün sonra (1 Ekim) yeni başlayan belediye seçimlerine katıldı. Böylece CHF Malatya teşkilatı kuruluşundan beri ilk defa bir seçime rakip bir siyasi parti ile beraber girmiş oluyordu. Ancak Malatya'da CHF-SCF ilişkileri belediye seçimlerinden ve yeni partinin resmi açılışından önce başlamıştı. SCF'nin resmiyet kazandığı gün -henüz bu durumdan habersiz olan- CHF Malatya il yönetim kurulu üyesi Şevki (Sözen) Bey'in Yeni Malatya gazetesinde çıkan "*İntihabat Siyasî Arzuların Bir Neticesidir*" başlıklı yazısındaki şu yorumlar yeni partinin CHF'li yöneticiler tarafından nasıl karşılanacağını net bir şekilde gösterirken, ileride meydana gelecek olumsuzlukların da bir habercisi niteliğindeydi:

"*...Malatya'da vakiâ sol fırka kanunî muamelesinin tekemmül*

Ankara : D. M. Meclisi
Numara : 2[illegible]

Perşembe – 20 Teşrinisani 930 — Sayı: 162 – 503 – 44

İdarehanesi: Malatya – Darıcık caddesinde [illegible] Şevki Mesul M. ŞEVKİ

Malatya

Haftada bir çıkar Husust gazetedir

Abonesi [illegible] muhasen 5 kuruş

KANUNUN RUHUNA DİKKAT

Belediye resimleri kanunu mucibince belediyelerce cibayet edilen vergilerden bir de oktruva resmi vardır. Bu resim: her sene belediyelerce teklif ve umumi meclislerce kabul edilen şekil ve şerait dairesinde tahsil olunabilir, fevkine çıkılmaz.

Kanunun mevkii meriyete konduğu tarihten itibaren Cari olan bu usul geçen seneye kadar, diğer resimler gibi, görmeğe tebaan belediyelerce müteziminlere ihale edilirdi.

İltizam usulünün, şüphesiz ki, bir çok sû-i hulûtleri olup başlıcaları kefaleti sunîye ile cihazın müteseseye sırasıl bağlanarak kuvvei mücyyidesinin çok sağlam olmasıdır. Fakat bu idarî ve malî sûhuletin yanı başında bir de müteziminlerin ahali aleyhine hükümet otoritesile kullandıkları tahakkümleri vardır ki demokrasi hayatında buna tahammül etmeğe imkân yoktur, halkçı cihiziyeti, buna mesağ mez. kuvvetli olarak bu ikinci şıkkı ki yeni Belediye kanunu resimlerin, iltizam usulü ile [illegible] yanaşmıyorak, bilâvasıta cibayet esâsını emretmiştir. Binaenaleyh kanunun bu büyük mefhumu içinde gerek oktruva için, gerek diğer resimlerin cibayetindeki vaki aksaklıklar için varit görülen her müş külâ yenmek lâzımdır ve asıl maksat te bu nün külleri yenerek dürüst tiyi temin etmektir.

ŞEVKİ

GAZİ Hz.
KAYSERİ'DE BULUNUŞ YORLAR

Dün akşamki Radyo, Gazi Hz. nin kayseri'de olduğunu bildirmektedir.

SOVUK HAVA TEŞKİLATI

Ankara (a. a.) – Şark vilâyetlerinde sovuk havu tesisatı yapmak ve kesilmiş olarak koyun ve sığırları buraya nakletmek için İktisat vekâletince mahallinde tetkikat yapılmaktadır.

30 MACARIN TEVKİFİ

Peşte (a. a.) – Yugoslavya polisi devleti tehdit eden bir cürüme iştiraklerinden dolayı 30 Macarı tevkif etmiştir. Bu meselenin kalede gizli bir surette tahkik edilmektedir.

RESMİ TEBLİĞ

REİSİCÜMHUR Hz. NİN SEYAHATLERİ

(Mabaa başında)

1 ReisiCümhur hazretleri memleket dahilinde bir tetkik seyahatı yapmak arzusile Ankara'dan 17 – 11 – 1930 akşamı hareket buyurmuşlardır.

Seyahat buyurmuşlardır mümkün olduğu kadar geniş bir saha olacaktır, iş ve vazife mülâhazası Ankara'ya avdetlerini istilzam ederse müteakki seyahatlerini ikinci devreye bırakmaları mühteneldir. az zamanda azami mesai netayicini elde etmek üzere takip buyurmuşları programlarını tadile mecbur olmamak için seyahatlerinin tadilini istihdaf eden herhangi bir talebin dermeyan edilmemesi umumdan rica ediyorlar. bilhassa ehemmiyet verdikleri nokta; hiç bir yerde resmi veya husust merasim ve herhangi bir tezahürat yapılmamasıdır.

ReisiCümhur hazretleri, seyahatleri esnasında, tetkik buyuracakları vatan aksamında, umumi ve tabii hayatı olduğu gibi bir daha görmek esas maksatları olduğundan merasim ve tezahürat içinde tabii heyatın değişmesine mahal vermemekle beraber vakit gaybetmemek için de bu cihetî katiyetle kaydeylemişlerdir.

SERBEST CÜMHURİYET FIRKASI

TEŞKİLÂTINDA

(Malatya ocağı seddelidir.)

S. C. Fırkası lideri Fethi Bey Hz. Dahiliye vekâletine verdiği beyannamede, teşkil ettiği fırkayı feshettiğini bildirmiştir.

Vekâleti celile, keyfiyeti umum vilâyetlere ve bu meyanda vilâyetimize de tamim eylemiştir. Bu emir üzerine serbest cümhuriyet fırkasının Malatya'da Nasuhi caddesindeki şubesi 18 – 11 – 930 tarihine tesadüf eden salı günü öğleden evvel polis merkez memuru Naci B. tarafından. Cemiyetler kanununa tevfikan, seddedilmiştir.

Vilâyetimiz dahilinde Serbest Cümhuriyet fırkası Malatya'dan başka Arapkir ile Kemaliye kazalarında da teşkil edilmişti. Bu son vaziyet üzerine merkez kazalarındaki ocakların da seddolunduğu istihbar kılınmıştır.

"Başta Ulu Gazi olduğu halde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti; Vatanı ve seni düşmanın çizmeleri altından kurtardı. O günleri iyi hatırla! CHF ve onun hükümeti Malatyamızı zulmetten nura gark etti. Bu iyiliği unutma(...) Bu şaheser İsmet Paşa hazretlerinin yüksek azimlerinden doğmuştur. Muhterem Vatandaş! Yanlış laflara kanma aklını başına topla(...)"

9.12.1929'da çekilmiş bir İsmet Paşa fotoğrafı.

edememesinden dolayı, henüz teşekkül etmiş sayılamaz ise de hakikatte taazzuv ile hey'eti idaresini tayin eylemiş, propaganda sahasına geçerek aza kaydına bile başlamıştır. İçtihatlara riayettâr olduğmuz için elyevm harekete geçemeyen memleketimizdeki bu sol fırkanın bugünkü mücerret hüviyetine karşı şimdilik hürmetle iktifa ederiz.

Malatya'daki bu sol şube iş sahasına geçse bile bereketli işler karşısında ve ammenin muhabbeti önünde tarihin mevlûdu olan CHF ile boy ölçüşemeyecektir, sanırım. Bahusus Türk hayatının tekâmülüne, asrileşmesine hizmet ederek ebedî bir nam alan bu ünlü fırka; pürüzsüz ve samimî işlerin ilhamıyla memleketin bütün münevverlerini camiasında tutmak kudretini buldukça zayıf bir ekaliyet olan sol fırkanın, değil bu defaki belediye, hatta yakın atide Millet Meclisi intihabatında dahi iktidar mevkii için muvaffak olmasına ihtimal verilemez. Binaenaleyh hasılatı sâyı namına elinde müspet bir tenkit cümlesine olsun malik olamayan bu sol fırka; tedricen yapacağı hizmetleriyle istikbale ait ümitlerini koruyarak ammenin vicdanına işiyle hulûl edinceye kadar iktidar mevkii için çırpınmayıp yalnız fikir âleminde ve tenkit köşesinde kalsaydı herhalde daha hayırlı olurdu. Nitekim çırpınmaların bir fayda vermediğini gelen ajans haberlerinden anlıyor ve neticelenen yerlerdeki belediye intihabatında Cumhuriyet Halk Fırkası namzetlerinin kazandığını görüyoruz. Milletin aklı selimi ile Malatya'da da reylerin bu fırka lehine tecelli edeceğine itimadımız berkemaldır."[9]

Böyle bir siyasi havada girilen Malatya Belediye seçimleri, uzun soluklu bir CHF-SCF rekabetine sahne ol(a) madı. SCF Malatya teşkilatı Belediye Meclisi üyeliği için 52 aday[10] gösterdi. Ancak bu adaylardan 14'ü, daha seçimin ilk günü tamamlandığında, *"seçimlerin serbest bir ortamda yapılmaması, polisin müdahale etmesi, Vali ve Encümen'in bitaraf olmamaları"* yani CHF yanlısı hareketler sergilemeleri gibi nedenler öne sürerek adaylıktan çekildiler ve söz konusu şikâyetlerini çeşitli yerlere çektikleri telgraflarla bildirdiler.[11] Aynı süreçte CHF Malatya il yönetim kurulu üyesi Şevki Bey'in gazetesinde SCF'lilerin söz konusu şikâyetleri için *"...Bu, şüphe etmiyoruz ki bir formüldür ve zevahiri kurtarmak için siyaset âleminde daima tatbik edilir. Acaba muhterem muhaliflerimiz Vali Bfnin* [Beyfendinin] *encümene girmesini, zabıtanın vazifei mania olarak devriye gezdirmesini, muhtemel bir taşkınlığa karşı sıkı bir inzibat teminini, CHF'nin propagandasını intihaba müdahale şeklinde mi görüyorlar? Biz zannetmiyoruz ve kendilerinin de gizliden gizliye bu bilfe güldüklerine eminiz"* yorumu yapılırken, Malatya halkına da şu çağrıda bulunuluyordu:

"Muhterem Vatandaş!

B. Gazi Diyor ki: 'CHF, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden doğduğundan beri bu fırkanın reisiyim'[12]

Başta Ulu Gazi olduğu halde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti; Vatanı ve seni düşmanın çizmeleri altından kurtardı. O günleri iyi hatırla!

CHF ve onun hükümeti Malatyamızı zulmetten nura gark etti. Bu iyiliği unutma. Dün Viranşehir'de öten medeniyet düdüğü iki ay sonra Malatya'da ötecektir. Bu şaheser Malatyalı ve Malatya mebusu Başvekil İsmet Paşa hazretlerinin yüksek azimlerinden doğmuştur.

Muhterem Vatandaş!

Yanlış laflara kanma aklını başına topla. Belediye intihabında reyini İsmet Paşa Hazretlerinin reis olduğu CHF namzetlerine ver"[13]

Görüldüğü gibi CHF Malatya teşkilatı seçim propagandasında partinin gücünü Milli Mücadele zaferinden alan meşruiyet kaynağına vurgu yapıyor ve Başbakan İsmet Paşa ile olan hemşehrilik bağını kullanıyordu. Keza İsmet Paşa sayesinde demiryolunun Malatya'ya gelmek üzere olduğunun da altı çiziliyordu.

Seçimlerin ilk günü tamamlandığında 14 adayını kaybeden SCF Malatya teşkilatı için bu olumsuz durum ilerleyen günlerde de devam etti ve seçimin sekizinci gününe gelindiğinde adaylıktan çekilenlerin sayısı 30'u buldu. Bu şartlar altında devam edemeyen parti teşkilatı seçimden çekildi ve seçmenlere CHF'ye oy vermemeleri yönünde propaganda yapmaya başladı.[14]

1930 Malatya Belediye seçimlerinin sonuçları 9 Ekim'den itibaren şekillenmeye başladı ve ilk olarak Pütürge'de seçimleri CHF'nin kazandığı ilan edildi.[15] Merkez ve diğer ilçelerdeki durumu ise Vali Mehmet Tevfik Bey'in *"Aceledir"* kaydıyla İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği 10 Ekim 1930 tarihli telgraftan öğreniyoruz.

"Evvelki gün Malatya'dan Kemaliye kasabasına azimet ve bugün dahi avdetle Arapkir kazasına muvasalat ettim. Belediye intihap ve muamelâtı şu merkezdedir. Vilâyet

merkezi olan Malatya'da sekiz günden beri S. Fırka namzetleri bir rey dahi alamamıştır. Kemaliye'de tayin olunan dört gün zarfında S. Fırka namzetleri dokuz rey almış ve C.H.F. namzetleri iki yüz bir rey istihsal etmiştir. Burada nisabı ekseriyet hâsıl olamadığı için müddet bir hafta temdit edilmiştir. Halen vaziyet çok iyidir. Arapkir kazasında iki günden beri S. Fırka namına bir rey bile verilmemiştir. Vaziyet şayanı memnuniyettir. Vilâyetin defterlerdeki nevakıstan intihap işleri teehhür eden Kâhta kazasından maada diğer kazalarda intihap büyük bir muvaffakiyetle hitam bulmuştur. Kemaliye'deki hadise hakkında ayrıca arzı malûmat edilecektir efendim."[16]

Vali Mehmet Tevfik Bey'in seçimlerin bu şekilde sonuçlanmasından çok mutlu olduğu telgrafın satır aralarında okunmaktadır. Bu durum valinin iki parti arasındaki konumunu ortaya koyarken, SCF'lilerin seçimin başında yaptıkları itirazlarda ne kadar haklı olduklarını kanıtlar nitelikte. Telgrafın en ilginç yönü ise -Koçak'ın da belirttiği gibi[17]- valinin sandığa atılan oyları bazı ilçelerde seçim devam ederken yani henüz sandıklar açılmamışken bilmesidir!

Seçimlerden sonra SCF lideri Fethi (Okyar) Bey'in partisini feshetmesi üzerine SCF'nin Malatya merkez ve ilçelerindeki şubeleri 18 Kasım 1930 günü kapatıldı[18] ve böylece yeni partinin Malatya'daki varlığı iki aydan daha kısa sürmüş oldu. SCF Malatya teşkilatı kapatıldıktan sonra kimi parti üyelerinin akıbetlerinin ne olduğuna bakılacak olursa, SCF teşkilatının arkasındaki gizli isim olarak görülen ve hatta valinin raporunda CHF'den atıldığı söylenen Hasan (Derinkök) Bey'in 1930 Belediye seçimine CHF adayı olarak girdiğini(!) ve SCF kapandıktan sonraki ilk CHF kongresinde de il yönetim kurulu üyeliğine seçildiğini görüyoruz. Diğer SCF üyelerinden Gebeşzâde Ali Bey de ileriki yıllarda CHP il ve ilçe yönetim kurulu üyelikleri yapmıştır. Bir diğer SCF'li Nebizâde Mustafa Bey gelecek yıllarda CHP adayı olarak belediye meclis üyeliğine seçilecektir.[19] Öyle ki, CHF teşkilatı tarafından SCF Malatya teşkilatı üyeleri hakkında yazılan ve CHF Genel Sekreterliği'ne gönderilen istihbarat raporlarında yukarıda adı geçen SCF'liler hakkında birçok olumsuz yorum yapılmıştı.[20] Buna rağmen istihbarat raporları bu isimlerin gelecek yıllarda CHP Malatya teşkilatının yönetim kurullarına girmeleri ve seçimlere CHP adayı olarak katılmaları noktasında herhangi bir sorun yaratmamış görünüyor.

SCF Malatya teşkilatı kapatıldıktan sonra kimi parti üyelerinin akıbetlerinin ne olduğuna bakılacak olursa, SCF teşkilatının arkasındaki gizli isim olarak görülen ve hatta valinin raporunda CHF'den atıldığı söylenen Hasan (Derinkök) Bey'in 1930 Belediye seçimine CHF adayı olarak girdiğini(!) ve SCF kapandıktan sonraki ilk CHF kongresinde de il yönetim kurulu üyeliğine seçildiğini görüyoruz.

MEHMET SERKAN ŞAHİN
OKUTMAN / DİCLE ÜNİVERSİTESİ,
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

DİPNOTLAR

* Bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

* Makale, hazırlamış olduğum yüksek lisans tezindeki bir bölümün tekrar değerlendirilmesi ile ortaya çıkmıştır. Bkz. Mehmet Serkan Şahin, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Malatya Teşkilatı (1923-1950)**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2008.

1 **BCA**, 30.10/78.519.3.

2 **Yeni Malatya**, 25 Eylül 1930.

3 **BCA**, 30.10/78.519.3 İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey tarafından ülkedeki bütün valilerden istenen bu vh raporların amacı *"İzmir ve civarındaki hadiselerin memleketin diğer taraflarında ne gibi akisler ve tesirler uyandırdığını"* öğrenmektir. Bir başka deyişle asıl amaç ülkenin geri kalanında halkın SCF'ye olan ilgisinin ne düzeyde olduğunu tespit etmektir. Rapor Malatya Valiliği'nden 14 Eylül 1930 tarihinde istenmiş ve gelince İçişleri Bakanı Şükrü Bey tarafından 28 Eylül'de Başbakan İsmet (İnönü) Paşa'ya sunulmuştur.

4 Hasan (Derinkök) Bey'in oğlu Hilmi Bey bu dönemde CHF Adafı nahiye yönetim kurulu üyesi idi. Bkz. Şahin, **a.g.t**.

5 **Yeni Malatya**, 2 Teşrinievvel 1930.

6 Valı Mehmet Tevfik Bey'in raporunda metruk bir fabrikanın sahibi olarak geçen SCF kurucularından Fabrikatör Mehmet (Gürsel) Bey, Milli Mücadele yıllarında sahibi olduğu dokuma fabrikasında çuha, şayak, kaputbezi ve battaniye üreterek ordunun giyecek ihtiyacını karşılamıştır. Bkz. Celâl Pekdoğan, **Milli Mücadelede Malatya ve Çevresi (Demografik, İdari, Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Açıdan) 1918-1922**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 1992, ss. 68-69; Mehmet Bey, SCF kurucu üyeliği öncesinde CHF Malatya teşkilatı içerisinde önemli görevler almıştır. 1925 yılında CHF Malatya merkez ilçe yönetim kurulu üyesi olan Mehmet Bey, 1927 yılında yapılan CHF Kurultayına da Malatya delegesi olarak katılmıştır. Bkz. Şahin, **a.g.t**.

7 **BCA**, 490.01/435.1804.1.

8 **BCA**, 490.01/435.1804.1.

9 **Yeni Malatya**, 25 Eylül 1930. Aynı zamanda Yeni Malatya gazetesinin sahibi olan CHF'li Şevki Bey'in üslubu CHF yanlısı ulusal basında yer alan SCF karşıtı yazılarla da benzerlik göstermektedir. Ulusal basında çıkan yazılar için bkz. Abdülhamit Avşar, **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.

10 **Yeni Malatya**, 9 Teşrinievvel 1930. SCF adaylarının kimler olduğunu tespit edemedim. Kaynaklarda sadece SCF'nin Malatya merkez ve örgütlendiği ilçelerdeki idare heyeti üyelerinin isimleri bulunmakta. Muhtemelen bu idare heyetlerinde yer alan kişiler Belediye meclis üyeliklerine de adaylıklarını koymuşlardır. Ancak kesin olarak adayların kimler olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu dönem için kullanılabilecek tek yerel kaynak olan Yeni Malatya gazetesinin sahibinin CHF il yönetim kurulu üyesi olması durumu bir hayli zorlaştırıyor. Gazetede SCF adayları hakkında sadece istifa haberleri yer almakta ve açıkça CHF propagandası yapılmaktadır.

11 **Yeni Malatya**, 2 Teşrinievvel 1930.

12 SCF'nin Mustafa Kemal'i kendisine mâl ederek kullanması gerekçesiyle Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı Yunus Nadi'nin Cumhurbaşkanına bir açık mektup yazması üzerine, Mustafa Kemal mektuba cevap vermiş ve kendisinin Müdafaa-i Hukuk'tan beri CHF'li olduğunu özellikle vurgulamıştı. Bunun üzerine İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey ülkedeki bütün vilayetlere resmi bir tebliğ göndererek Cumhurbaşkanının Cumhuriyet gazetesine cevaben kaleme aldığı mektubun ülkedeki bütün vilayetlerde ilan edilmesini ve *"yanlış telakki ve telkinlere meydan verilmeyerek efkârı umumiyenin tenvir buyurulmasını"* istemiştir. Bkz. **Yeni Malatya**, 11 Eylül 1930.

13 **Yeni Malatya**, 2 Teşrinievvel 1930.

14 **Yeni Malatya**, 9 Teşrinievvel 1930.

15 **Yeni Malatya**, 9 Teşrinievvel 1930.

16 **BCA**, 30.10/82.536.27.

17 Koçak, **a.g.e.**, ss. 249-250.

18 **Yeni Malatya**, 20 Teşrinisani 1930.

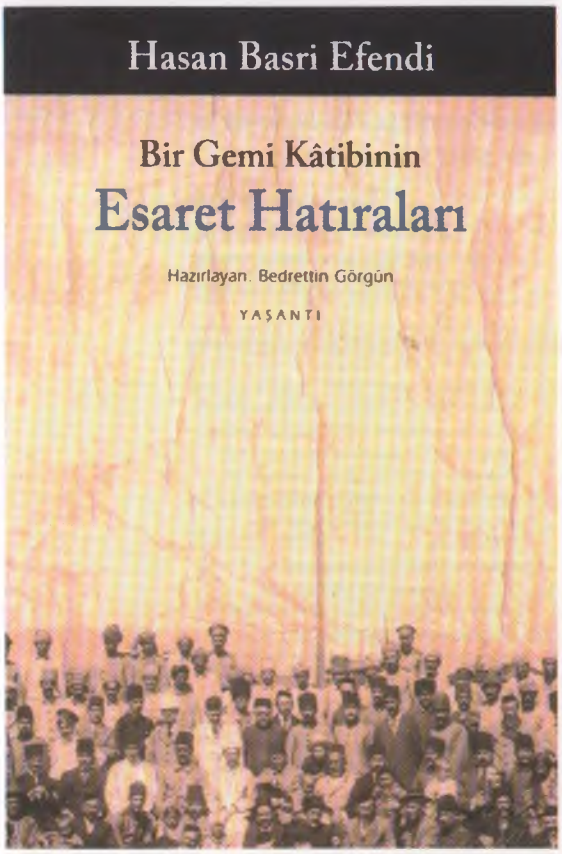
19 Bkz. Şahin, **a.g.t**.

20 Bkz. **BCA**, 490.01/435.1804.1.

SİBİRYA'DA SAVAŞ TUTSAKLIĞI

METE TUNÇAY

Geçtiğimiz yılın Ekim ayında Yapı Kredi Yayınları arasında **Bir Gemi Kâtibinin Esaret Hatıraları** *diye bir "Yaşantı" kitabı çıktı. 1914 Kasım ayı başlarında Ruslar tarafından batırılan Mithatpaşa gemisinin kâtibi Hasan Basri Efendi'nin Sibirya'da altı yıldan uzun süren savaş tutsaklığının ilk dört yılını kapsayan güncesi, o geminin akıbetini paylaşan Bezmiâlem vapurunun mülâzım kaptanı İhya (Görgün) Bey tarafından muhafaza edilmiş, şimdi de yeni harflere aktarılarak yayımlanmış bulunuyor.*

Geçtiğimiz yılın Ekim ayında Yapı Kredi Yayınları arasında *Bir Gemi Kâtibinin Esaret Hatıraları* diye bir "Yaşantı" kitabı çıktı. 1914 Kasım ayı başlarında Ruslar tarafından batırılan Mithatpaşa gemisinin kâtibi Hasan Basri Efendi'nin Sibirya'da altı yıldan uzun süren savaş tutsaklığının ilk dört yılını kapsayan güncesi, o geminin akıbetini paylaşan Bezmiâlem vapurunun mülâzım kaptanı İhya (Görgün) Bey tarafından muhafaza edilmiş, şimdi de yeni harflere aktarılarak yayımlanmış bulunuyor.

Hasan Basri Efendi hakkında bilgi bulunamamış, ancak 1921 yılı başında İstanbul'a döndüğü, Denizcilik İşletmeleri tarihindeki bir kayıttan anlaşılmış. İhya Kaptan'ın oğlu (estetik cerrahı) Em. Prof. Dr. Bedrettin Görgün, 1965'te vefat eden babasının belgeleri arasından çıkan bu anıları "Ereğli Açıklarından Sibirya'ya" başlıklı bir notla okuyuculara sunmaktadır. [Buradaki, "6 Kasım 1914 günü batırılan üç gemimizde tam sayı belli olmamakla birlikte üç bin civarında şehit verildiği saptanmaktadır" yargısını hangi kaynağa dayandırdığını merak ettim. Herhalde Bingür Sönmez - Reyhan Yıldız kitabındaki 2 alay askerden hesaplanmıştır. Ancak çerçeve içinde aktardığım Harp Tarihi yayınlarında verilen kayıp sayısı çok daha az!]

I. Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşen Türk askerlerine ilişkin, şimdiye kadar bir hayli anı yayımlandı. Ama kamp yaşamını günü gününe anlatan bu denli ayrıntılı bir hatırat okumamıştım. Elbette, bu tutsak kampları ne Nazi Almanyası'nın Toplama Kampları'na benzemekteydi ne de Stalin dönemi Sovyet yönetiminin Sibirya'daki Gulag'larına. [Bu son andıklarım için Soljenitsin'in kitaplarına bakılabilir, Hitler'inkiler için ise benim yıllar önce Tadeusz Borowski'den dilimize çevirdiğim *Böyle Buyurun Gaz'a Bayanlar Baylar*'a (Göçebe Yay., 1997) "Atillâ Türk'ün Önsöz'ü ve Nazi Toplama Kampları üstüne Siyah Süt denemesiyle".]

Sibirya'da geçen bu savaş tutsaklığı "yaşantı" notlarını bugün okuyunca neler dikkati çekiyor? Öncelikle, asker-sivil, zabitan-efrad ayrımı. Anladığım kadarıyla, adı geçen üç gemi sivil şileplerken, cihet-i askeriye tarafından taşıt (transport/nakliye) gemisi olarak görevlendirilmiştir. I. Dünya Savaşı koşullarında esirler iki çeşit sınıf ayrımına tâbi tutulmaktaydı. Askerler sivillere oranla kayrıldıkları gibi, subaylara da erlere oranla daha iyi bakılmaktaydı. Örneğin, kaldıkları yerler, yemek ödenekleri ve aylıkları çok daha iyiydi. Ancak, askerî görevli

taşıt gemilerinin kaptan, çarkçı ve kâtipleri askerî "zabitan"dan sayılırlar mı? Sivilde de bu terim kullanılmakla birlikte, konu tartışmalıdır, nitekim Sibirya'da da sorunlara yol açmıştır. Çarkçılar Ruslar tarafından zabitandan sayılmadıkları için, sıradan gemiciler gibi "efrad" muamelesi görmüşlerdir. Örneğin, küçük rütbeli subaylara ayda 50 ruble gibi bir maaş verilirken, Hasan Basri Efendi'nin kaldıkları yerleri anlatmadığı erlere 1-2 rubleden fazla ödenek ayrılmamıştır. Kâtibin başlardaki sürekli korkusu subay sayılmamaktır.

Bizim anı yazarı kâtip de, herhalde dönemin genel geçer anlayışının bir yansıması olarak, sıradan insanların yaşamlarını nasıl sürdürebildiklerini kendisine pek dert etmemektedir. Kâtibin ikinci bir özelliği, çoluk çocuğundan daha sık mektup ve kart alan arkadaşlarını kıskanmasıdır. Herhalde en çok ağlaştığı konu budur. Benzer cümleler günbegün yineleniyor. Birkaç ay gecikmeyle ve sansürle de olsa, savaş esirlerinin aileleriyle sürekli haberleştiklerini öğrenmek ilginç.

Başka bir ilginç nokta: (20 Mayıs 1916) "Bugün bizim efrat meyanında bulunan Ermenilerin içeri Rusya'ya, çalışmak üzere sevk edileceği şüyu buldu... Üç yüz seksen kadar vardır." (8 Mayıs 1918) "Şehirde çalışan yedisekiz Rum Türk askeri o gürültüde bizim efendilerin yanına gelerek etrafını alırlar, 'korkmayınız efendim biz buradayız' diye muhafaza ederek şehre kaçırırlar. Her ne kadar olsa gene bir Türklük gayreti gösterirler ki şayan-ı dikkat bir harekettir." Osmanlı ordusunda Ermeni ve Rumlar olduğunu biliyorduk, ama onlardan da esir düşenler olduğunu düşünmemiştik.

1 Mayıs 1917 notu bir başka açıdan ilgi çekici: "Ruslar şimdiye kadar bizim tarih-i Rumî kullanıyor idiler. Şimdi Efrenci kullanmaya verilen karar üzerine, bugün Efrenci Mayıs Bir olduğundan onlar da bugün Mayıs Bir itibar ettiler. Bizim Türkiye'de de geçen sene Efrenci tarihi kullanmaya başladıklarını duymuş idik. *[1 Mart 1333=1 Mart 1917 tarihinden itibaren Türkiye'de Rumî takvimdeki 13 günlük fark kaldırılmıştır. Hasan Basri Efendi günlüğündeki bu farkı sonuna kadar sürdürmüştür* – yayıncının notu.] Rusya'da Gregoryen takvimden ne zaman ayrılındığını ben bilmiyordum. Ama bu karar yaygınlık kazanmamış olmalı ki, 7 Kasım'da olan Bolşevik Devrimi Ekim Devrimi diye anılagelmiştir.

YKY bu anıları hazırlatıp basmakla şüphesiz iyi bir iş yapmış. Ama, kolayca erişebilecekleri, gemilerin tonajlarıyla ilgili bilgileri aktarmamışlar. Bir de Sibirya içlerindeki adı geçen şehirleri gösteren harita koysalardı. Örneğin, Sami Önal'ın yayına hazırladığı *Tuğgeneral Ziya Yerkök'ün Anıları: Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920)* (Remzi Kitabevi, 2005), s. 14-15'te böyle bir harita var.

METE TUNÇAY
BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

Gemiler, 6 Kasım saat 23.00'te İstanbul'dan 105 mil mesafede Kandilli kömür ocakları önünde Rus filosuna rastladı.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi – VIII. cilt: *Deniz Harekâtı* (Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., 1976), s. 88:

"Ruslar deniz nakliyatımızı sürekli olarak taciz ettiler. Bu sırada en büyük kayıp 6 Kasım'da oldu. Başkomutanlık Karargâhı 5/6 Kasım gecesi Mithatpaşa, Bahriahmer ve Bezmiâlem taşıt gemilerini bir güvenlik düzeni almadan Karadeniz'e çıkarmış ve 6 Kasım günü Zonguldak'ı bombardıman eden Rus filosunun içine düşen bu üç gemi batırılmıştı. ...

Bandırma'dan bakla, buğday, İstanbul'dan iki uçak, bomba ve bir uçak bölüğü yükleyen Bezmiâlem (4.580 ton) ile İstanbul'dan elbise, ayakkabı ve askerî gereç yükleyen Bahriahmer (3.603 ton) ve Mithatpaşa (4.445 ton) gemileri bu yüklerini Samsun, Ordu ve Trabzon'a çıkarmak üzere 5/6 Kasım saat 22.00'de Boğaz'dan çıktılar. Şiddetli bir yıldızkarayel fırtınasında birer mil aralıkla güçlükle ilerleyen gemiler, 6 Kasım saat 23.00'te İstanbul'dan 105 mil mesafede Kandilli kömür ocakları önünde Rus filosuna rastladı. Bahriahmer ve Bezmiâlem top mermisiyle ve Mithatpaşa da torpito ile batırıldı. Üç geminin 220 kişi tutan personelinden ancak 17'si kurtulabildi. Rusların kurtardığı 120 kişi de Sivastopol'a götürüldü. Bir tedbirsizlik eseri olan bu olay Başkomutanlık Karargâhı ile Donanma Komutanlığı arasında bir tartışmaya neden olmuştu."

* * *

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi – IX. cilt: *Türk Hava Harekâtı* (Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., 1969), s. 24:

"3'ncü Ordu'nun keşif ve gözetleme hizmetleri için iki uçaktan kurulu bir müfreze Trabzon'a asker, cephane ve malzeme götüren Bezmiâlem, Mithatpaşa ve Bahriahmer vapurlarına yüklenmişti. Tarıkbinzeyyat ve Edremit adındaki (Bileryo) uçaklarıyla Yüzbaşı Salim (İlkuçan) ve Fessah (Evrensel) bu müfrezeye atanmışlardı. 6/7 Kasım 1914 gecesi Rus donanması bu kafileyi yakalayarak batırdı. Denize dökülenler arasında bulunan uçucular Ruslar tarafından esir edilerek Sibirya'ya gönderilmişlerdi."

* * *

Bu üç geminin fotoğrafları, Bingür Sönmez ile Reyhan Yıldız'ın yayımladıkları *Ateşe Dönen Dünya: Sarıkamış* (İkarus Yay., 2007), s. 192'de şöyle bir altyazıyla basılmıştır:

"Sarıkamış'a gönderilmek üzere 2 alay asker, 2 tayyare (başka bir kaynağa göre 4), bir tayyare bölüğü, 3 pilot, Kafkaslar'da isyan çıkarmak üzere eğitilmiş Çerkez liderleri ve Almanya'dan gelen kışlık donanımı Trabzon'a götürürken, 7 Kasım 1914 sabahı Rus donanması tarafından Zonguldak açıklarında batırılan 3 gemi."

KEMALİZM ÖNCESİ VE SONRASI İSLAMCI MUHALEFETE DAİR BİR ARAŞTIRMA

SEBİLÜRREŞAD

ERIK-JAN ZÜRCHER

20. yüzyıl Türkiye'sindeki İslami akımlar hakkında Türkiye ve Türkiye dışında yapılan nispeten daha kapsamlı ve açık fikirli incelemeler yeni yeni gün ışığına çıkmaya başlamıştır. Söz konusu eserlerden biri Şerif Mardin'in Said-i Nursi'nin düşünceleri üzerine yaptığı ve övgüyle karşılanan incelemesi, bir diğeri ise bu yazıda gözden geçirilmeye çalışılacak olan Esther Debus'un çalışmasıdır. Her iki kitap da Kemalist laiklik tanımını kabul etmese de kesinlikle "gerici" olarak tanımlanamayacak olan modern İslamcı fikriyatın kıyılarında dolaşmaktadırlar.

ÇEVİRİ: RIFAT N. BALİ

Laiklik yanlısı yenilikçilerin düşünceleri ile buna tepki gösteren dindarların fikirleri arasındaki karşıtlık, yarım yüzyılı aşkın süredir Türkiye hakkında yapılan yakın tarih çalışmalarının ana çerçevesini oluşturmaktadır. 1918 yılından evvel İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri olarak, daha sonra ise Kemalistler namı ile 1950'ye kadarki döneme milliyetçi-pozitivist siyasetlerinin damgasını vuran Jön Türkler, başta komünistler ile "mürteci" sofular olmak üzere tüm muhalif kesimlerin alternatif toplumsal mühendislik tasarımlarını yasa dışı ilan ederek siyaset arenasında tekelleşmeye çalışmışlardır. Türk eğitim sistemi yoluyla Türk aydınlarının zihinlerine işleyen Kemalist beyin yıkayıcılığın kuşatmacı doğası, modern Türkiye'nin tarihini aydınlık güçler (laiklik) ile karanlık güçler (dini tepki) arasındaki mücadeleden ibaretmiş gibi resmetmektedir. 1930'lardan itibaren Türkiye üzerine yazan Amerikalı ve Avrupalı yazarlar da, kendi geleneklerini yıkarak Batı'nın göreneklerini köklendirmeye çalışan "Doğulu" bir ulusun muktedir elitlerinin görüşlerinden zerrece şüphelenmeyerek, söz konusu çatışmayı aydınlıkla karanlığın savaşı olarak kabul etmişlerdir.

Türkiye'de ve İslam âleminin geri kalanında köktendinciliğin yükselişi hakkında yapılan güncel tartışmalar bahsi geçen kuramsal modelin her zamanki gibi diri olduğunu göstermektedir.

20. yüzyıl Türkiye'sindeki İslami akımlar hakkında Türkiye ve Türkiye dışında yapılan nispeten daha kapsamlı ve açık fikirli incelemeler yeni yeni gün ışığına çıkmaya başlamıştır. Söz konusu eserlerden biri Şerif Mardin'in Said-i Nursi'nin düşünceleri üzerine yaptığı ve övgüyle karşılanan incelemesi, bir diğeri ise bu yazıda gözden geçirilmeye çalışılacak olan Esther Debus'un çalışmasıdır. Her iki kitap da Kemalist laiklik tanımını kabul etmese de kesinlikle "gerici" olarak tanımlanamayacak olan modern İslamcı fikriyatın kıyılarında dolaşmaktadırlar. Ancak iki kitap birbirinden son derece farklıdır. Mardin'in çalışmasının bariz şekilde sosyal bilimler sahasında konumlanmasına karşın Debus'un tezinin kökleri sağlam bir şekilde Türkoloji alanındaki Alman filoloji geleneğine uzanmaktadır.

Debus, çalışmasının girizgâhında haklı olarak, 1908 Temmuzu'nda gerçekleşen anayasacı ihtilalden beri süregelen Osmanlı (sonraki süreçte Türk) toplumunun yeniden üretiminin zemini -ve müstakbel istikameti- hakkında girişilen tartışmaların pek çok farklı eksenden yol aldığına işaret etmektedir. Batılılaşma, (pan)İslamcılık, (pan)Türkçülük, Osmanlıcılık ve merkezsizleştirmecilik söz konusu tartışmaların rekabet halindeki asli akımlarıydı, ancak aralarındaki mesafe ve farklılıklar, muallâkta ve muğlaktı. II. Meşrutiyet Dönemi'nin (1908-1918) ideologları ve onlara sayfalarını açan basını söz konusu akımların değişik karışım ve birleşimlerini temsil ediyorlardı.

Esther Debus'un kitabının konusunu oluşturan, 1908 yılında kurulan ve adını 1912 yılında *Sebilürreşâd* olarak değiştiren *Sırat-ı Müstakîm*, özellikle çok geniş bir yelpazede birçok farklı

İlk defa *Die Welt des Islams* (Cilt 34, sayı 1, 1994) dergisinde kitabın Almanca baskısı için yayınlanan bu makale, eserin Türkçe çevirisinin yayınlanması vesilesiyle yazarından izin alınarak tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır. Prof. Zürcher'e teşekkür ederiz.
Rıfat N. Bali

görüşe ev sahipliği yaptığı ilk yıllarında söz konusu karışımlara iyi bir örnek teşkil etmektedir. *Sırat-ı Müstakîm*, kısmen diğer mecmualarla giriştiği rekabetin de etkisiyle sonradan ideolojik tutumunu daraltarak netleştirmiştir. *Sebilürreşâd*, hâkimiyeti elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Fırkası'nın doğrudan kontrolü altında olmayan diğer yayın organları ile birlikte 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatıldı; ancak 1948'de çok partili siyasal yaşama geçilmesinden istifade ederek yeniden yayınlanmaya başladı ve 1965 yılına kadar varlığını sürdürmeyi başardı.

Debus, Türk basın tarihi hakkında bilgi verdiği kısa bir giriş yazısından sonra bahsi geçen haftalık mecmuanın yayın hayatı ve temel özelliklerine yirmi beş sayfa ayırmıştır. Bu bölüm, birazcık daha derinlemesine ele alınması gerektiği hissini uyandırmaktadır. Zira mecmuanın Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatıldığı 1925 ile yeniden yayınlanmaya başladığı 1948 yılları arasındaki süreç bütünüyle es geçilmektedir. Söz konusu tercih iki nedenden dolayı tuhaftır. Birincisi *Sebilürreşâd*'ın yazarları ve başyazarları 1925 yılında buhar olup uçmamışlardır -mecmuanın başyazarı Eşref Edip Fergan bile yayıncılık yapmaya devam etmiştir- ve sonraki yirmi küsur yılda bu kişilere ne olduğunu bilmek faydalı olabilir. İkincisi, bahsi geçen mecmua 1948 yılında yayın hayatına döndüğünde temel argümanını, Kemalistlerin önceki yirmi beş yıllık süreçte yürüttüğü laiklik siyasetlerine karşı girişilen polemik oluşturmuştur. Bu nedenle, söz konusu siyasetler üzerine biraz tartışmak Eşref Edip ve diğerlerinin eleştirilerinin arka planını ortaya koyabilirdi. Kitaptaki şaşırtıcı bir başka ihmalkârlık ise mecmuanın 1965 yılındaki kapanış sürecine ilişkin bilgi eksikliğidir. Okur, mecmuanın 1965 yılında nasıl ve neden yayın hayatına son verdiğine ilişkin sorularla baş başa bırakılmaktadır.

Kitabın en önemli kısmını ve vurucu gücünü ise Debus'un konunun muhtevası hakkında itinayla yaptığı tematik ve kavramsal ("İslami toplum", "eğitim", "iktisat" vb. konular) inceleme oluşturmaktadır. Bu özenli inceleme, *Sebilürreşâd* yazarlarının düşünsel yaklaşımını, perdelerini kat kat açarak aşikâr kılmakta ve mecmuayı, Türkiye'nin ideolojik yelpazesinde layıkıyla konumlandırabilmemizi mümkün kılmaktadır.

Debus'un da belirttiği gibi, bahsi geçen mecmuanın ideolojisinin kökleri Yeni Osmanlılar'a ve Muhammed Abduh gibi Mısırlı modernist İslamcılara kadar uzanmaktadır. Bu ideoloji gerici değildi. Bilakis *Sebilürreşâd* yazarları sosyal yapıda ve toplumsal kurumlarda reform yapılmasından yanaydı. Hatta bir anayasanın var olması gerektiğine inanıyorlardı; ancak esasen reformların İslam dininin kuralları ve ilkeleri toplamı anlamındaki *şeriat*'a dayanan bir İslamî toplumsal yapıyı tesis edip perçinleyecek mahiyette olması gerektiğini savunuyorlardı. İslam toplumunun kudretini artırma yolunda eğitimin önemine yaptıkları vurgu ve Batı'daki bilimsel ve teknolojik gelişmelerin benimsenmesini savunan mecmuanın satır aralarına (tüm modernist İslamcılar gibi *Sebilürreşâd* yazarları da ideolojik olarak kapsayıcı kuramlar benimsemediklerini iddia ediyorlardı) sıklıkla övgüler düzdüğü Nurcu hareketinin kurucusu Said-i Nursi'nin külliyatının ruhunun sindiği gözlemlenebilmektedir.

Sebilürreşâd, 1948 yılında yeniden yayınlanmaya başlamasının akabinde, laikliğin zaferi ve Kemalist iktidar altında dinin ortadan kaldırılmasından dolayı ateistlere, komünistlere, masonlara, siyonistlere vb. saldırarak daha savunmacı ve hırçın bir hüviyete bürünmüştür. Söz konusu dönemde, bahsi geçen mecmuanın Türkiye'de yayınlanan pek çok İslam damgalı muadilinde varlığını hissettiren antisemitizm unsurunu ihtiva ettiği bariz bir şekilde görülmektedir. *Sebilürreşâd*, ilgili dönemde artık Türk ulus-devletini benimsemiş olmakla beraber Türk milletine aidiyet bağını belirleyen başat niteliğin İslamcılık olduğunu savunmaktadır. *Sebilürreşâd*, 1950'lerden itibaren dillendirmeye başladığı, ilerleyen dönemde, yetmişli ve seksenli senelerde yaygın destek kazanacak olan "Türk-İslam Sentezi" tezinin ilk sözcülerinden biri olmuştur.

Debus, modernist İslamcıların laiklerin tasavvurlarındaki ikircikli tutumu da vurgulamaktadır. Modernist İslamcılar Kemalist Cumhuriyet'in dini itikatları sindirmeye çalışan ateizmin kılıfı olduğunu ileri sürmüşler ve dini alandan tamamen çekilen ve herkes için inanç özgürlüğü tanıyan bir devletin tesis edilmesi talebinde bulunmuşlardı. Öte yandan ulaşmayı hedefledikleri, cemiyetin tüm fertlerini bağlayan bir İslami değerler sistemi ve şeriat zemininde inşa edilecek bir İslamcı toplumdu. Modernist İslamcıların din ve vicdan hürriyeti algılarının kapsamı ve tahammül sınırları, sadece iyi bir Müslüman olma hürriyeti dairesinde konumlanan bir görünüm arz etmektedir.

Özetlenecek olursa; bu kitabın modern Türkiye'de ve Türk kültür tarihinde İslam'ın konumlanışı hakkındaki külliyata değerli bir katkı oluşturduğu söylenebilir. Bu eser, ayrıca İslam dünyasındaki ideolojik gelişimler hakkındaki mukayeseli araştırmalara ilgi duyanlara sunduğu kısmî katkı vesilesiyle de rüştünü ispat etmektedir.

Esther Debus, *Sebilürreşâd*, çeviri Atilla Dirim, Libra Kitap, İstanbul, 2009.

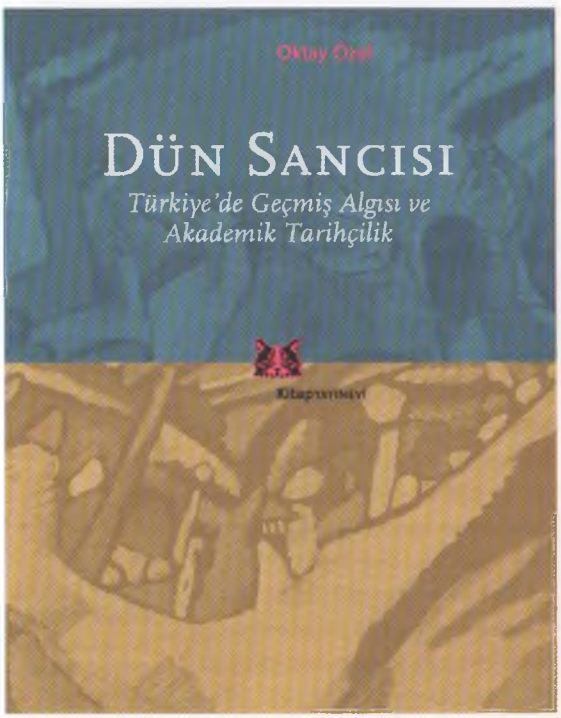
ERİK-JAN ZÜRCHER
INTERNATIONAL INSTITUTE OF SOCIAL HISTORY, (AMSTERDAM) DİREKTÖR

DÜN SANCISI

OSMANLI TARİHÇİLİĞİNE TUTULAN AYNA

ERDEM SÖNMEZ

Oktay Özel'in kitabı belli bir eleştirel bütünlüğü olan, Türkiye'deki akademik ve popüler tarihçiliği anlamayı kolaylaştıran ve tarihyazımı alanına önemli katkılar yapan bir çalışma. Ayrıca, çalışmanın, hâlâ daha Türkiye'deki akademik tarihçiliğin ana öbeği tarafından "tarih"ten sayılmayan bir alanda, bir "meslekten tarihçi" tarafından yapılmasıyla da ön açıcı olduğu ve bu alanda çalışacaklara meşruiyet sağladığı belirtilmeli.

Osmanlı tarihçiliği, Türkiye'deki akademik tarihçiliğin şüphesiz en önde gelen kalemi. Tersten bir okumayla şu da söylenebilir: Türkiye'deki akademik tarihçilik çok büyük ölçüde Osmanlı tarihçiliğine indirgenmiştir. Birçok yansıması olan bu durumun en çarpıcı veçhelerinden birisi, üniversitelerin tarih bölümlerinin müfredatlarının neredeyse yüzde doksanını doğrudan Osmanlı tarihi üzerine derslerin oluşturmasıdır.[1] Söz konusu durumun, bu kısa makalenin sınırlarını aşan ve üzerine çalışılmayı gerektiren çeşitli nedenleri var. Burada değinilmesi gereken ise bu duruma ilişkin bazı sebeplerin, zamanla aynı durumun sonuçları haline de gelmesidir. Örneğin, Türkiye'deki tarihçilik açısından bir ölçüde hâlâ daha geçerli olan 20. yüzyılın sırf kronolojik olarak yakın olması nedeniyle yeterince "tarih" sayılmaması ve siyasetbilimi, sosyoloji gibi disiplinlerin çalışma alanı olarak görülmesi yaklaşımı, ilk etapta sözü edilen durumun sebebiyken; zaman içerisinde Türkiye'deki akademik tarihçiliğin Osmanlı tarihçiliğine indirgenmiş oluşunun bir tür sonucuna da dönüşmüştür. Öyle ki, herhangi bir "klasik tarihçi"[2] için, Türkiye tarihi demek neredeyse tümden 19. yüzyıl öncesi, özellikle de "klasik dönem" Osmanlı tarihi demektir; dolayısıyla da arzu edilen, öğrencilerin Osmanlı tarihi üzerine yoğunlaşmalarıdır. Başka bir deyişle "pure tarih" çalışmalarıdır.

Çok büyük ölçüde bu nedenden ötürü, tarihyazımı ve metodoloji, Türkiye'deki akademik tarihçiliğin belki de en çalışılmamış alanları, bir anlamda Aşil topuğudur. Türkiye'deki tarihçilik üzerine yapılmış çalışmaların iki elin parmaklarının sayısı kadar olması; Fuad Köprülü, Ömer Lütfi Barkan ve Mustafa Akdağ gibi Osmanlı tarihçiliğinin kurucularının tarihçiliklerine ilişkin doktora tezlerinin yazılmamış olması; metodoloji alanında da hâlâ daha Zeki Velidi Togan'ın değerli ancak 1940'lı yıllarda kaleme alınmış kitabından pek öteye gidilememiş olması söz konusu el değmemişliğe ilişkin ilk elden verilebilecek örnekler. Bunun yanında, Türkiye'de tarihyazımı ve metodoloji üzerine çalışmış olanların genelde tarihçi kökenli olmaması da ilgi çekicidir.[3] Tarihyazımı ve metodoloji üzerine çalışanların "meslekten tarihçi" olarak görülmemesi ise şüphesiz "klasik tarihçiler"in işaret edilen yaklaşımlarının türevidir.

Bu bağlamda bahsedilmesi gereken bir diğer önemli nokta, Türkiye'deki akademik tarihçiliğin Annales Okulu'ndan sık sık dem vurmasıdır. Bilindiği gibi, "klasik tarihçiler" tarafından Annales Okulu'nun Türkiye'deki tarihçiliği, dolayısıyla Osmanlı tarihçiliğini olumlu anlamda etkilediği her fırsatta belirtilir. Ancak, doğrudan doğruya kendisinden önceki tarihçilikle metodolojik bir mücadelenin ürünü olan Annales hareketinin kavramsal ve yöntemsel yaklaşımlarına çoğu zaman herhangi bir göndermede bulunulmaz "klasik tarihçiler" tarafından.[4] Bu duruma geçerken değinilmesinin nedeni,

Osmanlı tarihçiliğinde birkaç ismin dışında, aslında Annales bahsinin bir tür metodolojik makyaj işlevi görmesidir. Ancak daha çarpıcı olanı, sıkça etkisinden bahsedilen Annales'in kurucularının bile mesailerinin önemli bölümünü metodoloji ve tarihçilik üzerine ayırmış ve doğrudan bu alanlar üzerine ürün vermiş olmalarına karşın;[5] Türkiye'deki Osmanlı tarihçilerinin şimdiye kadar bu konularda neredeyse hiç yazmamış olmalarıdır.[6] Bu boşluk, en sonunda bir Osmanlı tarihçisinin doğrudan bu alanda bir kitabının yayımlanmasıyla bir nebze de olsa dolduruldu: *Dün Sancısı*.[7]

Osmanlı sosyo-ekonomik tarihine demografi ve iskân tarihi, kırsal dönüşümler ve kitlesel göçler üzerine çalışmalarıyla katkıda bulunan Özel'e göre, tarihçiler, bugün kendilerini oldukça aşan boyutlar kazanan bu konuda şimdilik, mesleki tanımlarının içeriğini 19. yüzyılın tarihçilik mesleği sınırlarına çekerek; mevcut her türlü belgeyi, tanıklığı ve kaynağı ele alıp, olgusal bir bilgi havuzu inşa etmeyi hedeflemekle yetinmelidirler. Zira ancak bu şekilde, tarihçiler bu konudaki mesleki reflekslerini ikinci plana düşüren çeşitli etmenlerden özgürleşebileceklerdir. Özel'in önerisinin, tarihçiliğin Ermeni meselesi özelinde önemli ölçüde kaybettiği meşruiyetini yeniden kazanması bağlamında geçerli olduğu söylenebilir. Ancak, bir de madalyonun diğer yüzü var: Türkiye'deki akademik tarihçiliğin büyük çoğunluğunu oluşturan ve Özel'in de haklı olarak eleştirdiği kesim. Özel'in "yerli tarihçiler" kavramsallaştırması altında incelediği kesimin Ermeni meselesine ilişkin, milliyetçi motivasyonlu ve bilimdışı üretiminin ağırlığı göz önüne alındığında, yazarın önerisinin hayatta karşılığının olup olmadığı bazı soru işaretlerini beraberinde getirmekte.

Vurgulamak istediğim, Özel'in sözünü ettiği hem geç İmparatorluk-erken Cumhuriyet dönemindeki devletin bekasına yönelik kaygıların tarihçilik üzerindeki etkisinin, hem tarihçiliğe biçilen misyonun ve hem de partikularizm anlayışının taşıyıcılığını bir ölçüde Osmanlı tarihçiliğinin "kurucu babaları" ve bu isimlerin birinci kuşak talebelerinin yaptığıdır.

Oktay Özel'in *Dün Sancısı* adlı kitabı, Türkiye'deki akademik tarihçiliği ve geçmiş algısını sorunsallaştırdığı son on yılda kaleme alınmış bir dizi makalenin bir araya getirilmesinden oluşuyor. Kitabın "Yapılırken Tarih Yazmak (Mı?)" başlıklı bölümünde kurumsallaşmış hegemonik söylemlerin tarihçinin önüne çıkardığı problemlerle, deyim yerindeyse tarihçinin kamusal sorunlarıyla mücadele üzerinden şekillenen yazılar yer alıyor. Özel'in deyişiyle, Türkiye'deki bir tarihçinin tarihsel bağlama ve kendi mesleki ve toplumsal çevresine verdiği tepkileri ifade eden bu bölümdeki makaleler, genel olarak, Türkiye tarihçiliğinin, entelijansiyasının ve kamuoyunun son on yılda üzerine en çok tartıştığı tarihsel mesele olan "Ermeni Sorunu" ile ilgili. Bu bölümde dikkat çekici olan, Özel'in "Ermeni Sorunu" konusunun çalışılmasına ilişkin önerdiği "geçici çözüm"dür.

Özel'in çalışmasının "Akademyanın İçinden" başlıklı bölümünde ise Osmanlı tarihçiliğinin son otuz yılına ilişkin eleştirel değerlendirmeler yer alıyor. Özel, kitabının bu bölümünde yer alan dört makalesinde, Osmanlı tarihçiliğinin en önemli sorunu olarak nitelediği "bünyesel zaaflarını" ve söz konusu zaafların kendisini nasıl yeniden ürettiğini analitik bir biçimde açıklamakta. Dolayısıyla çalışmanın bu bakımdan, Osmanlı tarihçiliğinin seyrine ayna tuttuğu söylenebilir. Bu noktayı biraz daha açmak gerekirse, kitabın bu bölümünde yer alan üç önemli makale üzerinde özellikle durmak gerekiyor. Bir Eleştirel Değerlendirme: Modern Osmanlı Tarihyazımında 'Klasik Dönem' başlıklı makalede, "klasik dönem" sıfatının Osmanlı tarihçiliğindeki kullanımıyla, bu kullanımın tarihyazımına etkisi dört ciddi soru etrafında tartışılıyor. Bu bağlamda Özel, "klasik dönem" tanımlamasının Osmanlı çalışmalarında hangi anlamlarda kullanıldığı; "klasik dönem" teriminin, nitelediği dönemin çalışılmasına yöntemsel bir katkı yapıp yapmadığı; "klasik" tanımlamasının "altın çağ" vurgusuyla birlikte kullanılmasının ne tür olumsuzluklar doğurduğu ve "klasik" teriminin tarihsel periyodizasyon çerçevesinde nasıl kavramsallaştırılabileceği sorularına Osmanlı tarihçiliğinin eleştirisini de yaparak yanıt arıyor. Gökhan Çetinsaya ile birlikte kaleme alınan Bir Bilanço Denemesi: Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı başlıklı makalede de Türkiye'deki akademik tarihçiliğin 1980'den sonraki serüveni, içinde geliştiği toplumsal, siyasal ve akademik ortamın ışığında analiz ediliyor. Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği başlıklı makalede ise Türkiye'deki profesyonel tarihçilik, Osmanlı tarihçiliğinin öznelerinin, Özel'in deyişiyle "yerli tarihçilerin" profili üzerinden inceleniyor. Özel'in bu makalede tarihçilerin "prosopografisi", formasyonları, ne tarz tarihçiliğe yatkın oldukları, genel olarak sosyal bilimlerin, özel olarak da tarihin epistemolojik problemleriyle ilişkileri -eğer böyle bir ilişki söz konusuysa- üzerinden Türkiye'deki tarihçiliğin son otuz yılına yönelik olarak yaptığı analizinin; bir bakıma Halil Berktay'ın Türkiye'deki tarihçiliğin seçkin isimlerine ilişkin baş-

Fuad Köprülü, (solda), Ömer Lütfi Barkan (sağda) ve Mustafa Akdağ gibi Osmanlı tarihçiliğinin kurucularının tarihçiliklerine ilişkin henüz yeterince çalışılma yoktur.

lattığı sistematik eleştirinin devamı niteliğinde olduğu söylenebilir.

Özel'in Osmanlı tarihçiliğini okuyuşunu kısaca değerlendirmek gerekirse, ilk söylenmesi gereken Türkiye tarihçiliğine yönelik üçlü bir tasniftir. Bu ayrımdaki bir grup, genel kütle içinde marjinal kalsa da sayısı giderek artan, uluslararası standartlarda ve platformlarda iş yapan, dışa açık bir tarihçi kesimidir. Bir diğer grup Fuad Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ ve Halil İnalcık gibi isimlerin oluşturduğu, Osmanlı tarihçiliğinin çatısını kurduğu söylenebilecek kesimdir. Üçüncü grup ise Türkiye'deki tarihçiliğin ana öbeğini oluşturan "yerli tarihçiler" topluluğudur. Bu sınıflandırmadan sonra, Özel büyük bir soğukkanlılık ve ölçülülükle ve de vurgulanmalı, son derece haklı olarak "yerli tarihçiler"in eleştirisine girişir.

Özel'e göre, "yerli tarihçiler"in zihinsel altyapısını oluşturan yapısal faktörleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, imparatorluğun çöküş sürecinde yüzyılın başlarına damgasını vuran devletin bekasına yönelik kaygıların tarihçilik üzerindeki etkisi; ikincisi,

Cumhuriyet'in ilk dönemlerine damgasını vuran bir ulusal kimlik inşası çabasında tarihçiliğe biçilen misyon; üçüncüsü ise bu ikisiyle iç içe gelişen ve pekişen, Türk tarihinin kendine özgü ve diğerleriyle mukayese edilemez bir tarih olduğu düşüncesi, yani müzmin bir "biz bize benzeriz"cilik anlayışıdır. Buradan hareketle de Özel'in eleştirdiği yerli tarihçiler kuşağının zaaflarının, aslında salt 12 Eylül sonrasının öznel koşullarından doğmadığı sonucuna ulaşılır. 1980 darbesinin genelde toplumsal ve kültürel hayatta, özelde de akademik faaliyetler ve bilimsel üretim bağlamında yarattığı eksen kayması-

nı ve doğurduğu olumsuz sonuçları arka plana atmaya niyetlenmiyorum. Vurgulamak istediğim, Özel'in sözünü ettiği hem geç İmparatorluk-erken Cumhuriyet dönemindeki devletin bekasına yönelik kaygıların tarihçilik üzerindeki etkisinin, hem tarihçiliğe biçilen misyonun ve hem de partikularizm anlayışının taşıyıcılığını bir ölçüde Osmanlı tarihçiliğinin "kurucu babaları" ve bu isimlerin birinci kuşak talebelerinin yaptığıdır. Nitekim Özel de bu durumu, yerli tarihçiler kuşağının formasyonlarını, "Ankara ve İstanbul'un geleneksel tarzda eğitim veren tarih bölümlerinde"ki[8] yükseköğrenimleri sırasında aldıklarını kaydederek, dolaylı da olsa belirtir. Bu zihniyet taşıyıcılığının yanında, Osmanlı tarihçiliğinin epistemolojik ve metodolojik olumsuzluklarının azımsanmayacak bir bölümünün de, tüm üretimlerine, verimlerine, katkılarına ve "yerli tarihçiler" kuşağıyla aralarındaki nitel farklara rağmen, doğrudan bu alanın temellerini atan isimlerin ve onların birinci kuşak talebelerinin mirası olduğu söylenebilir. Bu ise şüphesiz, doğrudan söz konusu "Babalar ve Oğullar"ı ele alan başka bir çalışmanın konusu.

Toparlamak gerekirse, Özel'in kitabı belli bir eleştirel bütünlüğü olan, Türkiye'deki akademik ve popüler tarihçiliği anlamayı kolaylaştıran ve tarihyazımı alanına önemli katkılar yapan bir çalışma. Ayrıca, çalışmanın, hâlâ daha Türkiye'deki akademik tarihçiliğin ana öbeği tarafından "tarih"ten sayılmayan bir alanda, bir "meslekten tarihçi" tarafından yapılmasıyla da ön açıcı olduğu ve bu alanda çalışacaklara meşruiyet sağladığı belirtilmeli.

ERDEM SÖNMEZ
BİLKENT ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Bu konuda bkz. Fevzi Demir, "Bir Algılama ve Uygulama Alanı Olarak Türkiye'de Tarih Lisans Programlarında Tarihsel Özne", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

2 İfade Murat Belge'ye ait.

3 Bkz. Murat Belge, *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 93 ve diğer yerlerde.

4 Kaan Durukan da aynı noktaya dikkat çeker.

5 Bkz. Kaan Durukan, "Modern Türk Tarihçiliğinin/Tarihyazımının Sorunları Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkili Hicazkar: Türkiye'de Tarih Anlayışı Üzerine*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 150.

6 Bu durumun nedenleri için bkz. Erdem Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı: Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi (Başlangıçtan 1980'e)*, Daktylos Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 220-221.

7 İlk elden sayılabilecek örnekler, Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, Armand Colin, Paris, 1944.

8 Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire*, (2. Baskı), Armand Colin, Paris, 1965.

9 Fernand Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris, 1969.

10 Bu noktada, Salih Özbaran'ı şüphesiz ayrı bir yere koymak gerekiyor.

11 İfade Halil Berktay'a ait.

12 Bkz. Halil Berktay, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim*, no: 54-55, 1991, s. 19.

13 Özel, *a.g.e.*, s. 31.

TÜRKİYE SERGİCİLİK VE FUARCILIK TARİHİ

GÖKHAN AKÇURA

ISBN: 978-975-333-232-3
240 sayfa, 80 TL, MART 2009

Türkiye Sergicilik ve Fuarcılık Tarihi, her ne kadar girişinde panayır geleneğine değiniyorsa da, konunun miladı olarak Sanayi Devrimi'nin kaçınılmaz sonuçlarından biri olan "dünya fuarları"nın başlamasını gösteriyor. Osmanlı İmparatorluğu ilk evrensel fuar olan 1851 Londra Sergisi'nden başlayarak nedeyse bütün büyük dünya fuarlarına katılmış, 1863 yılında ise bunların bir benzerini İstanbul'da gerçekleştirmeye cesaret etmiştir...

Kitap Osmanlı dönemiyle başlasa da, esas olarak Cumhuriyet dönemine odaklanıyor. Fuarlar tarihi denilince genellikle aklımıza ilk gelen olgu, hâlâ düzenlenmekte olan Uluslararası İzmir Fuarı olur. Ama Türkiye Sergicilik ve Fuarcılık Tarihi kitabı okuyucuya yeni ufuklar açıyor. Galatasaray Lisesi ve bahçesinde on yılı aşkın bir dönem boyunca her yıl kurulan "Yerli Mallar Sergileri", Türkiye'nin devlet kapitalizmi dönemine ayna tutuyor. Benzer bir uygulama Ankara'da açılan Sergievi'nin tarihinde de görülebiliyor.

Çok partili dönemin başlangıcında hayata geçirilen İstanbul Sergileri ise, bugün Kongre Vadisi denilen bölgede dört yıl boyunca çağdaş fuarcılık sektörünün tohumlarının yeşermesini sağlamıştır.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

MÜNİH-İSTANBUL ARASINDA BİR DOĞUBİLİMCİ

KARL SÜSSHEIM

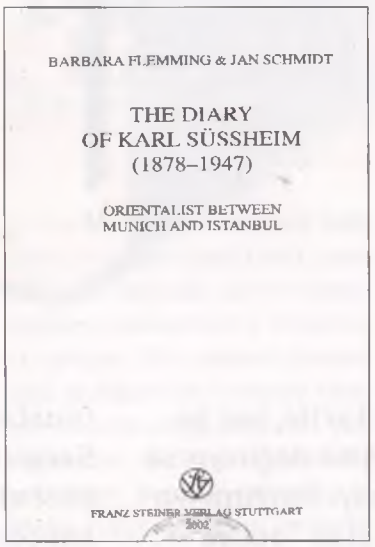
ZEKİ ARIKAN

Orientalist Between Munich and İstanbul *adlı eser Karl Süssheim'ın Berlin Staatsbibliothek'te bulunan el yazıları, gazete makaleleri, kişisel notları, kendisine Dr. Abdullah Cevdet, Mesut Koman, Feridun Nafiz Uzluk'un gönderdiği mektuplar ve her türlü yazışmalar ve belgeler* (**Nachlass**) *üzerine kurulmuş. Bu evrakın önemini kavrayan Prof. Barbara Flemming ve Prof. Jan Schmidt'in ortak çabasıyla bu eser ortaya çıkmıştır. Eseri ortaklaşa hazırlayanların verdikleri bilgiler ve açıklayıcı notlarıyla bu çalışma bir bütünlük kazanmıştır.*

Dr. Abdullah Cevdet'in Prof. Karl Süssheim'a imzaladığı 1928 tarihli fotoğraf.

Prof. Şerif Mardin, *Encyclopedia of Islam*'daki Abdullah Cevdet maddesini yazan Karl Süssheim'ın, buradaki bilgileri doktorun "*ailesinden almış olması muhtemeldir*"[1] demektedir. Mardin'in tahmini doğru idi. Prof. Karl Süssheim, anılan makaleyi yazmak için 1933 -1940 yılları arasında "kadim dostu" Abdullah Cevdet'in eşi Fatma Hanım[2], kızı Gül Karlıdağ ve diğer yakınlarıyla iletişim kurdu. Gerekli bütün ayrıntıları elde ederek anılan maddeyi yazdı. Bu, Dr. Abdullah Cevdet'in yaşamı ve eserleri üzerine yazılan ilk ayrıntılı makaledir.[3]

Şimdi elimin altında, epeyce geç ulaştığım Karl Süssheim'ın günlük ve anılarını kapsayan bir eser var.[4] Eserin yalnız Süssheim'ın yaşamı açısından değil, Almanya'daki gelişmeler, II. Abdülhamid döneminden II. Meşrutiyet'e ve Cumhuriyet'e uzanan süreçte Türkiye tarihinin kişi ve olayları bakımından da büyük bir değer taşımaktadır. Eserin çıkış noktası, Karl Süssheim'ın Berlin Staatsbibliothek'te bulunan el yazıları, gazete makaleleri, kişisel notları, kendisine Dr. Abdullah Cevdet, Mesut Koman, Feridun Nafiz Uzluk'un gönderdiği mektuplar ve her türlü yazışmalar ve belgelerdir (*Nachlass*). Bu evrakın önemini kavrayan Prof. Barbara Flemming ve Prof. Jan Schmidt'in ortak çabasıyla bu eser ortaya çıkmıştır. Eseri ortaklaşa hazırlayanların verdikleri bilgiler ve açıklayıcı notlarıyla bu çalışma bir bütünlük kazanmıştır.

Karl Süssheim, 21 Ocak 1878 tarihinde, bir Yahudi ailesinin oğlu olarak Nürnberg'de doğdu. Melanchton Gymnasium'unu bitirdi. Askerlik hizmetini yaptı. Prof. von Heigel'in yönlendirmesiyle Jena, Münih, Erlangen ve Berlin üniversitelerinde tarih öğrenimi gördü. Doktora tezinde, 1791-1806 yılları arasında Prusya'nın Ansbach-Beyrut politikasını incelemektedir. Geniş bir arşiv taramasına dayanan bu çalışma 1902'de Berlin'de basıldı. Süssheim, öğrenciliği sırasında üç Doğu diline yani Türkçe, Arapça ve Farsçaya büyük bir ilgi duydu. Kendisi, Almanya'da öğrenim gören Türk öğrencilerine Almanca dersi veriyor, onlarla Türkçe konuşuyordu. Bunlardan Ömer Lütfü, sonradan Berlin konsolosluğuna atanmış fakat genç yaşta 1918 yılında ölmüştür.

Süssheim'ın ilk kez geldiği Türkiye'de 1902 yılından 1906 tarihine kadar kaldığı anlaşılıyor. Onun bu süre içinde geniş bir çevre edindiği ve öğrendiği

Doğu dillerini epeyce geliştirdiği gibi, yeni diller üzerinde de çalıştığı anlaşılmaktadır. Türkiye'deki bunalım ve gelişmelerle de ilgilendiğine şüphe yok. Girit bunalımıyla çok yakından ilgilenmiş ve Türkiye lehine taraf tutmuştur. Panislamizm akımını da yakından izlemiş, gizli İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleriyle iletişim kurmaya çalışmıştır. Bu sırada Doğubilim çalışmalarının ilk önemli örneğini vermiştir. Nitekim 14. yüzyılda yazılan ve Muhammed b. Nizamü'l Hüseyni'nin imzasını taşıyan *al Uraza fi Hikâyetü's Selçukiye* başlıklı Farsça eseri Türkçe giriş ve eklerle yayımladı (Kahire,1326). Kendisi de eserin basıldığı sırada Mısır'da bulunuyordu. Dr. Abdullah Cevdet'le dostluğu burada başladı ve bu arkadaşlık doktorun ölümüne kadar devam etti. Dr. Abdullah Cevdet'e, anılan kitabın bir nüshasını gönderdi. Doktorun buna teşekkürünü bildiren mektubun tıpkıbasımı ve kendisine daha sonra imzalayarak verdiği bir fotoğrafı da kitabın ilk sayfalarında yer almaktadır.

Karl Süssheim, Kahire'den İstanbul'a döndüğü zaman II. Meşrutiyet'in ilanına tanık oldu. Bu sırada yurtdışındaki sürgünler İstanbul'a dönüyor ve Osmanlı başkentinde yeni gazeteler yayına giriyordu. Çok geçmeden İstanbul'dan Münih Üniversitesi'ne döndü. Avrupa'nın Paris ve Londra gibi belli başlı kültür merkezlerini dolaşarak araştırmalar yaptı. Selçuklu tarihi üzerinde araştırmalar yapmak için yeniden Türkiye'ye döndü. Bavyera Bilimler Akademisi'nin önerisi üzerine o zaman *Hazine-i Evrak* denilen Osmanlı Arşivi'nde araştırmalarda bulunacaktı. 1911'de Arapça *Ahbarü'l Devleti's Selçukiye* başlıklı eser üzerine yaptığı çalışma ile doçent unvanını aldı.

1911 yılının Temmuz ayında, Alman sanayisinin durumunu yerinde incelemek üzere, İzmir mebusu Münif Bey'in başkanlığında bir kurul Münih'i ziyaret ettiği zaman belediye başkanının verdiği kabul resmine Süssheim da çağrıldı. Onun arşiv çalışmaları için aynı yıl, yukarıda değinildiği gibi, İstanbul'a gelmesi, Türkiye'deki bilimsel çevrelerle tanışması açısından çok verimli oldu. Başta *Tarih-i Osmani Encümeni* başkanı Abdurrahman Şeref olmak üzere cemiyetin diğer üyeleriyle tanıştı. "Kadim dostu" Dr. Abdullah Cevdet'in aracılığıyla da diğer ünlü kimseleri tanıdı. Zekeriya Mazlum da yine onun eski dostlarından biriydi. Tanıştığı kimseler arasında Halil Edhem ve Yusuf Akçura gibi adlar da var. Ali Emiri Efendi ile de tanışır ve ondan o sırada yeni bulunmuş olan *Divan-ı Lugati't-Türk* hakkında bilgi alır. Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Midhat'la da Dr. Abdullah Cevdet'in İçtihadevi'nde buluşur ve tanışır[5].

I. Dünya Savaşı'nda pek çok dil bildiği için kendisinden yararlanıldı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda ajanlık yapmak önerisini geri çevirdi. Savaş sırasında ortaya çıkmaya başlayan Antisemitik hareket Almanya'da giderek güçleniyordu. Özellikle Nazilerin iktidara gelmesinden sonra baskılar daha da arttı. Çok zor koşullar altında yaşayan Alman bilim adamları da geleceklerini yurtdışında aramak zorunda kaldılar. Bunlardan kimileri de Türkiye'ye geldi ve ülkenin bilimsel gelişmesine önemli katkıda bulundular. Bu zaten biliniyor. Süssheim'ın Türkiye'ye sığınmasında Dr. Feridun Nafiz Uzluk ve Mesut Koman'ın verdikleri destek belirleyici oldu. Prof. Süssheim, Almanya'da çok saygın bir bilim adamıydı. Öyle ki, Türkiye'ye doğru yola çıkarken bütün kitaplarını ve eşyasını Alman gençleri trene kadar taşıdılar.

Elimizdeki çalışma onun Türkiye'ye ilticasına kadar geliyor. Bundan sonraki yaşamıyla ilgili küçük bir katkıda bulunmak istiyorum. Bu ayrıntılar, onu yakından tanıyanlardan derlenmiştir. Karl Süssheim'ın karısı Yahudi değildi. İki de kızı vardı. Üniversitede kendisine profesör maaşı değil de nedense asistan maaşı tahsis edilmişti. Bu yüzden Türkiye'de çok büyük ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kaldı. Babıâli kitapçılarından Maarif Kütüphanesi sahibi Naci Bey ona çok büyük destek vererek oldukça küçük bir ücret karşılığında evini kiraladı. Sultan Orhan hakkında derlediği, altı ay ders vermeye yetecek belgeleri çekmecesi kırılarak çalındı. Bu, ne yazık ki üniversitelerimizde sık sık görülen ve başımıza gelen bir olaydır. Süssheim, bunu kimin yaptığını tahmin ediyordu. Fakat kimseye bir şey söylememek onurunu gösterdi. Kitapları, Colombia Üniversitesi'ne satıldı. 1947 yılında İstanbul'daki Alman Hastanesi'nde kanserden öldü ve Ortaköy Yahudi Mezarlığı'nda toprağa verildi. Kitapta mezar taşının fotoğrafı var. Eşi bir süre sonra Amerika'ya gitti. Orada evlendi. Uzun yıllar yaşadığı İstanbul'u yeni eşiyle birlikte ziyaret etmeyi de ihmal etmedi.

Prof. Karl Süssheim, bir Doğubilimci olarak birçok esere imza attı. Yazılarının bir bölümü gazetelerde çıktı. Türk halk edebiyatı, Türk dili, Türk müziği, Karagöz'le ilgilendi. Türkiye üzerine yazılan tarih eserleri için tanıtma/eleştiri yazıları yazdı. Bunlar arasında N. Iorga'nın ünlü Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (GOR) de var. Sait Paşa'nın hatıratını da eleştirel bir yaklaşımla değerlendirdi. Batı'da yayımlanan İslam Ansiklopedisi'nin ilk baskısı için pek çok makaleye imza attı. Ansiklopedinin Türkçe uyarlaması için de Arnavutluk maddesini (I, 573- 592) yeniden ve oldukça ayrıntılı olarak kaleme aldı. Ancak eserlerinin listesine bakıldığında, Türkiye'de sürekli yaşadığı 1940 yılından sonraki dönemin, akademik yayın açısından pek verimli olduğu söylenemez. Bu durum, onun çektiği sıkıntılarla, hastalığı ve yaşlılığı ile açıklanabilir sanırım. Kısaca tanıtmaya çalıştığımız bu eser bir Doğubilimcinin kimliğine de önemli bir ışık tutmaktadır.

DİPNOTLAR

1 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim, İstanbul 1908, 164 Not: 5.

2 Fatma Hanım Beyoğlu Mutasarrıfı Ahmet Hamdi Bey'in kızıdır. Madame Corinne Lütfü'nün çocukluk arkadaşıydı. Onun evinde gördüğü genç bir subayın geleceğin Mustafa Kemal Paşası olduğunu sonradan anlayacaktı.

3 Karl Süssheim, "Abdullah Djewdet", *Encyclopedia of Islam* (EI), Supplement, 53-66. Bu ansiklopedi o zaman İngilizce, Almanca ve Fransızca olmak üzere üç dilde yayımlanıyordu. Krş. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal, İstanbul 1985, s. 5.

4 Barbara Flemming & Jan Schmidt, *The Diary of Karl Süssheim (1878-1947). Orientalist Between Munich and Istanbul*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2002, VII +320 s.

5 Daha önce de kısaca değinmiştim. Dr. Abdullah Cevdet'in Cağaloğlu'nda Çatalçeşme Sokağı'yla Ticarethane Caddesi'nin kesiştiği yerde bulunan İçtihadevi, bu ülkenin en önemli hafıza mekânlarından biridir. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in ilk yıllarının önde gelen aydınları burada ağırlandığı gibi, Mehmet Emin Resulzade ve daha pek çok ünlü de burada konukladı, geceledi. İçtihadevi'nin ziyaretçileri arasında Hasan-Ali Yücel, Nazım Hikmet, Necip Fazıl, Cahit Sıtkı, Kazım Karabekir Paşa, Nizamettin Nazif, Ebubekir Hazım Tepeyran, Madame Corrine Lutfü ve daha pek çok kimse var.

SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

kendi

AJANS PRE
LİDERLER ÖNDE

Joanna Moncrieff
İlaçla Tedavi Efsanesi

PSKİYATRİK İLAÇ KULLANIMINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Metis Bilim, Çeviri: Tevfik Alıcı, 344 s.

Yazarının ifadesiyle bu kitap, "bir efsanenin yaratılışını ve gerçekliğin doğru bir tasviriymiş gibi nasıl kabul gördüğünü" anlatıyor. Söz konusu efsane, psikiyatrik ilaçların ruhsal bozukluk ve rahatsızlıkların temelinde yatan biyolojik aksaklıkları düzelttiği fikridir. Moncrieff, kapsamlı araştırmalarına dayanarak bu efsanenin temelsiz olduğunu gösteriyor ve özellikle de uzun süreli psikiyatrik ilaç tedavisinin zararlı etkileri konusunda bizleri uyarıyor.

Engin Geçtan
Zamane

Metis Psikoloji, Psikiyatri, 104 s.

Engin Geçtan *Zamane*'de geniş bir zaman aralığında, Türkiye'de yaşanan süreçlere uzmanlık alanı olan psikiyatri perspektifinden bakıyor, toplumun ve bireylerin değişmesine dair değerlendirmelerde ve yorumlarda bulunuyor.

Roberto Bolaño
Katil Orospular

Edebiyat | Öyküler, Çeviri: Peral Bayaz, 200 s.

"Kadınlar katil orospulardır, Max, hasta bir ağaçtan ufku seyreden soğuktan donmuş maymunlardır, karanlıkta ağlayarak, hiçbir zaman söyleyemeyecekleri sözlerin peşinde, seni arayan prenseslerdir. Yaşamımızı yanlışlıklarla planlıyor ve yaşıyoruz," diyor kitaba adını veren öykünün kahramanı.

İspanyol dilinin vazgeçilmez seslerinden biri olarak kutsanmış bir yazardan göz kamaştırıcı on üç öykü.

Andrey Platonov
Çevengur

Edebiyat | Roman, Çeviri: Günay Çetao Kızılırmak, 416 s.

Daha önce *Dönüş* adlı öykü kitabını yayımladığımız Andrey Platonov'un kendine has dilinin ve sıradışı bakış açısının ürünü olan *Çevengur*, gerçeğin arayışta yattığını sezmiş bir aydının Rus devrimi üzerine engin düşüncelerini yansıtan bir başyapıt. Hayatı değiştirme fikrine samimiyetle sarılmış "insancıklar"ın öyküsü...

Benjamin Arditi
Liberalizmin Kıyılarında Siyaset

FARKLILIK, POPÜLİZM, DEVRİM, AJİTASYON

Siyaset Teorisi, Çeviri: Emine Ayhan, 208 s.

Liberalizmin perspektifi dışında bir demokrasi mümkün mü? Meksikalı siyasetbilimci Benjamin Arditi, günümüzün önde gelen düşünürleriyle yaratıcı bir biçimde hesaplaşmaya girişerek "liberal demokrat mutabakat"ı sorguluyor. Farklılık, popülizm, devrim ve ajitasyon kavramları çevresinde girişilen bu sorgulama sonucunda "başka tür bir demokratik siyaset" için stratejiler öneriyor.

YAKINDA ÇIKIYOR

Fatih Özgüven:
Hep Yazmak İsteyenlerin Hikâyeleri

Elif Köksal:
Katmandu'da Ev Hali

Ayşegül Sabuktay:
Devletin Yasal Olmayan Faaliyetleri

Zeynep Direk ve Gaye Çankaya Eksen (Haz.):
Jean-Paul Sartre, Tarihin Sorumluluğunu Almak

metis